

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

В

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 8 (425), August, 1983, Vol. XXXVI

Редагує Колегія

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник
Члени Редакційної Колегії:
проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. В. Романенчук, д-р В. Стебельський, проф. П. Цимбалістий.

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1983-й РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	30 дол.	15 дол.	8 дол.	3 дол.
Австрія	500 шіл.	260 шіл.	150 шіл.	55 шіл.
Аргентина	250.000 пез.	125.000 пез.	70.000 пез.	25.000 пез.
Бельгія	1,200 бфр.	650 бфр.	400 бфр.	150 бфр.
В. Британія	15 ф.	8 ф.	4.50 ф.	1.50 ф.
Канада	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
США	35 дол.	20 дол.	12 дол.	3.50 дол.
Німеччина	70 н.м.	40 н.м.	25 н.м.	8 н.м.
Франція	150 фр.	80 фр.	50 фр.	20 фр.
Швеція	150 кор.	80 кор.	50 кор.	20 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 8 (425)

СЕРПЕНЬ, 1983

Річник XXXVI

Зміст VIII-ої книжки

У 100-річчя народження

і в 10-річчя смерті сл. п. Д. Донцова

Д-р А. Бедрий: ВПЛИВ Д. ДОНЦОВА НА ФОРМУВАННЯ ОУН	899
Дмитро Донцов: НАЦІОНАЛІЗМ ЧИ СЕРВІЛІЗМ?	912

*

Юрій Тис: ДО СОРОКРІЧЧЯ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УНА	918
<u>Із мартирології Української Церкви</u>	

С. Карпатський: ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ ДО «ОМЕГИ»	924
---	-----

Матеріали й документи з поневоленої України

— ПРОЕКТ ЗАКОНУ ССРП ПРО ТРУДОВІ КОЛЕКТИВИ	939
— СЕКРЕТНА ПОСТАНОВА В СПРАВІ РУСИФІКАЦІЇ	941
— ПОСИЛЮЮТЬ РУСИФІКАЦІЮ ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ	943
— ЗВЕРНЕННЯ СТЕФАНІ ПЕТРАШ-СІЧКО ДО АНДРОПОВА	945
— ГОЛОДІВКА Ю. БАДЗЯ І В. СТІЛЬЦЕВА	948
— ЗВЕРНЕННЯ ЙОСИПА ТЕРЕЛИ	948
— У ЛЬВОВІ ЗАМОРДУВАЛИ МОНАХИНЮ МАРІЮ ШВЕД	949

Поетії з нескореної України

Михайло Осадчий: ФАВСТОВА МИТЬ — 950; РОДИЛЬНИЙ БУДИНОК — 950; СВІТ «АВРОРОЮ» ДИШЕ — 951; ДВА КОРАБЛІ — 951.	
--	--

Матеріали з Польщі

— З ДОБРОЮ НОВИНОЮ (До уямлених народів Сх. Європи), Закінч. 2	952
--	-----

З творчості закордонних авторів

Оксана Керч: ЗУСТРІЧ З ПОЕЗІЄЮ (IV)	963
Ганна Черінь: ПАЛКЕ СОНЦЕ ІВЕРІЇ	968

Наука і дослідження

Теодор Терен-Юськів: НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНА МОТИВАЦІЯ ТВОРЧОСТІ С. ЛЮДКЕВИЧА	981
Степан Ткачук: УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В РУМУНІЇ	992

З галерії творчості наших поетів

Леонід Полтава: МОЄМУ ДРУГОВІ ЕСКІМОСОВІ — Р. МУКОКОВІ — 1002; СМАК СОНЦЯ — 1002; ПІЛОТАМ АЛЯСКИ — 1003; СІТКА — 1003.	
--	--

Спогади з пережитого

Богдан Лівчак: ЗІ ШКІЛЬНОЇ ЛАВКИ (Спогади очевидця про 1930 роки)	1005
---	------

Огляди, рецензії

Софія Наумович: Я, ОЛЕКСІЙ, ПРА-ПРАВНУК ЦАРЯ	1020
Петро Рогенко: «РОЗДУМИ» О. ТИХОГО	1022

*

Некролог — У ДІТРОЙТІ ПОМЕР ІЛЬКО РОЖАК	1024
---	------

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Підемо в мандрівку століть з його духа печаттю!

*Дмитро Донцов (*17.VIII.1883 — †30.III.1973)*

Д-р А. БЕДРІЙ

ВПЛИВ Д. ДОНЦОВА НА ФОРМУВАННЯ ОУН

(В соту річницю народження і десяту річницю смерті)

*«Прийде час, коли Донцова оцінять не лише свої,
але й чужі, як одного з найбільших світочів полі-
тичної думки Окциденту з візіями політичного
пророка...»*

(Ярослав Стецько: «30 червня 1941», 1967)

1. Підготовка ґрунту

Віддаляючись роками від часів діяльності й творчості д-ра Дмитра Донцова, можна краще схопити і оцінити його великий вплив на формування світогляду, ідеології й організованого руху українського революційного націоналізму, що відомий головню під назвами УВО, ОУН і УПА. У зв'язку з досліджуваною темою, відмічуємо три моменти: перший — що Дмитро Донцов ніколи не був членом ОУН, а тому ОУН не була формально зобов'язана приймати голошені ним ідеї; другий — що провідний актив ОУН-УПА засвоював і примінював пропозиції Донцова в такий спосіб, як теоретичні твори набирали реальної і дійової форми. Врешті, третій момент. Говорячи про націоналістів 20-их і 30-их років, то «донцовцями» стали головню ті, які діяли на українських землях під польською окупацією, а мало-хто з-поміж тих націоналістів, які діяли тоді на еміграції. Щобільше, «донцівцями» ставали головню молоді люди, які виховувалися на його ідеях і старалися приміняти їх в практиці зразу тоді, коли він їх вперше публікував. Мало націоналістів стали донцівцями з-поміж покоління, яке оформлювало свої світоглядово-ідеологічні засади в періоді Першої світової війни, тобто людей, які були вже дорослими дітьми в 20-их роках. Цей факт важний для пояснення кризи поколінь, яка виникла згодом внутрі ОУН. Знов же, багато націоналістів, які висунулися на провідні пости в русі в Україні щойно в 40-их роках, ставали донцовцями на основі прикладу своїх старших друзів і в наслідок самої революційної боротьби, яка вимагала якнайбільше людей типу «донцовців». Ще пізніше, багато чільних шестидесятників виявили властивості, на основі яких можна окреслити їх «донцовцями». Зате в націоналістичному русі між українськими емігрантами по Другій світовій війні вплив Донцова був сильний в наслідок його тогочасної інтенсивної творчо-публіцистичної діяльності між українцями на чужині.

В загальному, період до 1918 року в житті Дмитра Донцова був періодом формування його націоналістичного світогляду та закріплення в його мислі дефінітивних переконань про те, за що мають змагатися українці (за суверенну національну державу) і хто є головним ворогом України (Росія). Він звертав постійно велику увагу на аналізу полі-

тично-світоглядових і психологічних залогень українського проводу 1914-1918 років, який не зміг закріпити відбудованої української держави.

В роках 1920-23 Дмитро Донцов ще не мав виразної візії визвольного націоналістичного організованого руху, що він відмітив у творі «Підстави нашої політики» (1924): «До здійснення незалежності нації необхідно, щоб самостійницька інтелігенція, яка стоїть на ґрунті селянської ідеології, знайшла формулу великого народнього руху на Україні і виразно намітила його мету».

На пропозицію полк. Євгена Коновальця, д-р Дмитро Донцов переїхав з Відня до Львова, щоб стати головним редактором відновленого 1922 р. заходами Полковника і УВО місячного журналу «Національно-Літературний Вістник». Ця пропозиція не виникла випадково. Полк. Євген Коновалець був під впливом ідей Донцова ще із цих часів, коли він був студентом і учасником в липні 1913 р. З'їзду українського студентства. З'їзд залишився у Полковниковій трівкій пам'яті, особливо завдяки відомому рефератові Дмитра Донцова про «Сучасне політичне положення нації і наші завдання»¹. Про сприятливі умовини для розгорнення великих здібностей Донцова на терені Львова у 20-их роках посвідчує інший дослідник: «Професор Василь Білецький підготував на терені Академічної гімназії і на терені Львова плідний ґрунт до виступів повонних провідників українського націоналізму — з Дмитром Донцовим і Євгеном Коновальцем на чолі»². А сам Коновалець писав: «Можу сказати, що обіч науки у проф. І. Боберського в гімназії та акту Мирослава Січинського, знайомство з Дмитром Донцовим — це третій найважливіший момент моєї молодости»³. До повищої думки Остапа Грицай і ще одного автора, Степан Шах додає від себе про період перед 1914 роком: «Цей молодий емігрант, Д. Донцов, захитав обожнюваного тоді серед галицької поступової молоді ідола Михайла Драгоманова». Крім цього Коновалець мав у 1918 р. зустрічі в Києві з Дмитром Донцовим і Миколою Міхновським.

В 1922 році відбулися у Львові наради, в яких брав участь Дмитро Донцов, у справі потреби zorganizування політичної організації самостійницько-націоналістичного напрямку. У висліді цих нарад постала 1923 року Українська Партія Національної Р(еволюції)оботи. Її очолив Самійло Підгірський (з Волині), секретарем став д-р Дмитро Донцов (з Південної України), а членами були ряд відомих діячів із Галичини та Придніпрянщини. УПНР мала мати соборницький характер. Про УПНР Донцов написав слідуочу характеристику в статті «Наші цілі», що появилася в органі УПНР «Заграв» 1923 р.: «Єднає цей гурт те націоналістичне 'вірує', яке... знає лише один абсолют — націю, один категоричний імператив — її волю до життя». На цьому ідеологічному визначенню кінчався зміст нової партії. Ні слова не сказано про те,

1) Остап Грицай: «Життя і діяльність Євгена Коновальця до Револуції 1917 р.» в «Євген Коновалець і його доба», Мюнхен, 1974.

2) Степан Шах: «Молодість Євгена Коновальця» в «Є. Коновалець і його доба».

3) Остап Грицай: «На вітварі всежертви», Відень, 1938.

»як« осягнути намічений ідеал. Тому між членами УПНР у скорому часі виявилися засадничі розбіжності щодо стратегії і тактики визвольної боротьби і з тієї причини ця партія вкоротці зникла. Для Донцова ця справа була переважною лекцією, бо виявила необхідність сконцентрувати свою увагу саме на методі визволення. Наступних двадцять років Донцов, власне, найбільше віддав своєї енергії розробці теорії і сформуванню визвольного руху.

2. Початки концепції Донцова про національну революцію і його вплив на студентську й гімназичну молодь

Донцов публікував свої твори явно під польською окупацією. Тому він мусів висловлюватися посередньо, вказуючи або на історичні приклади, або наводячи твори чужинецьких авторів, або під покришкою творів в характері літературної критики. Одною із перших таких статей була стаття «До традицій» (ЛНВ, 1922), в якій Донцов закликає: «Мусимо вибрати: ... або Мазепа, або Кочубей; або Хмельницький, або Кисіль; або 'громадівство', або націоналізм; або безнастанне оглядання на засади 'гуманности' і 'справедливости', або безоглядний хід наперед...» Ці слова звернені головно до молоді, до молоді інтелігенції. Якщо проаналізувати кожне це означення, то матимемо уяву, що Донцов тоді борсався з проблемою визначення революційного націоналістичного руху.

В статті «Поетка українського рісорджемента — Леся Українка» (1922), Донцов виявляє властивості майбутнього українського націоналіста-революціонера: «За таємною заслоною, що крила непевну будучину, — бачила вона не спокійний краєвид, не послулі хатки, не дівчину коло криниці. Бачила щось інше... вся поезія її була лямент одержимої... Перед нею вставляли гнітучі примари 'невсипущої війни', 'страшної й невблаганної'... В її поезіях все привиджується їй 'меч политий кров'ю', або 'зброї полиск прагне', щоб її слова стали вогнем, на яким 'жєвріє залізо для мечів, гартується ясна і тверда криця'». Донцов учить: «Яка б гарна ідея не була, її тріюмф неможливий без жертв... Щоб перемогла ідея, мусить ллятися кров, мусять в її обороні знайтися жертвовні і шляхетні люди... Хто любить свою правду, мусить її боронити... і та любов її ненависти навчила... Цей патос, це була її непереможна віра — віра віруючих, не недовірків... Леся Українка внесла трагізм непохитної волі, непростяючого почуття, завзятої гордості воїна в рядах, або мученика на хресті... Цю ідею 'великого визволення' принесла вона... жадобу чину... Вона принесла нам героїчний ідеал життя, героїчне його сприймання». Донцов починає визначувати окремі прикмети нового націоналістичного руху, концентруючись на етично-психічних елементах. Він ще не має візії організації націоналістів.

Такі думки д-ра Дмитра Донцова захоплювали студентську молодь, яка навчалася тоді у Львові на Тайнім університеті. І ця молодь заснувала в 1923 р. таємну організацію під назвою «Група Української

Націоналістичної Молоді». Провідними її членами були: Степан Охримович, Іван Габрусевич, Юліян Вассиян, Богдан Кравців. Про той ранній період формування нового націоналістичного руху маємо свідчення одного з членів ГУНМ, який згадує, що «понад усім щораз могутніше рисувалася тінь Дмитра Донцова... всі читали «ЛНВ», що його він редагував, захоплювалися його гострим пером і з запертим віддихом слухали його публічних доповідей чи пак відчитів»⁴.

З писань Донцова в 1923 році відмітимо статтю «Беллуа сіне капіте», в якій він чи не вперше висуває ідею нового проводу, без якого нація не зможе визволитися. Донцов виступив проти тези, що нібито національна волелюбна стихія сама допровадить нарід до визволення. У статтях «Розклад нашого партійництва» і «Атрофія церебрі» він вказує на те, що всі дотеперішні українські політичні угруповання неспроможні визволити Україну, а тому треба шукати за новими формами організації. Порятунком він добачає у відповідній ідейно-психічній настанові, що висловлює в статті «До молодих». На потребу є «поставити чистий національний егоїзм і безкомпромісові інтереси класи, на яку він спирається і яка творить у нас подавляючу більшість. Хочемо причинитися до вироблення гурта, який вносив би... чисто релігійний запал, без якого ще не перемогали ні один рух і ні одна ідея». Кляса, на якій Донцов пропонує будувати нову визвольну організацію, це селянство.

В іншій статті Донцов заявляє: «Наш рух не є імпортований з-за границі і не там має свої центри. Можна унешкідливлювати його провідників, самого руху затримати — ледве чи вдасться»⁵.

У статті «Дві тактики» Донцов пропонує створити таку націоналістичну організацію, яка «пірве маси» до визвольної революції. А в статті «Найвищий час» він дає пораду, як це досягнути: «Політична програма ніщо, акція все... Не маємо програми, яку реалізується десь в 2000 році, з тої причини, що ми з дня на день працюємо над збудуванням того, до чого прямує наша воля і наше стремління. Наш рух є великою мобілізацією моральних сил нації... Навчити рухатися і думати — ось найважливіше завдання дня». Властивість «Активізму» стала відтоді дуже маркантною прикметою революціонерів. Наголос ставлено на «акціях» і «чинах», які не раз вимагали ризику, відваги і героїської постави до ворога. Почав формуватися тип бойовика-революціонера. Але такі процеси були обмежені лише до рідних земель та були чужі для тодішніх еміграційних націоналістів, які проживали в досить мирних і безпечних умовах.

Ідеї Донцова поширювалися все більше по Західній Україні. Вони почали захоплювати, крім студентської молоді, також середньошкільну молодь, головню по гімназіях Галичини. З ініціативи студентської молоді, зорганізованої в ГУНМ, постає друга підпільна молодеча організація під назвою «Організація Вищих Клас Українських Гімназій

4) З. Книш: «Далекий прицил», Торонто, 1967.

5) «Чи ми фашисти?»

(ОВКУТ). В її проводі є: Роман Шухевич і його брат Юрій, Степан Бандера, Володимир Янів, Осип Карачевський, Богдан Підгайний, Олексас Гасин, Степан Навроцький, Дмитро Яців, Зенон Коссака, Степан Ленкавський, Ярослав Карпинець, В. Макух, Дмитро Грицай, Омелян Грабець, Василь Сидор. Одним із основних завдань ОВКУТ було «читання 'Літературно-Наукового Вістника' та писань Донцова»⁶.

1924 рік замітний великим ідейно-політичним ферментом у різних українських колах, як під москалями так і під поляками. Скріпилися тенденції до змагання за національні права в легальних установах під окупаційними режимами. На ЗУЗ зросли советофільські, зміновіховські настрої. В УВО з'явилася група, що бажала «виходу на яв», напр., сот. Дмитро Паліїв. Інша група дораджувала орієнтуватися на «советську Україну». Але полк. Євген Коновалець захищав безкомпромісово соборницький напрямок визвольної політики й навіть уступив з посту Начального Коменданта УВО (від осені 1923 до весни 1924). Тоді Крайову Екзекутиву УВО перебрав полк. Андрій Мельник. Криза в УВО закінчилася тим, що з УВО виступили люди, які зрезигнували з соборницького принципу в боротьбі за українську державу та які перестановилися то на про-польську то на про-російську орієнтації. У висліді цієї кризової ситуації, скріпилася, однак, «донцовська» настанова шукання за новими й кращими формами організації націоналістичного руху. Цей вакуум енергійно виповнював своїми ідеями і пропозиціями Дмитро Донцов. Знаменними сигналами концентрації уваги Донцова на організаційному комплексі були його статті «Агонія одної доктрини» та «Єдинофронтова метушня», обидві написані 1924 р.

3. Донцов здобуває домінуючий вплив серед молоді

Рік 1925 можна назвати роком т. зв. переоцінки вартостей, що виразно помітна в статтях Донцова «Звихнена слава» (про Марію Башкирцеву), «Торговіца чи Полтава» і в «Українсько-советські псевдоморфози». В той час Донцов гарячково працював над своїм великим твором «Націоналізм».

Ріст націоналістичного руху позначений постановом у 1925 році двох нових організацій — підпільної «Спілки Визволення України» в Києві і явної «Легії Українських Націоналістів» на еміграції, в Празі. В ідеологічних заложеннях обидвох їх є позначки впливу думок Донцова. Як він сам відмічує, то ЛНВ популяризував «політичні ідеї, проscribeвані досі в українськiм провансальстві: ідеї самовистарчалности націоналізму, ініціативної меншости та ідеї національної боротьби в протилежність до ідей клясової боротьби і національного співжиття»⁷. Напередодні появи «Націоналізму» Донцов висуває концепцію «ініціативної меншости» та ставить за базу для «самовистарчалного націоналізму» цілий український народ, а не лише одну селянську клясу,

6) Петро Мірчук: «Нарис історії ОУН».

7) «Три роки відновленого ЛНВ».

як це він робив досі. В тій же статті далі читаємо: *«Редакція старалася дати вираз одній загальній ідеї, — протесту проти пасивного ставлення до оточення... в нашій провінціональній 'націоналізмі', що здобувався найвище на 'волю від чого' та ніколи на 'волю до чого', волю до визволення та не до влади... ЛНВ старався протиставитись так поширеним у нас декадентським чеснотам покірного 'просвітянина'...»*

Можна сказати, що рік 1926 був у великій мірі *«роком Донцова»*. Того року вийшла з друку його праця п. з. *«Націоналізм»*. Відразу вона звернула на себе увагу українців і чужинців, прихильників і ворогів. Донцов поставив в осередку цього твору *«закон боротьби... закон вічного суперництва націй... нація як одна з найгарніших еманцій волі до боротьби і боротьби за волю»*. Він висунув твердження: *«Світ належить до тих, які вміють хотіти...»* Ми мусимо побудувати наш визвольний рух на засаді *«самовистарчального націоналізму»*, того, якого сила захована в потенції українського народу. При допоміж *«волі до влади»*, *«волі як закону життя»* — ініціативна меншість *«мусить перемінити цю могутню потенційну силу в динаміку»*.

Концепція визвольної боротьби нації за своє визволення наступна (згідно з висновками Дмитра Донцова): *«Найперше мусять знайтися візіонери української сили, тобто люди віри в захований в українським народі потенціал сили. Очевидно вони мусять стремити безкомпромісово до реалізації УССД. Такі люди гуртуються і стають «чинником активним, тим, що накидує якусь ідею, тим, де ця ідея зроджується, є — активна або ініціативна меншість»*.

Дмитро Донцов нарешті пропонує концепцію визвольної націоналістичної організації: *«Поставте замість слова 'уряд' порядкуючу, організуючу, провідну силу взагалі, — і побачите, що правило установлене тут, можна розширити не лише на процес творення уряду, але взагалі на процес організації всякого гурта: як існуючого, себто того, що має вираз в готових установах, так і ідеального, що є покищо 'громадською думкою', пляном, щойно хоче втілитися в установах»*. Донцов спрямовує увагу молодих націоналістів на створення такої визвольної організації та націоналістичної еліти, яка протиставлятиметься ворожим окупаційним режимам та їхнім елітам і також різним опортуністичним угодовецьким партіям.

Донцов ілюстрував свою концепцію *«ініціативної меншости»* в статті *«Про дух американізму»*, показуючи великі індивідуальності, які появилися у США з їхнім завойовницьким та державотворчим розмахом. А загибель сл. пам. Головного Отамана Симона Петлюри Дмитро Донцов пояснив цим, що в 20-их роках Петлюра став дійсно небезпечним провідником протиросійської боротьби українського народу. Знищення москалями Петлюри він ще й аргументував тим, що Москва боялася, щоб довкола цієї великої індивідуальності не виросла нова націоналістична *«ініціативна меншість»*, яка поведе народ на бій проти завойовників.

4. Під впливом Донцова, СУНМ стає ядром революційного націоналізму

Без найменшого сумніву, твір Дмитра Донцова «Націоналізм» та інші публікації прискіпили формування нової націоналістичної організації. Гострий опонент революційного націоналізму, ред. Іван Кедрин був переконаний у тому, що «відколи ж Донцов видав свій 'Націоналізм', (то він) став справжнім духовим диктатором галицької молоді...»⁸ Для контрасту до ідейної атмосфери, що запанувала в Західній Україні, доцільно навести ствердження Юрія Артюшенка про ідейну атмосферу, що панувала тоді в осередках провідних націоналістів на еміграції, зокрема в Лерії Українських Націоналістів: «Думки висловлювані на сторінках 'ЛНБ', що його редагував д-р Дмитро Донцов, мали вплив на молоде покоління. Але пізніше ми ставали стриманішими до гасел Донцова...»⁹

Зате появу «Націоналізму» так коментує один із членів СУНМ: «Всі її читали й хотіли вважати неначе євангелією... головню тому, що написав її Донцов... Хоч Донцов ніколи не дискутував зі своїми опонентами на студентському форумі, та переміг їх усіх і дух його неповідільно заволодів у Групі Української Націоналістичної Молоді». Він згадує період СУНМ: «На всіх його відчитках залі були переповнені, про те дбали націоналісти... Мені припало подбати про виступ Донцова в Коломиї. Коломийські хлопці й дівчата зо шкіри вилазили, щоб усе вийшло на славу... його поїздка була одним великим тріумфальним походом націоналістичної ідеї... тільки сліпий або злісняк і заздрісник може заперечити цей колосальний вплив, що мав він на початку українського націоналістичного руху... Дмитро Донцов надхнув галицьку українську молодь небувалим політичним патосом і штовхнув її на шлях націоналізму» (його «Далекий приціл»).

1926 року Група Української Націоналістичної Молоді і Організація Вищих Кляс Українських Гімназій об'єдналися в одну організацію під назвою *Союз Української Націоналістичної Молоді*. Організатором та ідеологічним керівником СУНМ був Степан Охримович, тоді 21-річний студент, син священика. Про вплив Дмитра Донцова на керівників СУНМ свідчить один із провідних членів — Степан Ленкавський: «Основою всіх коментувань і критерієм добра і зла були найперше думки Дмитра Донцова, потім програмові статті з річників 'Заграви', 'Розбудови Нації', 'Літературно-Наукового Вістника'...» А далі: «Дехто (з нас) добився чести бути друкованим у 'Літературно-Науковім Вістнику' за редакцією д-ра Дмитра Донцова, що був на той час семафорним органом націоналістичної творчості»¹⁰. Степан Ленкавський зазначає: «Щоб протиставитися ворожій ідеології і політичним концепціям

8) Його «Видатна індивідуальність» в «Свяген Коновалець і його доба».

9) Його «ЛНБ» в «Свяген Коновалець і його доба».

10) «Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-ий Конгрес Українських Націоналістів» в «Свяген Коновалець та його доба».

легальних партій, новий політичний рух, під дуже міцним впливом Дмитра Донцова, знайшов головні напрямні передусім нової націоналістичної ідеології, а також загальні напрямні нової політичної концепції».

Провідними членами СУНМ, які стали згодом провідними в ОУН, були: Богдан Кравців, Іван Габрусевич, Зенон Коссак, Михайло Турчманович. СУНМ наголошував виховання і пропагування ідеалістичного світогляду, впровадив широке відзначування молоддю Західньої України культу героїзму, розпрацьовував концепцію перманентної революції, що полягала на «постійному розвитку революційної роботи ввімкнення до неї чимраз нових кіл громадянства й постійному підвищенні революційної температури». Важним чином був вдалий атентат на польського шовініста — куратора шкільництва Собінського, що його виконав з рамені УВО в жовтні 1926 року 19-літній студент і член СУНМ Роман Шухевич, при допомозі студента Богдана Підгайного. В той час крайовим комендантом УВО на ЗУЗ був націоналіст сот. Юліян Головінський. Зразу після атентату група членів СУНМ і УВО виїхала таємно до Данцігу, поза межі Польщі, де відбули піврічний військовий курс. Цікаво відмітити участь в ньому двох поколінь: 60 старших членів УВО і 50 молодших, рекрутованих головню з рядів СУНМ.

Наступного, 1927 року, появився з-під пера д-ра Дмитра Донцова цінний трактат про світової слави політичного теоретика Нікольо Макіявеллі. Це головню аналіза найважливішого твору італійського мислителя кінця XV і початку XVI стол. п. з. «Іль Прінціпе» (Князь). Макіявеллі представляє провідника визвольного руху Італії, або за словами Донцова — «вимріяного визволителя, який виведе країну з вавилонського полону... увесь твір наскрізь пересякнутий одною однісінькою думкою — про визволення Італії». В дусі християнської філософії, Донцовий Макіявеллі твердить: *«Таж нам дана свободна воля!»* І цю волю мусимо лише спрямувати в правильному напрямі. А далі: *«Людська відвага, — ось той двигун, що панує навіть над фатумом... ось та сила, що здвигне на ноги навіть таку прибуту націю, як тогочасна Італія»*. Потрібні «творчої» волі «героїв», що вміють «командувати»... «Висновок: всякий визвольний націоналістичний рух мусить бути озброєний відповідними ідеями, військом і провідниками, бо «всі пророки узброєні — допинали свого, а ті, що були з великими руками, — гинули». Завданням провідників є «утримати в їх вірі віруючих і змусити до віри недовіроків». Для націоналістичної організації Донцов пропонує устами Макіявеллі: *«Треба, щоби вони (визнавці ідей) здобулися не тільки на ідеалізм посвяти, але й на ідеалізм примусу, сили»*. Або іншими словами, націоналіст має бути готовий не лише на жертву життя, але й на жертву свого підпорядкування своїй націоналістичній організації. Добрі націоналісти мусять рівночасно мати *«прикмети лева і лиса»*.

Неначе в дусі томістично-аристотелівської мислі, донцівський Макіявеллі дає поради націоналістичним провідникам: *«Мудрий володар повинен запобігати не тільки актуальним небезпекам, а й тим, що над-*

ходять... Приглядатися до тенденції розвою суспільних явищ, а не до їх даної форми... Цей 'реаліст', з очима вп'яленими в факти, ніколи не дивиться на те, що є, лише те, що стає... Головні його вказівки були — хотіти, бачити ясно, і мати відвагу... Він мав віру і не знав скептицизму, був принципіалістом в ідеях і не бавився ними...»

З 1927 року доцільно згадати ще цінні есеї Дмитра Донцова «Що таке інтернаціоналізм?», «Дві революції» і «Патріотизм і націоналізм». Зокрема цей останній мав сильний вплив на формування в ідеології ОУН відрізнєння поняття «патріотизму» від «націоналізму». Донцов твердить, що замало бути добрим патріотом, щоб причинитися до визволення України. Треба себе всеціло віддати націоналістичній організації, засвоїти й здійснювати нову націоналістичну ідеологію та її етику, зматати до зміни оточення революційним способом, тобто цілковито знищити чужонаціональні імперіялізми на Україні.

Діло формування єдиної, всенародньої націоналістичної організації значно посунулося вперед 1927 року. Націоналістичні групи, що діяли на еміграції, об'єдналися у червні в «Союз Організацій Українських Націоналістів», а в листопаді відбулася Перша Конференція Українських Націоналістів, в якій взяли участь представники всіх тодішніх націоналістичних груп із ЗУЗ та еміграції. На тій конференції виявилися дві тенденції: одна, так би мовити, протидонцовська, що заступала доцільність двох форм націоналістичного руху — одної ідеологічно-політичної організації, і другої — законспірованої військово-бойової організації. Її речниками були емігранти й відпоручники УВО. Зате представники СУНМ заступали концепцію, голошену Донцовом, що має постати один організований націоналістичний рух, який включатиме і військово-бойову діяльність і ідеологічно-політичну. І ця організація мусить бути підпільною. Реалізація цієї другої концепції відтягне націоналістів від охоти ангажуватися в явних опортуністично-угодовецьких партіях під окупантами. Одначе, на конференції цієї проблеми не розв'язано. Проте обидва крила націоналістичного руху визнали своїм беззастережним провідником полк. Євгена Коновальця, якому до помочі дали малий провід та погодилися видавати один репрезентативний журнал націоналістичного руху під назвою «Розбудова Нації».

Дмитро Донцов слідував уважно за процесом формування нової націоналістичної організації. З наміром підсилити революційне крило в націоналістичному русі, він видав брошуру «Політика принципіальна і опортуністична», в якій підкреслює, що справжні націоналісти мусять ставитися до всіх окупантів України безкомпромісово вороже і протиставитися українським опортуністично-угодовецьким групам. У статті «За завтрішній день», Донцов закликає молодь: *«дійсність створять для нас лише ті, хто сміло захоплять за горло наше сучасне і заб'ють його в ім'я майбутнього... Коли вони в нас з'являться і з погордою відвернувшись від інтригантства і кар'єриництва, від старого і старих, зачнуть свою працю — червоними цифрами зазначимо в нашій книзі*

биття — цей дійсно новий рік». А «звістунами нового» мають бути ті, що «йдуть самі, не на засаді вибору, лише на засаді добору». Ці поради майже повністю були практиковані крайовими націоналістами в наступних роках і десятиліттях.

В черговій статті п. з. «Сансара» Донцов кидає молодим визов: *«Експансія! Ось ми знайшли те слово, яким найкраще означити ту волю до життя, волю вийти геть поза дрови... Експансія, бажання розросту — ось той таємний життєвий елексір, з яким стають великими народами, а без якого спускаються до значення народів-провінцій»*. Він поручає думку Емілія Золі: *«Я переконаний, що одинока віра, яка може врятувати нас, є віра в довершене зусилля»*. Донцов загадує ще про *«дух підприємчivosti», «інстинкт творчости», «інстинкт експансії»*, і як приклади таких людей Донцов наводить Генрі Форда, Джека Лондона, Ліндберга та інших.

В іншому своєму творі Донцов твердить: *в світі беруть верх ті сили, що кермуються твердою національною політикою («Тверда рука»)*. З тієї саме причини українські опортуністичні партії зникнуть, бо вони не розуміють цієї істини. А національна політика означає в першу чергу викресання в народі національної сили. З радістю він наводить твердження польського журналу «Червони Штандар» про те, що *«найбільш небезпечною силою (для польського імперіялізму) під теперішню пору на Західній Україні є... український націоналізм»*. Донцов додає свій коментар: *«Дійсно сильні мусять бути націоналістичні випари нашої землі, коли викликають подібні пертурбації!»*

У статті «Проблема поколінь» Донцов відмічує існування на західно-українських землях різних «організацій молодих націоналістів», що їх намагаються опортуністичні партії звести на манівці, або здобути над ними свій вплив: *«Зачалися спроби створення освоенного, теплярного, ошкленого, манікірованого націоналізму»*.^{*} Сорокп'ятирічний Донцов радіє: *«Перед запалом її (націоналістичної молоді) і захопленням новими ідеями — повний респект... Приемно, що замість анонімного 'історичного процесу' — ми поставили наше творче 'Я', що слово 'Хочу' — зачали в нас вимовляти без страху...»* «Але цього мало!» — напостережує учитель. *«Мало знати, куди йти, треба знати — з ким йти, а з ким — ніколи»*. Стаття переповнена порадами. І молодь пильно їх засвоювала.

1928 рік був вершком розросту СУНМ. З цієї організації виступили тоді ті, які заразилися впливом опортуністично-угодовецького УНДО. Головство перебрав від Осипа Боднарівича — Богдан Кравців. Великим осягом СУНМ стали події навколо відзначування 10-річчя Листопадового Зриву. Дійшло до масових вуличних зударів з поляками. На допомогу студентській молоді прийшла масово українська робітничка молодь Львова, що відтоді почала приєднуватися до націоналістичного руху. Степан Охримович почав видавати масовий підпільний журнал «Юнак» для вишколу юнацтва та шпирення між всією українською мо-

^{*}) Щось подібне спостерігаємо серед частинки молодших під цю пору — прим. Редакції «В.Ш.».

лоддю націоналістичних ідей. Його помічниками в цьому ділі були Степан Ленкавський і Іван Габрусевич. В 30-их роках редактором цього журналу був Ярослав Стецько. Журнал виховав тисячі молодих націоналістів. Дослідник цього періоду в розвитку націоналістичного руху стверджує: «В 1928 р. націоналісти повністю перебрали керівництво в студентських товариствах та установах, здобули ключеві позиції в «Пласті» та пластовій пресі; повністю або переважно здобули безпосередній вплив на маси молоді, організованої в 'Соколах' і 'Лугах'»¹¹. А в дописі про СУНМ у журналі «Розбудова Нації» за травень 1928 р. написано: «За час існування Союзу витворився вже певний тип молодого націоналіста. Своїм думанням і чином він чужий старому поколінню, яке виховувалось у партіях. Власне це є найбільшим успіхом». Вплив Дмитра Донцова на ріст цього молодого покоління незаперечний.

5. Початки ОУН і Дмитро Донцов

Важним етапом у розвитку націоналістичного руху була Друга Конференція Українських Націоналістів, що відбулася в Празі на Чехах у квітні 1928 р. Конференція вирішила, що всі націоналістичні організації мають рішуче відмежуватися від легальних політичних партій, які визнали польську окупацію українських земель. Це рішення викликало велике задоволення у д-ра Дмитра Донцова, бо саме він найбільше пропагував потребу відмежування націоналістичного руху від різних опортуністичних угруповань. Повище рішення доповнено другим, що навіть окремі члени націоналістичних організацій не можуть рівночасно бути членами цих явних партій. Тому вкортці після цієї конференції з УВО виступила група сот. Д. Палієва, яка включилася до УНДО. Врешті схвалено постанову скликати в якнайкоротшому часі конгрес для покликання до існування нової націоналістичної організації, до якої повинні включитися всі дотеперішні націоналістичні групи.

Намічений Конгрес Українських Націоналістів відбувся у Відні в днях від 28-го січня до 2-го лютого 1929 р. На конгресі дійсно створено нову організацію під назвою «Організація Українських Націоналістів». На її голову обрано полк. Євгена Коновальця. Дві головні доповіді виголосили «донцовці» — делегати від СУНМ: Степан Охримович на тему «Причини невдачі наших визвольних змагань» і Степан Ленкавський — «Суверенна Україна та національна революція». Коментатор конгресу зауважує: «Юліян Вассиян, Степан Ленкавський і Степан Охримович обстоювали філософічно-ідеалістичні основи українського націоналізму, вирости з ідеалістичного світогляду українського народу, теоретично сформульовані в писаннях Миколи Міхновського і Дмитра Донцова. Іншу концепцію заступали Дмитро Андрієвський і Дмитро Демчук, що намагались включити до ідеології українського націона-

11) Петро Мірчук: «Нарис історії ОУН».

лізму елементи матеріялістичного світогляду та демократизм типу уенерівщини. Перемогла перша концепція»¹².

На закінчення Конгресу, обраний на голову Проводу ОУН полк. Євген Коновалець виголосив промову, в якій, м. ін., сказав наступне: *«Одне знаю напевно: доба, в якій живемо, безмірно велика. Це одна з тих революційних епох, які простягаються на цілі десятиліття, і в якій кується новий світ і нова людина. У великій світовій драмі наших днів ми маємо до вибору: або бути творцями, або жертвами історії... Як учить нас досвід цілих українських поколінь, можемо цього (віднови УССД) досягнути тільки революційними, ніколи ж еволюційними, шляхами... Завжди це є мужі, що творять історію...»*

Важною, так би мовити, донцівською, була постанова Конгресу щодо ОУН: *«Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння та не признаючи всіх тих міжнародних актів, умов і установ, що стан українського національно-державного розірвання створили та закріпили, ОУН ставить себе в категоричне протипротивенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляються, та протидіятиме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть являтися відхиленням від повищих засад»*¹³.

Перша Крайова Екзекутива ОУН на ЗУЗ складалася майже з самих людей «донцовської школи»: Богдан Кравців — провідник, Степан Охримович — організаційний референт, Зенон Коссак — бойовий референт, Степан Ленкавський — ідеологічний референт, Михайло Колодзінський — референт військового вишколу, Іван Габрусевич — керівник підреферентури юнацтва. Вкоротці, після Конгресу, Степан Ленкавський опрацював «Десять заповідей українського націоналіста», що їх Провід прийняв за зобов'язуючі для всіх членів.

Про молодих націоналістів, які взяли в свої руки формування ОУН на рідних землях, так свідчить тодішня активістка: *«Без сумніву, найзнаменніші риси часу позначаються, так скажу, 'школою Донцова', який так і ввійшов у свідомість сучасників як 'духовий батько українського націоналізму'. В умовному розумінні це й відповідає дійсності... Усі елементи донцовського волюнтаристичного ідеалізму та волюнтаристичного націоналізму, як от вольова життєва динаміка, воля влади, романтизм, іраціоналізм, догматизм, ілюзіонізм, фанатизм і 'аморальність', творче насильство й порядкуюча сила ініціативної меншости — все це ввійшло більш або менш глибоко у природу націоналістичного руху чи навіть точніше — у систему ОУН і її організаційного доросту, коли говорити про галицьку дійсність 30-их років... Ідеї, висловлені Донцовим у його живій і плідній публіцистичній діяльності, стали підставою і якоюсь мірою також 'євангелієм' для писань керівних людей націоналістичного руху на ЗУЗ...»*¹⁴

12) П. Мірчук: Там же.

13) П. Мірчук: Там же.

14) Дарія Ребет: «Націоналістична молодь і молодечий націоналізм» в «С. Коновалець і його доба».

Більшого значення набрало велике віче, влаштоване КЕ ОУН у Львові 21-го листопада 1929 р., на якому гостро засуджено старого типу москвофільство і новий тип того самого під назвою советофільство. Засуджено советський режим в Україні, як агентурну владу російських окупантів. Після віча влаштовано велелюдні демонстрації під большевицьким консулятом і в інших місцях. ОУН поставила вимогу до всіх українців перервати всякі зносини з представниками російської влади в Україні та зірвати розкладово-демобілізуєчий культобмін з агентурними установами УССР.

Починаючи 1929 роком, Дмитро Донцов опрацьовував свої твори під кутом діючої вимріяної націоналістичної організації, яку однак потрібно далі ґартувати й вирощувати. З цього часу маємо його цінні есеї «Росія чи Європа», «Жанна д'Арк» (дуже популярний між молоддю), рецензію на збірку поезії «Дорога» тодішнього крайового провідника ОУН Богдана Кравцева, статтю «Криве дзеркало української літератури».

Також 1930 року Дмитро Донцов публікує ряд творів, що скріплювали революційну течію в ОУН. Вартісною є стаття про Жоржа Клемансо («Небезпечний варіант»). Це панегірик «сильній індивідуальності». До того типу національних провідників Донцов зачислює: Гамбету, Пуанкаре, Льюїс Джорджа, Сновдена, Джойнсон Гікса, Керзона, Носке, Штрєземана, Теодора Рузвелта. Він твердить: *«Сильна індивідуальність є підставою кожного режиму»*.

Важним твором з періоду початків ОУН є трактат «Маса і провід», в якому вперше ґрунтовно виведена теорія «проводу». Стаття писана напевно з думкою про провід молоді ОУН. Донцов пропонує три головні прикмети, що мають знаменувати добрий провід: перша — *«на-сичення електричною енергією»*, що уділяється на маси, яких ця енергія «електризувала»; друга — *«свою амбіцію добачували не в тім, щоби за масою шкандибати, лише щоби її вести, щоби рішати часом проти волі пасивного загалу»*; третя — *«неясні стремління юрби уймати в яскраву формулу і освічувати її підсвідомі бажання сліпучим блиском своєї ідеї, позитивною візією нового порядку, візією дійсности, що постає, що приходить на зміну існуючій»*. Бажану націоналістичну еліту Донцов окреслює так: *«Уміти йти самому проти всіх, проти існуючої дійсности в ім'я тої, що настає, віра в своє післанництво — ось прикмети провідника»*. Він твердить: *«Той виграє, хто має більші запаси волевої психічної енергії»*. Такий «сбраз» проводу Донцов називає «аристократією народу», і продовжує: *«Почуття своєї вищости, віра в свою місію, уділяє кожній правлячій верстві незвичайну силу»*. Всі повищі проповідувані Донцовом властивості помітні в провідному активі ОУН 30-их та 40-их років, і пізніше. Свої ідеологічно-політичні писання 30-го року Донцов доповнив есеєм «Естетика декаденсу».

(Продовження буде)

Дмитро ДОНЦОВ

НАЦІОНАЛІЗМ ЧИ СЕРВІЛІЗМ?

Вже за Шевченка з'явилися в Україні, і в Європі взагалі, жерці тих «сучасних вогнів», які завзялися нас «повести за віком» матеріалізму, атеїзму і так званого прогресу. Лідери тих «вогнів» — Маркс, Фройд, Ульянов-Ленін, Бронштейн-Троцький, Сталін і Каганович та інші з їх західними друзями — казали, що як треба, то можна йти рука в руку й з сатаною (вираз Черчіля). Знищення християнства, патріотизму, націоналізму, було їх метою; знищення «фашистів» Франка, Салязара, антикомуністичних «генералів» Греції й Південної Америки, і воскреслих хмельничан і мазепинців в Україні. А потім, обернувши народи в отару двоногої худоби — овець, волів і безрог (за виразом Шевченка), віддати їх під панування якогось «світового уряду» того чи другого герренфольку.

Про небезпеку для нас від «сучасних вогнів» диявола перестерігав земляків Шевченко, проти тих, що кликали нас «повести за віком» облуди, брехні і тиранії. Та збаламучені тими «вогнями» не слухали його трагічної перестороги. Не слухав П. Куліш, не слухав і другий ненависник Кобзаря М. Драгоманов. Плебейським москвофільським духом цього останнього була сильно заражена наша інтелігенція кінця XIX-го і початків XX-го віку. Голос І. Франка проти Драгоманова лишився голосом вопіючого в пустелі. Гасло «самостійна Україна» Рев. Укр. Партія хутко замінила на «автономію» і прийняла назву УСДРП. Прийняла і вона програму соціалізму, як і новозаснована Укр. Народня Партія Міхновського. Проти мого гасла повної сепарації політичної, державної і культурної від Московщини, 1913 року виступили Ленін (в пресі) і голова російської конституційно-демократичної партії Мілюков (в державній Думі) і київська преса українських демократів і соціалістів, як проти гасла шкідливого для нашої нації. Коли в 1922 р. львівська Видавнича Спілка, з почину Коновальця, доручила мені редагувати відновлений ЛНВістник, острий протест проти цього прислав М. Грушевський, бо це «буде знівеченням всіх демократичних традицій» того журналу. І, мабуть для рятунку тих традицій, хутко потім поїхав співпрацювати з більшовиками до СРСР (див. ЛНВ на еміграції, 1948 р., ч. 1). Від того часу, до наших днів, і проти мого «Націоналізму», і проти догми націоналізму взагалі, не вгавала пресова кампанія не лише в московській більшовицькій пресі СРСР, але й в українській емігрантській пресі советофілів, соціалістів і демократів.

Де була причина того? Причина була та, що не зважаючи на сильне поширення ідеї націоналізму в колах нашої молоді, численні групи українські все ще знаходилися в полоні драгоманівського москвофільства. І ес-деки Ю. Бачинського, і В. Винниченко, і ес-ери Шаповала, УРДПівці, галицькі радикал-соціалісти, ново-

шляхівці, ес-ери М. Грушевського, різні «сучасники» і «самостійники», націонал-комуністи і т. п.

Скажуть: Різниця поглядів? Це була би занадто проста відповідь. Певно, що була різниця поглядів, але звідки вона виникала? Вона виникала з того, що націоналісти з одного боку, їх вороги з другого, *поклонялися різним богам*. Останні йшли наосліп за тими «сучасними вогнями» прогресу, марксизму, демократії, дружби народів, матеріалізму і пацифізму, і драгоманівської пошани до «старшого брата» москаля, від якого «українець просить немого» (слова Драгоманова). Тоді як націоналізм нічого від нього не просив, а жадав, і не «немого», але все що забрав від нас «старший брат». Націоналізм вніс гасло не переконування розбійничої орди, а невблаганної боротьби з нею. А в цій була вже не різниця поглядів, а *різниця психіки* збаламучених «сучасними вогнями» драгоманівців, — і психіки націоналізму. Останній не хотів «чужим богам пожертви жертви», він хотів нести на стягу нації заповіт своєї «правди, і сили, і волі». *Це була різниця в психіці людей різних таборів*. Ось в чім була і є причина ворогування двох таборів: *Націоналізму і сервілізму!*

Драгоманов інформував чужинців про нашу літературу як про «плебейську літературу», отже плебейської нації. Тому й дико ненавидів Шевченка як поета і пророка нації «лицарства козацького», як людину зовсім іншої психіки. Так і Панько Куліш через те саме зненавидів Шевченка як поета козацької, не плебейської нації, і ставши царофілом і москвофілом, хвалькувато презентував себе як «мелкопоместного пахаря». Такого «пахаря» була й його психіка, миролюбного «пахаря» чужого пана. Подібно й Багрянний кликав Шевченка злізати з постументу, бо вже в наш вік «новий пророк гряде», пророк большевицької індустріалізації (і додамо: Хаотизації та ідіотизації). Леся Українка протиставляла психіку лицарства нашого «плохій гречкосійській породі», а Шевченко психіку козака психіці «свинопаса», виступаючи не проти стану селянського, а проти тих Ярем — «хамових синів», над якими чужий пан «коверзував». Ярема «хилився», бо ще не хотів обернутися в козака Галайду, не знав сіромаха, що йому «виросли крила» козацькі, з якими «неба дістане коли полетить». Протиставлялася тут одна психіка другій, у якої — казав Франко — мозок є раб і серце є раб... *В різниці цих обох психік і криється ненависть ідеологів миролюбних Ярем до людей психіки тої нової людини, апелем до якої кінчився мій «Націоналізм»*. Бо коли чи в ідеології, чи в дії, будуть провідниками нації ті «безкрилі» Яреми, то доведе це до розкладу, хоч би як така «еліта» й не була багата грошима чи титулами. Їх шлях завше буде шляхом Кочубеїв, Винниченків, чи Грушевських. Люди ж іншого типу, наприклад Мазепа, або Шевченко, можуть мати невдачі, та їх чини лишається на вічну пам'ятку вікам потомним, як «іскра вогню великого» в ще ненароджених, як грізна небезпека ворогові.

Вороги націоналізму, по Другій світовій війні, самі ж і цілком одверто висунули на арену культ людини-плебея, «малої людини», як вони її називали; а разом з тим, логічно, негували тип героя. Проголосили, що «не герої роблять історію» (Шерех, Самчук, Іванейко), тобто, що такі *великі* творива, як стару культуру і державу князівського Києва, наприклад, творили *не великі люди*, не лаврські ченці, не Володимирі і Ярослави, *не герої*, а «мала людина», люди побуту, закохані в тім, щоб «сидіти нишком», орати землю і розмножуватися. «Малу людину» треба було любити навіть в її збоченнях. Це для Франка осоружна стала людина, в якій «надія завмре і погасне чуття», бо лиш «хто любить, терпить, кого бій ще манить, в кім надія ще лік, той цілий чоловік»; не така «ціла людина» Самчука: і мудра, і дурна, і шляхетна і інакша, і завзята і боязка. Франко іронізував з людини, яка «присмокталась до скиби», яка, сидючи нишком під ярмом чужинця, уважала, що «множачись серед мук» могла «вирости в силу і забрать увесь край в свої руки». Якраз це і є життєва філософія людини сучасних «реалістів» і перевертнів, і інших ненависників націоналізму, переконаних, що якраз така їх «мала людина», не герої, може робити історію, творити великі діла...

Націоналістичний «ЛНВістник» і «Вістник» між двома війнами у Львові, якраз мав за мету збудження нового «люду героїв» — «трагічних оптимістів», якими були поети і прозаїки того журналу, як автор «Душі народу і духа нації» Ю. Русов; як критик драгоманівщини М. Мухин; як квадрига поетів — Клен-Бурггардт, Мосендз, Ольжич, О. Теліга, Стефанович і Маланюк (тоді ще вірний ідеям «Вістника»); як проповідниці патрицианської поезії і культу героїв, і в своїх новелях, і в книзі «Героїчний театр», Н. Геркен-Русова. Але і вогнистий патос, і культ героїзму і боротьби цих авторів, був чужий душі «тверезих» драгоманівців, а патос «нової людини» націоналізму був їм «шкідливою емотивністю». Самі вони були теж «емотивісти», лише їх емотивність була інакша — «ніжна і тепла», тобто ні гаряча, ні холодна, сентиментально-чутлива, нудно-літепла. Все пристрасно-трагічне, сильне і величне, намагалися вони заглушити ніжно-нудно-розніжненим квилінням свого літеплого серця. Тоді, наприклад, для вистави вибирали вони не «Касандру» чи «Оргію», а — «Лісову пісню»... Тоді глибокодумну й хвилюючу, повну своїм геніальним патосом Л. Українку називають вони «альбомною поеткою» (Шерех)... Їх улюблений поет, коли відривається від своїх «солов'їв що б'ють піснями в груди» до трагічної тематики, до нової козащини, навіть тоді віршує про «рідні гармати»... А іншого, згадуючи про край наш під ярмом, то хвилює його «люд в подертих свитинах», не його подерта душа... А охлялому серцю мріялося, що коли давня велич України «не вмере, не загине», то не тоді, коли оживе козацтво давнє, це станеться, а це довершить «наша дума, наша

пісня» як думав Куліш, свавільно замінюючи цю сентиментальчиною рядок Шевченка — «наш отаман Головатий».

А коли в причорноморських степах знайдено недавно скелет прадавньої амазонки із стрілами, то і про легендарно-історичну постать давньої України розчулений газетяр повідомив читачів під ніжно-солодким заголовком «наша прабабуня»... Навіть Касандру нашу, символ героїчної жінки, воліли б філософи «малої людини» бачити в образі ласкавої бабусі, мабуть не зі стрілою на ворога, а з дитятком на колінах...

Така була їх психіка «малої людини», що уважали «спокій найблаженнішим станом», що воліли «тілом і духом присмоктатись до скиби», психіка «номадів лінивих», які не хотіли, щоб автор, який промовляв до «живих і ненароджених», ні автор «Мойсея», ні авторка «Касандри» — «а номадів лінивих люд героїв сотворив».

Таке душевне наставлення забарвило політичні програми й акцію демократично-соціалістичної, советофільської і москвофільської інтелігенції модерної драгоманівщини. Передусім як людям «тверезого розуму» їм близькі були ідеї жерців Шевченкових «сучасних вогнів», з їх гаслом — «немає Бога тільки я!».

Тільки на першій місці матерія, а не дух, не ідеалізм. Тому й рішили в братерському союзі погодити націоналізм з комунізмом. Далі відкинули всю Шевченкову «схоластику», клич «за нами сила архистратига Михаїла, не за горами кари час!» і гирнули в bagno огидного безвірства і матеріялізму, ігноруючи історичну роль тої сили Духа, перед яким тремтів його ворог сатана. Той, який все ж де міг, прагнув ту силу Духа нищити, як свідчить його акція в Україні, нищення релігії і церков, а особливо церкви того архистратига-патрона Києва, слугами диявола Стадіна, або Хатаевича... Тому й досі чужа прогресистам пропагована націоналізмом містика нашого Києва (див. «Від містики до політики», видане в Канаді), з гаслом «Київ проти Москви». З гаслом ненависним і найбільш небезпечним в очах московського (і не лиш московського) диявола.

З тої плебейської психіки виходить і хитлива думка політична противників націоналізму, де помішане біле з чорним, праве з лівим, правда з брехнею, своє з чужим, Так і Ні. Це у них зветься свободою від «односторонності» і «екстремізму». Мішають вони християнство з комунізмом, власну державність з ярмом чужинця, кріпацтво раба у пана з союзом. Інші доводять, що до Пантеону наших національних героїв треба зачислити і борців з Москвою, і тих, що боролися «за наш народ» під большевицьким прапором. Інші — коли щезне большевизм, обіцяють дружбу московському народові, коли його нові проводирі накидатимуть Україні замість царського, керенськівського, нове «демократичне» ярмо. Інші вороги націоналізму і з «зreformованим» большевизмом погодилися б, бо твердять, що знаходять у деяких большевицьких авторів «більше яскравих виявів націоналізму», хоч «з советською фразео-

логією», «ніж в націоналізмі Донцова». Інші, відкидаючи націоналізм, проповідують якусь мішанину різних расистів лєніністів або расистів, які вважають себе за герренфольк, за вибраний нарід для панування над Україною та другими «недорозвиненими націями». Бо на їх думку «Євразія має над Заходом безперечну перевагу та що Україна має орієнтуватися на Схід і покласти наголос на свою близькість до Азії» і додають вимогу великого єднання соціалізму з націоналізмом. З такою безглуздою саламахою ідей немислима річ, щоб вони мали змогу вести націю до безкомпромісової боротьби за свою Правду. Через це ідея боротьби за свою Правду взагалі мертва для них, коли вони відкидають саму ідею боротьби.

В очах нинішніх жерців «современих вогнів» нинішні борці є такі самі «розбійники» як гайдамаки в очах жерців брехні, з яких глузував Шевченко. Вони кожної хвилини готові засісти домовлятися з лєнінцями, з московськими демократами, з націонал-комуністами, з новими «демократичними» хрущовими чи кагановичами, граючи роллю «лакеїв у новій лівреї». Ці люди є з душею сервіліста. Як матеріялістів, їх легко купити дрібними обіцянками, їх легко обдурити і їх легко залякати. Скрайній матеріалізм людей плебейської психіки «малої людини» ослаблює її плотський («тверезий») розум, який за сповидним матеріально зримим, не уздрить укритого, незримого, як миша або риба, не уздрить за принадною їжею смертельного гачка. Не побачить така людина, що «розумне слово» ворога є «брехнею підбите». А віддана всіляким матеріальним втіхам душа такої людини не скоро на боротьбу, і країну свою для «святого спокою» без спротиву віддає «за шмат гнилої ковбаси», або «за півдулі». А такою є психіка драгоманівської людини. Від неї виразно тхне духом сервілізму, духом «свинопасів», «лакеїв», «дядьків отечества чужого». Звідти їх негачія героїчного в історії. Звідси їх ненависть до націоналізму і до найкращих традицій України.

Щоби змогла Україна визбутися цього духа сервілізму, визволитися «із тьми, із смраду, із неволі», мусить вона видвигнути нову когорту людей нехибної віри, сильного духа, з чистою кров'ю борців і героїв, яких слово і діло стало би мечем на катів і на тих що «катам помагають». Мусить та когорта не чекати того часу, коли «згинуть наші воріженьки як роса на сонці», самі собою, без нашої сили, через «еволюцію» і «прогрес», а навпаки — силою нашого духа і меча нації. Знана авторка українська, авторка історичних праць, пані Єфименко, писала про повстання козацтва на Україні: «Сильне, горде, свободолюбне населення цих земель (степової України) видвигнуло з поміж себе людей, які мало дорожили приємностями осілого хліборобського життя, яке не забезпечувало йому завтрішнього дня» і вважало за привабливіше з переслідуваної звірини обернутися в степового чи ловчого пса, помінявши ролями з ворогом. Так повстала в Україні верства

людей нового типу. Бо козак не дорожив життям або майном, мав погорду до дрібних справ дрібної людини, мав потяг до річей взнеслих і великих, не тужив за ідилічною патріархальною філософією життя з нахилом до спокою і статичності. Народження такої верстви вже почалося в Україні з 1917 року і лише їй, не доживаючій свій вік драгоманівщині, вирвати країну «із тьми, із смраду, із неволі», довершити відродження давньої слави нації. Ця когорта лише здолає не тільки «ізбавити нас од лукавого» диявола та його жерців «сучасних вогнів» віку цього, але й передусім вимолити в Бога, щоб «ізбавив нас од всякої скверни», щоб Дух, до якого молився Шевченко, вселився в нас, очистив нас од скверни сервілізму, щоб дав Господь ту велетенську силу Духа, якою предки наші старого Києва з «чистою, святою кров'ю», ломили силу поганських орд. Щоб поміг нам вигнати й звалити московську орду, під гаслом «Київ проти Москви!». Бо час не чекає.

Резюме:

З культу «малої людини», драгоманівського плебей, з ненависти до героїки, виникав отже сервілізм тих «прогресистів»:

1. Проголошуючи першество матерії над духом, вони ставали рабами матерії, шукаючи передусім матеріального «добробуту», спокою і фізичних насолод; а тому кожній силі їх легко було собі з'єднати, «за шмат гнилої ковбаси» у них «хоч матір попроси» то віддадуть, як картав таких Шевченко.

2. Відкидаючи віру в одну велику національну ідею, в свою «правду, силу і волю», як «ексклюзивність» і «догматизм», вони хитаються між Так і Ні, давали себе обдурити жерцям чужої віри, приймаючи чужу ідею, чужу брехню, чужу силу і чужу сваволю.

3. Відкидаючи культ героїв і борців, як «розбійників», «авантюристів», «ворогів миру і згоди», вони давали себе залякати і стероризувати, бо хлопа як того вола у плуг голодного запряжеш, або як тих «рабів з кокардою на лобі», щоб кожній силі корилися та «цариці Катерині патинки лизали».

В однім, другім і третім випадку вступали вони на шлях сервілізму, на «шлях той битий, курявою вкритий, де люди всі отарою здаються» (Леся Українка), під кием чабана.

З такими людьми нація не буде «кайдани рвати і вражою злою кров'ю волю кропити». Прапором людей, що приведуть Україну до її великої мети, є лише прапор націоналізму, Шевченкового «Заповіту». Той прапор піднесуть люди нового духа і нової крові, «козацької тої крові, чистої, святої», не «сукроватої» крові «шашелів», не Івани, що будуть «катам помагати», а ті, що будуть «катів катувати». Люди, що відновлять героїчні традиції старого князівського Києва, під знаком Хреста і Меча!

Юрій ТИС-КРОХМАЛЮК

ДО СОРОКРІЧЧЯ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УНА

Психологічні операції проти УД УНА

В останніх роках Советський Союз скріпив психологічну війну проти УД УНА. Засоби є чисельні і різноманітні, а їхні впливи діють на психіку народу, чи організації або політичних сил противної сторони до такої міри, що можуть довести до повного розгрому національної моралі. У критичних часах перед загрозою війни конвенціональної чи нуклеарної, психологічні операції можуть заломити противника до такого стану, що він не буде здібним вести війну. Засобами є усі форми терору, економічний натиск, підкопування національного авторитету, ширення внутрішніх роздорів, та багато інших.

Психологічні операції опрацювали в теорії і практиці московські спеці, зосібна після Другої світової війни, але не можна забувати, що ще з часів революції 1917 року т. зв. в ті часи пропаганда (грабуї награвлене, не йди до війська, бо поділять землю без тебе, всякі комуністичні льозунги тощо) були важним чинником у послабленні волі до боротьби за українську державність. Зате західні держави не звертали особливої уваги на цю форму боротьби й у висліді падали жертвою психологічних операцій, як, наприклад, поширення марксизму-ленінізму на університетах обох Америк серед молоді й професорів.

Сьогодні, або докладніше, від яких десять років появилось багато праць на ці теми, а бібліографія сягає багатьох тисяч друкованих в американському світі чисел. В цій статті я подам тільки малу частину наступу психологічних операцій на нас, ту частину, яка дотичить УД УНА.

Якщо добре приглянутися методам того наступу, то в першій мірі відкриємо основний засіб дії, якої характеристикою є ритм напруження і злагіднення у довгих або коротких хвилях насилання. Продовж 40 років від створення УД «Галичина», ми реєструємо першу хвилю, викликану московськими спецями: представлено постановня Дивізії в советській пресі 1943-44 як велику загрозу, бо це зреалізовано ядро буржуазно-націоналістичної армії, на сполох вжито теж для польських публікацій Ванду Васілевску. Після польського Варшавського повстання пущено поголоску, що разом з німцями виступила «Дивізія Галичина», яка відзначилася особливо жорстокою поведінкою супроти населення Варшави.

Знаходимо цю брехню у багатій на спомини польській літературі, при чому дехто на запити відповідав, що вояки УД говорили російською мовою, пили водку, та інше. Жодні аргументи про те, що в той час Дивізія була розбита під Бродами, не бралися під увагу. Доперва коли польські історики це заперечили, а опісля і німецький дослідник варшавського повстання доказав, що Дивізія «Галичина» не брала участі у поборюванні повстання, ця акція, що спрямована на кілька цілей (поглибити взаємну ненависть між поляками й українцями, понизити Дивізію в opinіi чужинців тощо) затихла в 70-их роках. Але ще сьогодні наші люди тут і там згадують, як дійсність, що УД брала участь в німецькій акції проти польських повстанців. Ця московська психологічна операція була довготривала, з багатою частотливістю хвиль посилення і послаблення. Вона у малій мірі ще сьогодні існує, хоч її ефект ніякий.

Коли почався період набору до Дивізії, тоді появилася клич «не зголошуйтеся до дивізії, йдіть до ліса». Цей клич і ціла акція в цьому напрямі була шкідлива і небезпечна для нас з двох причин: перша, це клич «до ліса» понижував високі цілі УПА, бо виробляв в суспільності opinію, що це твориться не повстанська армія з високими ідеалами і метою, а якісь дрібні відділи незначного і льокального засягу. Цей клич поширився серед населення ніби як наказ команди УПА, хоч були відомі заперечення і навіть порада: хто хоче воювати, той має до вибору «УПА або Дивізію». У той час не знати чому відбувалися несподівано акції арештів молоді, вивозу до кацетів і на роботи до Німеччини, таємничі вбивства тощо. Утруднений зв'язок з місцевим підпіллям не дозволив, щоб ця постанова дійшла до всіх на час. Доказом, однак, ставлення верхівки УПА було рішення вислати до Дивізії певну кількість заавансованих у тому ділі членів для старшинського вишколу і командування з'єднаннями аж до відклику (якого до кінця війни не було). Операція «лісу» тривала всього кілька місяців. Стала неактуальною і не залишила ніяких слідів по собі.

Такою самою була наступна психологічна операція після битви під Бродами. Противник використав шок серед нашої спільноти з причини оточення XIII корпусу разом з Дивізією і вона піддалася натисковій хвилі: Дивізія утратила 11,000, чи 7,000 люда. Нинішні підрахунки за доступними джерелами виказують, що три полки дивізії мали не по три, а по два курені і нараховували не більше, як по 2,000 людей. З іншими, головню зі службовими сотнями, під Бродами могло бути найбільше 7,000 старшин, підстаршин і вояків. Решта кілька тисяч були на вишколах, або в запасному полку в Німеччині. Найменше три тисячі перейшло до частин УПА, де створили сотні, курені, та вишкільні частини, підстаршинські і старшинські школи тощо. У висліді, забитих,

пропавших, ранених та розсіяних по німецьких частинах могло бути біля одної тисячі. Славний пролом з оточення з тисячами вбитих був дуже важкий, але туди прорвалося небагато дивізійників і небагато там згинulo. Велику більшість творили вояки вермахту.

Найбільш небезпечною, хоч нашими заходами усуненою, була сплетня, що вояки І УД УНА — це коляборанти Німеччини та военні злочинці. Ця остання атака зразу відпала, бо дослідження альянтських спеців виявила раз назавжди, що між українським воляцтвом ніяких военних злочинців не знайдено.

Ми були «коляборанти», бо йшли з німцями, коли УПА воювала проти німців. Ми «коляборанти», бо носили мундири СС, мали німецьку зброю і були під німецькою командою. Таку оцінку можна почути часто таки в кругах нашого громадянства на чужині, яке, однак, повинно вміти думати та переводити аналізу понять і подій і фактів. Якби так думали військові старшини в УПА, то не висилали б своїх чи ненайкращих людей на вишкіл і командування в Дивізію.

А тепер — про значення коляборації: Справжня коляборація була, приміром, Польщі з Німеччиною 1938 року, за яку Гітлер заплатив Польщі, віддаючи в нагороду Заользе. 1941 року Румунія дістала від Гітлера Південну Україну, 1939 року Мадящина Карпатську Україну.

За ініціативою Дмитра Палієва, в нарадах проф. В. Кубійовича та Військової Управи не було ні слова про політичне домовлення з німцями. Ми ставили вимоги корисні для нашої Дивізії: німецький вишкіл, німецька зброя, українські священики, українська команда, звільнення політичних в'язнів та інше. Ми не творили Дивізії на початку збройного конфлікту Німеччини з Советським Союзом, ані перед тим. Ми творили Дивізію тоді, коли советський фронт стояв уже на Волині і ми жадали, щоб ми могли воювати тільки на східньому фронті, а не проти західніх альянтів. Ми хотіли стати ядром української армії, коли розвинуться корисні для нас военні ситуації, щоб не було порожнечі з нашої сторони, як це сталося після Першої світової війни, якої ми не мали сили використати для себе. І про це ясно сказав начальний духовник Дивізії, о. мітрат д-р Василь Лаба, з нагоди проголошення Дивізії «Галичина» у Соборі св. Юра у Львові. Ось уривки:

«Йдеться про бути чи не бути, коли людина свідомо своєї гідності і розуміє, що криється під словом «бути». »В дослідному значенні можна вжити слова Євангелії: »Продай свій одяг і дістань меча!« В цих днях дістають галицькі українці і меча і одяг від німців. Вони не продають нічого і не купують нічого».

Тими словами о. мітрат д-р Василь Лаба потвердив, що при творенні Дивізії не було ніяких політичних умов чи вимог.

Це добре розуміли в Проводі ОУНР і в УПА, висилаючи на

вишкіл до Дивізії своїх вояків і старшин, та ще з відповідними завданнями для спільної боротьби. У чужомовній дотичній науковій літературі творення Дивізії було доказом спротиву російському імперіялізмові, і так само пояснюють і те, що українці вітали німецькі війська квітами, що не означало ніякої коляборації, а тільки подяку за визволення від московських масових убивників і гнобителів. Нема чого дивуватися, що населення нічого не знало про те, з якими намірами німці почали війну і як будуть поводитися супроти українців. Ці факти, цитовані часто в чужомовних працях, пояснюються тільки тим, як українське населення ставилося до російського імперіялізму.

Зате коляборантами були поза згаданими поляками, мадярами і румунами, ще серби, декотрі хорвати, італійці та ті неутральні держави, які мусіли співдіяти з німецькою окупацією: Еспанія, Швеція, Норвегія, але не ми, вояки І УД УНА.

Пригадаймо, що спочатку ми були для деяких наших вишкільних німецьких підстаршин і старшин, згідно з їхнім партійним наставленням, майже унтерменші, а рік пізніше генерал Фрайтаг, командир Дивізії, мусів у наказі звертати увагу німцям, щоб поводитися з нами як з «товаришами зброї». Ці зміни сталися під впливом молодого покоління німецьких старшин, але нами ще не можна було з різних причин обсадити вищих командних постів. Це розумів дуже добре ген. полк. П. Шандрук, командир УНА, який залишив ген. Фрайтага далі на пості командира І УД Дивізії УНА. Прийшли великі зміни. УД стояла в той час на південно-східному фронті в Австрії проти советського фронту та проти партизан Тіта. Слід пригадати, що Тіто мав не тільки партизанські частини, але теж сильні регулярні дивізії.

Східний фронт пересувався на захід, дійшов до околиць Берліну та під Відень і Прагу. Згідно з твердженням Черчіля, англійська розвідка довідалася, що Сталін дав наказ Тітові рушити вздовж північного схилу Альп, зайняти північну Італію та рушити далі на південь Францію. На півночі советські війська мали зайняти Німеччину, окупувати Данію і Голландію, забезпечити береги Балтійського моря для армій СРСР, а згодом рушити на Францію в узгодженні із південним крилом від Італії. На обох крилах тієї операції Москва рахувала теж на сильні комуністичні організації у Франції. Деталі цього маневру не належать до цієї праці, але ознайомлення з ними потрібне для пізнання цілості подій і дальшої долі УД УНА під кінець війни і після неї.

Британська розвідка, а згодом і командні станиці Західних альянтів оцінили нашу Дивізію як найбільш здисципліновану і з великим бойовим досвідом на Східному фронті в південній Австрії одиницю.

Під кінець квітня 1945 року почалися тайні розмови у Швейцарії у справі зложення зброї німецькій армії, яка досі стояла в

Італії. Те саме сталося і в північно-західній Німеччині де склало зброю понад два і пів мільйона німецьких вояків. Врешті 2 травня того ж року в Італії склало зброю около три-четвертих мільйона німців. Черчіль заборонив нищити їхню зброю, що досі практиковано і наказав матизувати її на теренах для полонених.

У день капітуляції усі німецькі війська і УД УНА покинули фронтові лінії на Східньому фронті, хоч згідно з капітуляційними умовами всі військові з'єднання мали залишитися на місцях. Згідно з домовленням ген. П. Шандрука з головним штабом британських військ в Італії, вояки УД УНА мали перейти до британців у місті Шпіталь в Австрії. Около 4,000 наших вояків не мали змоги податися в тому напрямі, а теж і не були скоріше повідомлені; вони рушили північною шосею в напрямі Баварії і попали у табори полонених під американцями.

Ген. Шандрук порозумівся з британським штабом за посередництвом проф. Романа Смаль-Стоцького, ген. Андерса та інших. У працях британських авторів на цю тему читаємо, що Українська Дивізія мала опінію здисциплінованого бойового з'єднання та налічувала понад 10.000 в Дивізії та понад 10.000 у запасному з'єднанні, разом понад 20.000 людей — число поважне, рахуючися із тим, що британські сили були у той час заслабі для передбачуваної акції проти советських військ і тітівських партизан, тим більше, що коротко перед кінцем війни Черчіль забрав з Італії дві досвідчені у боях британські дивізії.

У Дивізійному наказі з 27 квітня, 1945 року, виданого штабом ген. П. Шандрука у співпраці із штабом генерала і німецькими дорадниками, тобто 10 днів перед капітуляцією і в часі коли розмови у Швейцарії були затаєні, є такі точки:

2. Йдеться про те, щоб не допустити, щоб большевики захопили Дивізію, та задержати її як з'єднану високобойову протибольшевицьку формацію.

3. Переговори відносно того, щоб утримати Дивізію як протибольшевицьку формацію, є в ході справ у Альянтському таборі.

Переговори ведуть політичні представники Дивізії через ген. Вольфа у Швейцарії.

Якщо б з причини офіційної капітуляції Третього Райху, що ледве чи можна припускати, східній фронт був би виданий большевизмові, Дивізія має перебитися негайно й найскоріше до англоамериканців.

Це були приготування на випадок агресії советських збройних сил на Західню Європу. Українська Дивізія була розміщена в середній Італії для відпочинку і безпеки, як казали британські військові. Сталін особливо цікавився нашою Дивізією та питанням, чому її тримають зорганізованою у формаціях з поділом на полки, батальйони, сотні тощо. Українці інформували англійців, що в нас є тільки 20% вояків із Східньої України, але англійський

спец, придільний на коротко до табору в Белярії, зрадив, що згідно з його рахунком їх є більше як 50%. Рузвелт не погодився на пропозиції Черчіля у справі протибольшевицької операції, що сталося якраз кілька днів перед капітуляцією і його смертю. Час минав, Черчіль мусів уступити, прийшли до влади люди з іншими плянами, але багато не бракувало, щоб із нас, колишніх унтерменшів, а в розумінні ворогів та трохи і наших людей, ми коляборанти, стали союзниками Заходу.

Цих наших людей було немало, коли пригадати перші роки після війни у Німеччині, де навіть якісь жінки ходили до Альянтської адміністрації, щоб їх рятували перед напливом німецьких коляборантів. Московська пропаганда була така сильна, що — як про це пише тоді ще сотн. Богдан Підтайний, — «більшість нашого громадянства не дуже то до нас признавалася».

І так Українська Дивізія прийшла до визначеного збірного пункту міста Шпіталь із зброєю, усім вивінуванням, в нормальному поході великими частинами, з яких тільки деякі малі гуртки склали зброю раніше, на границі британської окупації (деякі навіть із радієвим зв'язком). Проте непевна ситуація тривала ще довго; ще до 1946 року Папа Пій XII публічно інтервенював у справі Дивізії, завдяки уважності Архиепископа Івана Бучка з Риму.

Так виглядає московська психологічна операція проти УД УНА у протиставленні до історичних фактів. Операція вдаряє у порожнечу.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

» ГОМІН УКРАЇНИ «

Видає Видавнича Спілка »Гомін України« з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить сторінки літератури і мистецтва, мови, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить оголошення, реклами підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1. 1LF

ІЗ МАТИРОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

С. КАРПАТСЬКИЙ

ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ ДО «ОМЕГІ»

(До 91-ліття Блаженнішого Патріярха і Кардинала
Йосифа Сліпого)

Я спав і снилося мені:
життя — це радість,
проснувся і побачив:
життя — обов'язок,
працював і бачив:
обов'язок — радість.
Рабіндранат Тагоре

Отець Микола Іванчо

Життя... обов'язок... радість... З цими словами в одній із своїх проповідей звертався до молоді в Австралії о. Микола Іванчо, якого так скоро і несподівано покликав до себе Всевишній Господь. Він помер вночі з 5-го на 6-те січня 1981 р. у своїй невеличкій парафії в Ньюкасел, Австралія. Слова «життя», «обов'язок» і «радість», як про них писав відомий індійський діяч і мудрець, це був і зміст короткого життя о. Миколи. Сповнений радістю за свого життя, він дуже щиро виконував свої душпастирські обов'язки.

Перший раз в житті, зовсім випадково, 34 років тому — у 1947 р., мені прийшлося потиснути правицю молодого і завжди веселого Миколи в Ужгороді, в родині о. проф. Олексія Іванча, його рідного вуйка. Життя і доля розлучили нас. До вуйка він був зайшов тоді, щоб по-тайки попрощатись, бо збирався втікати через Чехо-Словацьчину у Вільний Світ. Було це перед Різдвом Христовим 1947 р., десь 2-го чи 3-го січня, а на саме Різдво, використавши відповідну хвилину, прийшлося йому, тоді ще 19-річному юнакові, покинути рідну землю, яку дуже любив і яку вже ніколи не побачив.

Незвичайна була моя радість і подив, коли він, взнавши від Преосв. Владики Івана Прашка про мій приїзд з родиною до Австралії, вийшов 22-го жовтня 1980 р. на сіднейське летовище. Між голосами понад сотні прибулих давніше емігрантів у реєстраційній залі, ми почули голосне «Слава Ісусу Христу!», що його так щиро й весело вимовила низького росту людина в чорному одязі з кольораткою і простягнула руку.

Нас поселили в гостелі, куди майже кожен день приїздив наш незабутній о. Микола. Він дав нам всебічну допомогу, потішав зажурених дітей і був завжди задоволений і веселий. Ми багато розмовляли про все. Через три місяці ми поселилися в районі Лідкомб, недалеко сіднейської парафії і церкви св. Андрія, а наш дім став рідним домом також для о. Миколи.

Вкінці 1980 р. я написав спогад з нагоди 33-ої річниці героїської і мученичої смерті Владики Теодора Ромжі й опублікував. Отець Микола дуже тішився, що цей матеріал потрапив на Захід і запропонував мені співпрацю, кажучи, що має певні матеріали про мартирологію нашої Церкви на Закарпатті. Не знаючи ще тоді про що йде мова, я дав свою безумовну згоду. Іншим разом зайшов до нас о. Микола й розповів, що в 1978 році йому як туристові пощастило побувати в Європі, як також відвідати комуністичні країни советського бльоку — Чехо-Словаччину й Мадярщину. Під час цієї візити він мав змогу зібрати деякі правдиві матеріали про мартирологію і просив, щоб після того, як він їх переписе машинкою з чорновиків-папірців, долучити мої доповнення і їх опублікувати, а особливо, щоб це передати Патріярхові Йосифові. Я ще тоді не знав про які матеріали йшла мова. На мої запити — коли будете, Отче, готові з обіцяними матеріалами, — о. Микола відповів, що вже почав переписувати, бо »це в мене на всяких тонких папірцях, які я перевіз через прикордонні застави комуністичних держав все пом'яте, але скоро буде...«

Та не встиг. З великим болем і співчуттям 6-го січня 1980 р., у сам Свят Вечір, по всій українській Австралії пронеслася сумна вістка: Отець Іванчо несподівано помер. Знайшла його вранці 6-го січня неживим пані Савко, яка прийшла до церкви. Працював... На письмовому столі багато святкових-різдвяних карток, які писав... та не дописав усім, не встиг. Він часто говорив з великим сумом, відчуттям та з емоцією, що йому важко саме на Різдво Христове, бо в тому дні прийшлося йому покидати наш казковий, вічно-зелений рідний карпатський край. А ще важче було йому зустрічати цей великий празник в Австралії, де під цю пору літо, надворі спека, а снігу нема. Він палко тужив за рідним домом, за Карпатами. Яким він був — мені важко було висловити, бо я дуже його любив. Ось тут тільки повторю слова нашого земляка Івана Кенеза, що їх він присвятив Покійному п. з. »Ціла Австралія плаче«.

»Приїхав Ти до Австралії у тому часі, що і ми всі, і Ти, будучи 26-літнім молодим нововисвяченим священиком, кинувся із запалом сповняти місію, на яку Ти був призначений. То було тоді, то були початки нашого поселення в Австралії. Скоро після того Ти почав роз'їжджати по цілій Австралії, де тільки були українці з цілої соборної України та з-поза неї. Ти сірим вовком у полях скакав, їздив з парохії до парохії, був постійно в дорозі. Ти був тут, там і всюди, але ніде не осівся. Твоя парохія — це була ціла Австралія. До кожної родини, до яких Ти вступав, Ти відразу ставав її членом — така велика була сила Твого духа. Так, як Ти жив, так і помер — у дорозі, на полі праці у Твоїй всеавстралійській парохії. Ти був малий ростом, але великий духом. Ти мучився, карався так, як багато з нас, але хреста з рук не випустив, доніс його до того місця, де сам Бог Тебе звільнив і послав на спочинок. Ти відійшов, як і прийшов — священиком-ентузіастом, і передчасно. Ти не мав ані церковних, ані світських відзначень, ані не

лишив матеріальних надбань, зате залишив Ти багатство духа і приклад відданого священика — побожного і віруючого. Нехай всемогучий Бог оцінить діла Твої на землі і прийме Тебе як вірного послідовника Його Сина; за Тобою ціла Австралія плаче».

Після величавих похоронів, що відбулися в Мельборні, де живе його старший брат Василь, я попросив брата, щоб під час перегляду речей Покійного пошукав за матеріалами про мартирологію Церкви на Закарпатті, які о. Микола почав переписувати начисто. Дня 15 лютого ці матеріали, — дякуючи Богу і братові Василю — потрапили до мене.

Кілька сторінок таки були переписані, що я і відмічаю далі, а все далі залишилося на папірцях скорописом з різними скороченнями та замітками. Завдяки тому, що і я був живим очевидцем багатьох подій і сином священика, як і покійний о. Микола, мені вдалося ці матеріали опрацювати і додати до того ще і свої, які встиг перевезти на Захід на початку 1980 р. Все це сьогодні з великою любов'ю, смутком і відповідальністю опублікую.

Покійний о. Микола був великим проповідником в обороні патріархальних прав нашої Церкви і свідомим симпатиком, — як часто він казав, — бандерівців. Він не раз розповідав про своїх одноклясників-оунівців, яким завжди спішив з допомогою. З великим жалем говорив про смерть зв'язкового УПА «Б», якого МГБісти застрілили на річці Тисі. Ось два його вислови, що характеризують цю велику людину й отця:

»Я дуже симпатизую і поважаю чесних бандерівців, одобряю їхню програму, особливо те, що відкидають усякі прояви большевизму, на томість наголошують месіанізм і безкомпромісовість у революційній боротьбі за Соборну Україну...«

»Мені дуже дивно, а до того ще й прикро — як може людина бути українцем, будучи проти Патріархату? Це значить бути проти Христа, України, Брата й вкінці — бути проти самого себе».

Дорогий Отче і приятелю! Постараюся виконати Твоє прохання — скінчити й доповнити багатьма матеріалами Твою розпочату працю. Так, як Ти бажав, за Твоею згодою присвячую її нашому дорогому Блаженнішому Патріархові Отцеві Йосифові, як за поруку нашої вірності.

Нехай Твоя незакінчена праця буде вінком нашої любови і незабутності та замість квітів на Твою могилу в річницю смерті. Нехай ця спільна праця буде з нагоди 91-ліття з дня народження каторжника-мученика-ісповідника за віру Христову — Патріарха Йосифа — про славою Патріархату, щирим спомином наших 50-ти мучеників-ісповідників Срібної Землі, яку Ти так безмежно і щиро кохав, але не діждався повернення в її обійми.

І нехай ця праця нагадає усім українцям про життя, обов'язок і радість, які досягнемо, йдучи тернистим шляхом до «Омеги» — до кінця, до Христа.

МАРТИРОЛОГІЯ ОТЦІВ-ДУШПАСТИРІВ

Це я довідався в місяці липні 1978 р. Джерела правдиві, бо вістки від очевидців.

1. о. *Іван ЧЕЙПЕШ*, нар. 1918 р., парох с. Волосянки. Свою душпастирську працю почав у с. Підполозю 1943 р. Арештований 1. 8. 1950 року в парафії с. Волосянка. В 1953 р. розстріляний в концтаборі Воркути. Одні кажуть, що розстріляли при десяткуванні, інші кажуть, що був розстріляний навмисно, бо він часто проповідував і завжди говорив: «Люди, не бійтесь вмирати за Христа».

Письменник і поет Патрус Карпатський, який дав на пам'ятку книжку «Іду в життя», попав у неласку большевицького режиму, одній із дітей покійного сказав: «Я дуже добре в неволі впізнав Вашого тата, який був хорошою і справедливою людиною».

Ольга М...ка або Ш...ка зі Львова написала такого листа: «Уважана пані! Побувала я на Воркуті біля свого мужа, що на вічному поселенню. Найліпші Друзі Вашого покійного чоловіка висилають для Ваших діточок 400 карбованців. Вашого мужа вони уважають за найкращого і мають про нього якнайліпші спомини. Можете бути гордою за нього. Кріпиться, Бог Вам допоможе виховати дітей».

Сам покійний писав в одному зі своїх листів: «Чуюсь найщасливішим, що я можу терпіти за Христа тут, у в'язниці».

2. о. *Юлій ІВАНЧО*, (рідний батько покійного о. Миколи — С.К.), нар. 1889 р., парох с. Веряця. Арештований 1949 р. у м. Ужгороді, засуджений на 10 років ОСО (Особим Совещанієм). Пробув у концтаборі «Абезь» 5 років. МГБістські слідчі дуже били дяка, бо хотіли, щоб він фальшиво свідчив, але він відмовився. Знайшли іншого, що пішов фальшиво під примусом свідчити, після чого спаралізувало йому лице й покрутило рот. Коли о. Юлій повернувся з неволі, той чоловік декілька разів приходив до Отця і перепрошував, кажучи, що його примусили свідчити фальшиво. Отець Юлій завжди відповідав: «Сину, я на тебе не маю ніякого жалю». Отця Юлія заарештували в Королеві, але не в його парафії. Королево — це мале містечко, важливий залізничний вузол. Село Веряця є злучене з Королевом. Мабуть із самого початку, з огляду на вік, його не думали арештувати, але православний священник завжди доносив скарги на о. Юлія, кажучи: «Так довго, як той уніятський священник є тут недалеко, я на своїй парафії нічого не можу зробити».

В селі Веряця сталася така подія: енкаведисти скликали людей насилу біля церкви і примушували їх, щоб з церкви зняли хрест. Одначе ніхто не хотів цього зробити. Тоді прийшов молодий учитель Іван Свереняк, виліз на баню, пробував зняти хреста, але не зміг, тільки його скривив. Вневдовзі його так спаралізувало, що не міг ходити.

3. о. Іван ЛЯХОВИЧ, парох Королева над Тисою. Декілька років старший за о. Юлія Іванча. Все майно skonфіскували, вигнали з парафії за те, що він не перейшов на московське православ'я. Незабаром від пережитого він помер.

4. о. Даниїл БАЧИНСЬКИЙ, намісник, парох м. Ужгород-Цегольня. Висвячений на священика в 1936 р. Першу Божественну Літургію відправив у с. Дубрівка, на парафії свого рідного батька, теж о. Даниїла. Перша парафія о. Даниїла була в с. Підполозя. Надзвичайно здібного молодого священика Владика Олександр Стойка призначає згодом капеляном в парафії о. Душковича в м. Мукачеві, де молодий священик скоро набув розголосу. Майже всі сповідники приходили до сповідальниці о. Даниїла, який вмів потішати й навчати любити ближнього. Він стає катехитом у мукачівській українській гімназії, навколо нього горнулася вся молодь. Він був надзвичайно обдарованим оратором і проповідником. Коли в 1945 р. москалі заарештували старого пароха в Ужгороді на Цегольні (Цегольня — це великий район м. Ужгороду, — С.К.), Преосв. Владика Теодор Ромжа надає о. Даниїлові чин монсеньо-

Владика Теодор Ромжа

ра і призначає на пароха м. Ужгороду-Цегольня. Отець Даниїл супроводжав у жовтні 1947 р. Владика Теодора. Коли Владика вертався домів із посвячення церкви в с. Лавки, МГБ вчинило замах на Владика. Його (о. Даниїла) переплутали з Владикою Т. Ромжею і страшенно побили. Ще не зрослися поламані кості — нога і кульшовий сустав, як його забрали з постелі в 1948 р., заарештували й засудили на 10 років каторги, яку він відбував в інвалідному таборі м. Куйбишева. Відбув

6 років неволі і важко хворий повернувся додому. Працював чорно-робом у фабриці маргарини і як ревний катакомбник виконував свої священничі обов'язки. Помер, йдучи з праці (?), на серце в 1968 р., маючи всього 58 років життя. На похоронах цього невтомного душпастиря, проповідника й виховника молоді прийшла і щиро зарепрезентувала себе багатотисячна громада, а зі зворушливою проповіддю виступив о. Б.* Покійний о. Даниїл був дуже огірчений, що Рим переговорює з Московським «патріархатом», і сказав: «...Якщо Папа з москалями підпише якусь згоду, то я не підпишу ніколи, бо це йде в розріз з Правдою, нашою Церквою обрядно, канонічно і національно...»

5. о. *Петро ОРОС*, неодружений, аскет. Спочатку був священником у Кум'ятах, а опісля парохом у с. Білках. Один священник мені сказав (отцеві Миколі, — С.К.): «...він був правдивий аскет». Після фізичної ліквідації нашої Церкви — працював робітником, а після роботи ходив по селах Закарпаття і душпастирював. Люди дарували йому різні речі, які він віддавав іншим, головно вбрання, і все говорив тим, що йому дарували: «...я теж подарував біднішому від мене».

Коли його просили відслужити св. Літургію за здоров'я чи за померших, він завжди пригадував людям, щоб просили теж Служби Божі благодарственні, кажучи: «...не забувайте завжди дякувати Добротному Богові за все...»

Був застрілений на 35-36 році квітучого життя. Носив св. Причастя до села Заріччя, Іршавського р-ну, і коли вночі молився під хрестом при дорозі, у підніжжі того хреста застрілив його один енкаведист. Це було в навечір'я Успення Пресвятої Богородиці. НКВД подало, що він сягав до кишені за пістолем і тому його застрілили. А, властиво, люди кажуть, що він, побачивши енкаведистів, що наближалися зі зброєю, хоронив Евхаристійного Христа. Енкаведист, якого запідозрювали в убивстві, збожеволів. Коли люди принесли вбитого отця до шпиталю в м. Іршава, побачили на його колінах мозолі від клячання. Він дуже часто молився ночами біля церкви або подорожнього хреста. Багато людей робили прохання, щоб дозволили його поховати в його селі. Між тими був і директор Василь Шпак. Похоронили о. Ороса в його селі. Тому, що багато людей ходили молитися на гріб покійного отця, мученика-ісповідника, НКВД вночі перевезло тіло в незнане місце. Але там, де був гріб покійного отця, люди завжди приносять квіти аж до сьогодні. По домах люди зберігають його фотографію. Люди весь час моляться до Всемогучого Бога за посередництвом покійного о. Петра Ороса й вже багато під присягою заявили, що одержали поміч.

6. о. *Атаназій РУСІНКО*, канонік, парох в м. Хуст. Помер смертю мученика в концтаборі Абезь, Комі, АССР. Дуже гарно про нього згадують очевидці. Він був дуже побожний, розумний і зрівноважений. Навіть на каторзі дуже сумлінно працював. Коли тачками возили глину, то все просив, щоб за рахунок інших докинули йому ще пару лопат

* Вільше даних про о. Даниїла в спогаді «Христос і Україна» в «Шляху Перемоги» від 14-го грудня 1980 р. — С. К.

глини. Коли з ним прощався о. Юлій Іванчо, повертаючись додому, він сказав: «... ну, брате мій, нехай тобі Бог допоможе вернутися додому, бо я передчуваю, що не поверну...»

В таборах Комі також померли:

7. о. Віктор ХОМА, канонік, парох при катедрі в м. Ужгород, член Капитули. Спочатку був парохом в с. Білки, потім в Іршаві, де отримав від Преосв. Владики О. Стойки чин монсеньйора і був перенесений до Ужгороду. Надзвичайно енергійний душпастир. Коли взяли його МГБ-істи на допит, то запропонували йому підписати заяву про перехід на московське православ'я, обіцяючи, що нададуть чин єпископа, але він категорично відмовився словами: «Віра і Церква Христова не торговиця, а на ваше червоне православ'я не перейду, навіть якби мене патріархом іменували...»

8. о. Віктор КОГУТИЧ, канонік в м. Ужгороді. Я добре знаю цю низенького ростом, але духовно велику людину. В 1945 р. на деякий час я отримав помешкання від о. Когутича як гімназист разом із моїм приятелем Йосифом Шеремієм, де відбувалися часті зустрічі української молоді, що пізніше вступила в ряди ОУН. Надзвичайно скромна, тиха, мовчазна й глибоко побожна людина. В неволі всіх закликав молитися до Бога. Виконуючи важку фізичну роботу в нелюдських умовах, помер смертю мученика-ісповідника в одному із концтаборів Комі. (Я востаннє бачився з о. Когутичем у львівській пересильній тюрмі в 1948 р. — С.К.).

9. о. Євгеній ОРТУТАЙ, канонік, парох м. Ужгород-Цегольня, арештований за «співпрацю» з мадярами, важко переносив неволю і помер в одному з концтаборів Комі, — С. К.

10. о. Іван МАТЕЙКО, парох с. Новоселиця. Він приїхав з Галичини й студіював у м. Ужгород. Дуже життєрадісний й при тім дуже побожний священик. Завжди мав велику надію на Господа Бога й часто говорив: «... не журіться, ми є в опіці Всемогучого Бога...» Був засуджений на 25 років концтаборів. Він відбув 7 років ув'язнення і надзвичайно вичерпаний і зруйнований фізично повернувся після амністії. Працював робітником, іншої праці йому не дали, і при тому виконував таємно душпастирську працю. Помер, вбитий електричним струмом (?)десь у 1972-73 рр., на 55 році життя. Обставини смерті дуже загадкові та досі невияснені. Існують припущення, що помер з рук КГБ.

До цього періоду це все було надруковане на машинці покійним о. Миколою. Решта матеріялу, що збереглася й попала до мене на чорнових папірцях-цидулках цигаркового паперу, я опрацював, дещо доповнив на основі матеріялів, що зберігаються в мене. Всі ці матеріяли, що потрапили до мене після смерті о. Миколи Іванча, є правдиві і достовірні, бо багато осіб і подій я особисто знав і знаю. Де є мої доповнення, там я стверджую це своїми ініціалами. Всі чорнові цидулки-папірці, на яких зібрано імена і події наших мучеників-ісповідників, зберігаються у мене як доказ тотожності і правдивості.

11. о. А. САБО, парох с. Доманинці, Ужгородського р-ну. Старенький, дуже побожний і лагідний священик. Арештований за відмову перейти на московське православ'я. Після засуду його вивезли в концтабори центрального Сибіру, де помер смертю мученика-ісповідника. Мав старшого сина Йосифа, теж священика.

12. о. Йосиф САБО, парох с. Кострина, Велико-Березнянського р-ну. Одружений, один із ревних священиків останнього випуску Ужгородської Духовної Семінарії. Теологію закінчив відмінно. Як і рідний його батько, за відмову перейти на червоне православ'я, був арештований та засуджений на 25 років концтаборів. Звільнений через слабкий здоровельний стан або, як у таборах казали, «сактирован», він повернувся додому вмирати. Помер на 51 році життя у м. Берегові. Дуже розумний, наполегливий і національно свідомий священик. (Знаю його особисто ще з гімназійних років, а пізніше як теолога і священика, — С. К.).

13. о. БОБИК, парох с. Колочава, неодружений, монах. Його життєвий шлях дуже цікавий. Студії теології закінчив у Софії, в Болгарії, де був висвячений православним єпископом. Працював як православний священик у с. Синевір. Його прийняв до Греко-католицької Церкви Преосв. Владика О. Стойка. Опісля був Василіянським монахом в монастирі с. Колочава. Надзвичайно стійкий священик і великий патріот. Арештований та засуджений на 25 років концтабору. Покарання відбував у таборах Воркути і Комі. Останньо був у концтаборі Абезь. Після звільнення повернувся додому. Недовго потім пропав без вісти. Його доля по сьогодні невідома. Є всі підстави твердити, що був викрадений МГБістами і закатований.

14. о. Нестор РОМЖА, парох с. Квасова на Берегівщині. Старенького, добродушного і жонатого отця теж засудили на 25 років концтаборів. Звільнився після амністії, працюючи важко, збивав скриньки на норму. Ходив серед людей із наплечником, в якому носив свої церковні речі. Його заарештувало КГБ і все це від нього забрало. З дуже підірваним здоров'ям помер у лікарні в м. Іршава, прийнявши Найсвятіші тайни.

15. о. Юрій МАТЕЙЧА, старенький, жонатий парох с. Шаланки. З уповноваженими, які прийшли «сватати» старого отця у справі переходу на московське православ'я, навіть розмовляти відмовився. Заарештований і засуджений на 25 років концтаборів, які відбував у таборах Тайшету. Повернувся із московської каторги через стан здоров'я. Одному молодому священикові після повернення сказав: «Пам'ятай, що одним із твоїх обов'язків є, щоб ти кожної першої п'ятниці прийшов мене висповідати». Старенький ісповідник за Віру Христову незадовго помер, а своїм вірним і близьким до смерті відправляв щодня Боже-ственну Літургію.

16. о. Андрій *БЕРЕЗНАЙ*, неодружений, спочатку працівник єпископської канцелярії, пізніше, після втечі на Захід секретаря Преосв. Владики Теодора Ромжі — отця Пунька — виконував його функцію. Один із останніх випускників-теологів, висвячений на священника. Був одним із питомців, яких побили МГБісти, коли вчиняли атентат на Владику Теодора. Хоч з часу атентату і побоїв пройшло чимало часу, о. Андрій чув себе дуже погано, часто мав у наслідок брутальних чекістських побоїв внутрішні кровотечі. Працював на різних роботах, весь час за ним слідкували, але він виконував свої священничі обов'язки, був ревним катакомбником. У наслідок чергової внутрішньої кровотечі — попав до лікарні, де після операції почував себе добре, а тоді нагло й загадково помер. Один присутній на похороні не без підстави сказав: «...дорізали його». Ходила чутка, — дуже правдоподібна, — що він був таємно висвячений у єпископи. Помер десь на 45-му році життя. (Я дуже добре знав цього прикладного молодого священника, — С.К.).

17. о. Степан *ЛЕГЕЗА*, молодий священник, жонатий, один із останніх випускників-богословів. Дуже побожний і надзвичайно працюючий душпастир. Арештований, засуджений, з концтаборів не повернувся. Помер смертю ісповідника-каторжника. Очевидці розповідають, що в дуже важких таборових умовах проводив серед в'язнів велику працю як душпастир і українець, навіть свою пайку віддавав старшим братам.

18. о. Антоній *РОМЖА*, заарештований, засуджений, повернувся через стан здоров'я. Надзвичайно скромна і жертвенна людина. Ревний катакомбник. Працював тяжко як столяр. Ніби помер трагічно — «розрізала його пила» (?).

19. о. *ПЕТРИК*, канонік, старенький, скромний і дуже працюючий священник. Арештований, засуджений. Вирок відбував у концтаборах Комі та Воркути. Був вбитий в часі таборової масакри під час страйку. Помер смертю героя, мученика-ісповідника.

20. о. Д. *БАЧИНСЬКИЙ*, колишній парох с. Ясіня, дуже старенький. Хоч і не був активним через свій похилий вік, все одно був арештований і засуджений. З таборів не повернувся, а помер смертю мученика-ісповідника. В таборах закликав усіх до молитви, єднання і боротьби проти ворога. Очевидці розповідають, що кожного разу, як приходилося їсти в таборовій їдальні, де через мороз всі їли в шапках, старенький отець знімав шапку і молився. Одного разу на такому сніданку був присутній начальник табору, а коли побачив, що старий отець тричі хреститься, підійшов і сказав: «...за ету «баланду» да еще хреститься, — не стоит...» На це старенький дідусь скромно відповів: «Я за все дякую Всемогучому Богу й молюся, в тому числі і за вас». Коли незабаром помер, той самий кат-начальник заявив: «...ето бил настоящий святец-священник» (С.К.).

21. о. *БОБИТА*, парох с. Залуж, старенький, жонатий. Арештований, засуджений, з концтаборів повернувся з дуже зруйнованим здоров'ям.

Надзвичайно ревний священик, один із прикладних катакомбників. Помер десь у 1973 р.

22. о. Андрій ШИМША, парох м. Буштино, старенький. Помер як вірний священик катакомбної Церкви.

23. о. Юрій ВАСЬКО, парох с. Ясіня, старенький, жонатий. Дуже хворів на серце ціле своє життя. Не був арештований, переховувався увесь час на терені Закарпатської, Львівської і Станіславівської областей. Мав багато ревних вірних, які його переховували і відвідували його. Служив Служби Божі в хатах, лісі, вівчарських колибах, хлівах, криївках. Користався великим авторитетом серед гірських гуцулів, які його дуже любили й хоронили від усіх небезпек. Зразковий катакомбник і ревний проповідник. Помер стареньким десь у 1977 р. Приймаючи Найсвятіші Тайни, з жалем промовив: »Боже мій! Відхід до Тебе — це відзначення. Но що буде з цими вірними овечками, Твоїм і моїм стадом, яке приходить так болісно покидати«. Похорони були величаві, як і невимовне співчуття (С.К.).

24. о. Микола ЗОМБОРІ, парох Підвиноградова. Арештований, засуджений, в концтаборах був невтомним підпільним душпастирем. Не витримав важкої неволі, помер смертю мученика-ісповідника.

25. о. Юрій ЧУРГОВИЧ, старший, жонатий священик-катехит, професор Ужгородської учительської семінарії, директор католицького інтернату »Конвікт« в м. Ужгороді, дуже мовчазний, розумний і суворий. Арештований, засуджений і вивезений в концтабори Караганди. Повернувся із підірваним здоров'ям, виконував тяжку фізичну працю, був невтомним катакомбником. Коли прийняв Найсвятіші Дари з рук свого приятеля о. Петра, він промовив, між іншим, отакі останні слова: »... Доки всі люди на землі глибоко не усвідомлять, що найбільшим ворогом світу є большевизм у всіх його проявах, доти не буде й не може бути мови про мир. За ворогів також треба молитись, но проти большевизму треба щодня боротися«. (Я особисто знав цю чудову людину, бо о. Чургович за моїх років у гімназії був тоді директором у »Конвікті«, — С. К.).

26. о. Степан БОКОТЕЙ, парох м. Іршава. Арештований, засуджений, помер у неволі смертю мученика-ісповідника.

27. о. ПУШКАШ, парох катедри в Ужгороді, катехит і виховник молоді; богослов, який позначився глибокодумністю, часто проводив для молоді реколекції і користався великим авторитетом. Коли його заарештували й привели до будинку, де містилось МГБ, якийсь слідчий з обмеженим знанням пробував навести розмову на релігійні та церковні теми й запропонував підписати заяву, мовляв, »ще не пізно...« Отець Пушкаш заявив, що на теми віри й церкви має намір розмовляти з компетентною у цих питаннях людиною, а не з неучком-атеїстом. Його засудили на 25 років концтабору не тільки за те, що відмовився перейти на московське православ'я, але й за те, що був »ярим ворогом ко-

мунізму». З неволі не вернувся, помер смертю мученика-ісповідника. (Я особисто знав цього проповідника серед молоді, бо часто приходилося слухати його глибокі реколекційні теми, — С. К.).

28. о. Євген ЛЕГЕЗА, старенький священник. Був заарештований й згодом засуджений. Коли на суді дали йому вирок 25 років, весело усміхнувся й подякував судові, що «...дали йому змогу прожити 25 років». Не витримав важкої неволі й далеко від рідної України помер смертю мученика-ісповідника.

29. о. Іван СОКОЛ, чоловік середніх літ, вдівець, парох в с. Бобовище, Мукачівського р-ну, ревний душпастир, який навіть після повернення з неволі записував кого вінчав, хрестив і ховав. Заарештований на початку 1948 року. Парафія о. Сокола була недалеко від парафії мого батька, тому я добре знав цю невтомну людину. В перших днях березня, коли мене спеці МГБ після арешту страшенно побитого й слухлого кинули в шосту камеру слідчої підземної в'язниці ужгородського ЧК, де був також о. Сокол, він зразу мене не впізнав, а приступивши, розглянув мої рани та побої і сказав: «Дорогий молодий брате, тебе добре «впорядкували» там нагорі...» Перебував у таборах Воркути, повернувся зі знищеним здоров'ям і незадовго помер як стійкий катакомбник і ісповідник (С.К.).

30. о. Степан ФЕДОРКА, середніх років, парох с. Гребля. Заарештований, засуджений, страшно зруйнований фізично ледве прибув додому і незабаром помер смертю мученика-ісповідника, прийнявши Найсвятіші Тайни. Останні слова його: «Браття, сестри, моліться найщиріше за тих, що так жорстоко мучаться, помирають за свою Батьківщину й віру Христову...» (С.К.).

31. о. ПОХІЛ, старенький священник, парох с. Великий Бичків. Заарештований, засуджений, з концтаборів не повернувся, а помер смертю мученика-ісповідника.

32. о. монс. Микола МУРАНІ, неодружений, член Капітули при Преосв. Т. Ромжі, працівник єпископської канцелярії за Преосв. Стойки. Деякий час викладав у Духовній семінарії м. Ужгороду. Перед смертю Владики Теодора Ромжі був Капітулярним Вікарієм, ним і залишився. Заарештований і засуджений. Термін покарання відбував у таборах Караганди. Повернувся з дуже зруйнованим здоров'ям. До кінця свого життя невтомний катакомбник. Помер десь у 1978 р. Я особисто дуже добре знав о. Мурані. Ми часто вели жваві розмови на тему нашої Церкви, патріархату тощо. Наші погляди й переконання зовсім розходилися, бо він примикав до мадярофілів (С.К.).

33. о. Д. ТЕГЗА, старший, жонатий, парох с. Жуково, Мукачівського р-ну. На московське православ'я не перейшов, а всіх священників, які поступили інакше, назвав бідними й слабими. Казав, що прийде хвилина, коли в душі потрібно буде дати відповідь за свої людські і священнічі діла, а тим, які зрадили Христа, буде важко вернутись до Нього. Заарештований, засуджений, в московській неволі помер смертю му-

ченика-ісповідника. Я добре знав цього ревного, побожного й свідомого отця (С.К.).

34. о. Дем'ян **ПОПОВИЧ**, старший, жонатий, парох катехит в м. Хусті, веселий, дуже любив молодь. Був катехитом у Хустській гімназії покійного о. Миколи Іванча, який так щиро й тепло завжди згадував його, будучи вже священиком, навіть перед смертю. Дуже здібний і енергійний душпастир. Заарештований, засуджений, повернувся через стан здоров'я, помер ревним катакомбником. Я сам також особисто знав о. Дем'яна і завжди дивувався з його логіки.

35. о. Ю. **ЖЕЛТВАЙ**, старший, жонатий, парох в с. Руські-Комаровці. Дуже побожний і щирий душпастир. Заарештований, засуджений, помер смертю мученика-ісповідника. Я добре знав о. Желтвая (С. К.).

36. о. Федір **КОВТЮК**, капелян парафії Ужгород-Цегольня, жонатий і ревний душпастир. Заарештований, засуджений, помер смертю мученика-ісповідника в концтаборі Комі. Свідки розповідають, що він неволю уважав своїм відзначенням і коротанням за свої і чужі провини. Я дуже добре знав о. Ковтюка (С.К.).

37. о. Даниїл **БАЧИНСЬКИЙ**, старенький парох с. Дубрівка, намісник. Надзвичайно популярна й авторитетна людина, скромний, побожний душпастир, багато допомагав бідним. Всі його любили. З парафії був викинений МГБістами й комуністами села. Переїхав до Ужгороду, де був заарештований. Навіть білизни МГБісти не дали йому взяти зі собою. Коли на прощання востаннє поцілував свою скромну, жертвенну дружину і благословив її, тихо промовив: »Дороженька моя Маргарітко, я вже не вернусь. Там, — показав він на небо, — у Всевишнього зустрінемося. Дякую тобі, що ти родила на славу Богу й виховала 10 дітей. Тебе Господь нагородить так, як і мене, бо це, що бачиш, ніщо інше, як винагорода за правду«.

Примушували його колишніх вірних, щоб ті фальшиво свідчили проти нього. Коли вірні відмовилися, то одного із них заарештували, даючи знати, що це буде доля всіх. Силою заставляли давати такі звинувачення, як, наприклад, що о. Даниїл здавав обробляти парафіяльну (свою) землю біднякам за третій і другий сніп, що москалі вважали визиском пролетаріату й наживою; що добровільно запропонував та віддав мадярам і німцям церковні дзвони на лиття гармат, які згодом були вжиті проти Советського Союзу; що проповідував проти комунізму і зачитував відкрито в церкві Архипастирські листи, які закликали до боротьби проти советів, і багато іншого. Один із таких заляканих свідків, близький його вірний, під час слідчого допиту впав перед отцем на коліна й сказав: »...наміснику, отче, превелебний пане, простіть, бо я маю багато дітей, я невинний...« Слідчий перебив »свідка«, а о. Даниїл промовив спокійно: »Бог все знає і все бачить, і те, що ти тут примусово сказав. Я молитимусь за тебе й твоїх дітей«. Тоді його поблагословив.

Під час арешту ціла делегація разом із жидами приходила до уповноважених у Народній Раді, щоб випрохати його звільнення, бо, як казали, ця людина ні при чехах, ні при мадярах, ні при Україні (1939 р. — С.К.) нікому не робила кривди крім добра. А один молодий легінь, що саме був «добровольцем» у червоній армії, запропонував разом з одним старшим жидом-рабіном піти до в'язниці на місце о. Даниїла, тільки нехай випустять, як мовили вони, праведного отця. Кілька десятків жидів він врятував з родинами коли грозила їм депортація в концтабори за німців і мадярів. Навіть у себе вдома переховував, факт, який жиди старались використати на його оборону.

Помер смертю мученика-ісповідника у слідчій в'язниці МГБ в Ужгороді 1950 р. у наслідок катування. Коли вночі вивозили з тюрми трупи на цвинтар, один з його синів, довідавшись про це від одного із наглядачів тюрми, здалека слідував за тим, де закопають тіло рідного батька, старця-мученика. Так стала відома його «могила», де через десяток років поставили пам'ятник з хрестом, а згодом там поховали і його богомільну та надзвичайно жертвенну дружину, яка ще довго провела святе життя, допомагаючи бідним. Покійного мученика о. Даниїла Бачинського особисто знав наш Блаженніший Патріярх Йосиф і на моїй особистій авдієнції у червні 1980 р. Патріярх дуже цікавився долею о. Даниїла. При тій нагоді Блаженніший отак висловився: «Всі вони святі, які померли за Віру Христову і свій рідний український нарід...» Отець Даниїл — це мій рідний дідо, якому завдячую те, що став людиною і вірним сином свого народу.

38. о. *Тіберій МІШКОЛЬЦІЙ*, неодружений, один із парохів при катедрі в Ужгороді, член Капітули, завідував всією господарською частиною єпископських інституцій і в той же час один із найбільш довірених і стійких дорадників Преосв. Владики Теодора Ромжі, надзвичайно здібна, дуже здорова фізично людина. В роках 1945-47 часто супроводжав Владику Теодора під час його душпастирських подорожей. Заарештований і засуджений на 25 років концтаборів. Повернувся дуже зруйнованим фізично з неволі, довгими роками репрезентував вірно й віддано своєю душпастирською працею катакомбну Церкву, працюючи в Зеленгоспі в Ужгороді, а деякий час при катедрі біології, будучи знавцем фльори Закарпаття, в характері працівника. Добре знав весь край, часто організував прогульки в карпатські ліси, полонини і чудові місцевості, де була якась пам'ятка духовного й національного характеру. Ходила з ним тамошня інтелігенція та молодь. Отець Тіберій служив Богослуження і проповідував в лісах, відправляв панахиди над скритими могилами багатьох наших вірних синів ОУН-УПА, що впали в героїській боротьбі з московськими катами. Помер в Ужгороді у сімдесятих роках, був мій добрий знайомий, щирий і ніколи незабутній отець, приятель і друг (С. К.).

39. о. *Юлій ІВАНЧО* (не родич покійного о. Миколи, — С.К.). Мадяро-русофіл і кар'єрист. У 1948 р. заарештований і засуджений на

*Катедральний Собор Воздвиження Чесного Хреста в Ужгороді.
Пам'ятка архітектури XVII стол.*

страту, пізніше цей присуд замінено на 25 років концтаборів, але не через духовні справи, а через те, що о. Іванчо був головою підпільної організації під назвою «Револьюційний Сейм Подкарпатской Руси». Іванчо, «президент» цього «сойму», як і інші члени цієї організації мріяли про приєднання Карпатської України до складу Чехо-Словаччини на основі Сен-Жерменських угод, що передбачували право повної автономії для Закарпаття. Не дивлячись на його національні мадярсько-русофільсько-чеські переконання, він був страшний ворог комунізму. Він не був прихильником українського визвольного руху. Звільнився через стан здоров'я. Додому приїхав з якоюсь російською жидівкою, покинувши свою дружину. Сам вдома служив Святу Літургію тільки для родини, переважно ні з ким не бажав зустрічатися, жив скрито. В останній час його охопив параліч, а переходом він помер. У всіх відносинах духовних і національних — тип негативний, але кажуть, що на смертельній постелі навернувся до Бога. Я добре знав покійного, бо особисто сидів із ним у камері «приговорених к смерті» в ужгородській великій в'язниці після першого суду, а також в концентраційному таборі Аляскітовій на Колимі, де я врятував о. Юлія від смерти, за що до мене відносився з пошаною та великим довір'ям (С.К.).

(Далі буде)

На прославу жертв зорганізованого Москвою голоду в Україні в 1932-1933 роках. Демонстрація в Лондоні, Велика Британія, 11. 6. 1983 р.

ПРОЄКТ ЗАКОНУ ССРСР ПРО ТРУДОВІ КОЛЕКТИВИ

У квітні 1983 року підсоветська преса оприлюднила «проект закону про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями», який має три розділи та двадцять три статті. Цей проект оприлюднено згідно з рішенням Президії Верховної Ради ССРСР на внесок Ради Міністрів ССРСР і ВЦРП. Наша Редакція одержала перший огляд цього проекту від Пресової Служби ЗП УГВР, який друкуємо з деякими правописними поправками чи змінами, придержуючись зберіганої в нашому журналі термінології советських назв тощо.

Редакція «В. Ш.»

*

В статті 1-ій «Загальних положень» трудовий колектив визначається як «об'єднання всіх працівників, які здійснюють трудову діяльність на державному, громадському підприємстві, в установі, організації, в колгоспі та іншій кооперативній організації». Їх завдання: «під керівництвом організації КПСС здійснювати економічні, соціальні і політичні функції, спрямовані на всемірне зміцнення і розвиток суспільного ладу ССРСР, соціалістичного способу життя, сприяти активній участі трудящих у виробничому, громадському і державному житті...»

В окремих статтях II розділу «про основні уповноваження», визначається обов'язки трудових колективів «у забезпеченні збереження соціалістичної власності та раціонального використання матеріальних ресурсів» (ст. 8), «забезпеченні трудової дисципліни» (ст. 9), «у галузі впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, розвиток творчої ініціативи працівників» (ст. 10) і т. п. Зосібна говорить, що трудові колективи «здійснюють заходи по забезпеченню виконання планів, зміцненню і розвитку розрахунку; затверджують заходи по підвищенню продуктивності праці, ефективності виробництва і якості роботи» (ст. 6), «ставлять у необхідних випадках питання про притягнення до відповідальності, у встановленому порядку, працівників, винних у порушенні вимог законодавства про охорону соціалістичної власності і раціональне використання матеріальних та фінансових ресурсів» (ст. 8), «застосовують до членів колективу за порушення трудової дисципліни заходи громадського стягнення... передають матеріали про порушників трудової дисципліни на розгляд товариських судів», мають право звільняти, позбавляти премій і т. п. (ст. 9).

Так, советська система збагатилася на ще одну «демократичну» фікцію, цілеспрямовану якої — в розрахунках режиму — виходить, однак, поза її саме пропагандивне значення. Ідеться тут про дальше поширення і посилення політики Андропова, скерованої на скріплене «піднесення виробничої і трудової дисципліни», тобто на дальший утиск, зашморг і терор. При допомозі формального закону, який напевно буде прийнятий, під ехидним претекстом «включення трудових

колективів в управління підприємств» і інших установ, на певному низовому «компетенційному» рівні — режим виразно змагає, при допомозі самого ж суспільства, ще більше його закабалити. Здійснюється це через втягнення трудових колективів у систему діяльності карних органів, щоб, заангажувавши їх у формально-правному відношенні, посилити діяпазон і ефективність адміністративно-поліційних і судових заходів та санкцій своїх карних, чи як їх евфемістично називають, «правоохоронних» органів. Так трудові колективи мали б право звільняти з праці, робити стягнення зі зарплат, позбавляти премій і інших винагород, передавати в суди матеріали про «порушників», судити «товариським судом» тощо, а водночас, для запевнення того, щоб з «уповноваженнями трудових колективів» не повторилися, по далекій аналогії, подібні прецеденти, які мали місце з Гельсінськими домовленнями, — чейже дехто може потрактувати серйозно ці уповноваження і діяти згідно з його власним сумлінням і інтересом, а не як накаже партія, — у законі говориться виразно не лише про те, що трудові колективи діють «під керівництвом організацій КПСС», але й про «рішення загальних зборів (конференції), які приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів членів колективу, присутніх на зборах (конференції) . . .» (ст. 21).

На практичній мові все це означає посилення режимового тиску і терору, при одночасному творенні враження і вигляду, що це здійснюється «на доручення» і «з волі» самих трудових колективів та їхніми ж руками. В тому відношенні «закон про трудові колективи» має подвійне скерування: проти цілого суспільства і проти кожного члена трудового колективу. В першому випадку «трудоий колектив» стає у загальному інструментом нового натиску і терору на громадськість. В другому — він є інструментом внутрішнього натиску, терору та шантажу на поодиноких членів даного колективу збоку інших членів того ж самого колективу, диригованих «керівництвом партії». В психологічно-політичному сенсі це означає посилене нагнітування психози страху і тиску та відчуття всеконтрольності, всепроникливості і всепанівності режиму. Іншими словами, йдеться тут про створення сталінсько-подібної атмосфери застрашення і непевності, при застосуванні більш софістикованих і більш рафінованих облудно-зманливих «правних» заходів і засобів, що і є прямим наслідком і функціональним виразником чисто кагебівської природи андроповського режиму. В тому відношенні цей закон є теж інтегральною частиною репресивної політики теперішнього кремлівського керівництва, а зокрема він невіддільно пов'язаний також із загостренням карних заходів, та зі загальним «удосконаленням законодавства про боротьбу з правопорушенням і злочинністю». Як писала «Радянська Україна» з 1 лютого ц. р., згідно з стосовними указами Президії ВР ССРСР, «зміни і доповнення, внесені до законодавства є спрямовані на підвищення дієвості мір кримінального покарання, забезпечення більш диференційованого підходу до правопорушників залежно від їх особи і ступеня суспільної небезпеки, а також на поліпшення практики запобігання правопорушенням

і перевиховання засуджених, посилення в цій справі ролі державних органів, громадськості і трудових колективів». «Удосконалення законодавства» передбачає не лише вищі кари, але також надає право громадській організації «скасувати умовне засудження»; «збільшити максимальний строк одного року до двох років»; і стверджує також, що «новим положенням є те, що умовному звільненню з місць позбавлення волі з направленням на будови чи підприємства народного господарства не підлягають рецидивісти та інші особи, засуджені за тяжкі злочини, на яких не поширюється умовно-дострокове звільнення зід покарання».

СЕКРЕТНА ПОСТАНОВА В СПРАВІ РУСИФІКАЦІЇ

На Захід продісталася секретна постанова Бюро ЦК КП Естонії п. з. «Заходи для виконання постанови ЦК КПСС 'Про дальше вдосконалення навчання і викладання російської мови', яка є першоджерельним, офіційно-документальним свідченням практикованої русифікаційної політики Москви. Цю постанову, підписану самим першим секретарем ЦК КП Естонії К. Вайном, схвалило Бюро ЦК 19 грудня 1978 р. і розіслало її із означенням «секретно», під реєстром В-105/1 22 грудня того ж року. Подібні постанови були винесені також бюроми інших ЦК компартій неросійських республік, включно з ЦК КП України.

Постанова ЦК КП Естонії має 6 параграфів, в яких говориться про завдання, що «впливають із постанови ЦК КПСС 'В справі дальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках'» та про заходи для його здійснення. Бюро ЦК КП Естонії, зосібна, зобов'язує всі республіканські органи й організації, починаючи від інституцій народної освіти й Академії наук, партійних і професійних установ до промислових підприємств, колгоспів та радгоспів включно, «всесторонньо проаналізувати і розглянути, як мають ся справи з вивченням і викладанням російської мови, а також з розвитком двомовності (та) розпрацювати і здійснити засоби докорінного поліпшення тієї всієї роботи, скерованої на забезпечення сучасних мовних потреб, комуністичне виховання трудящих і підростаючого покоління».

У цьому пляні Міністерство освіти і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти та партійні й адміністративні місцеві органи мають постійно і кожночасно допомагати школам і іншим учбовим закладам та вчителям і викладачам російської мови «у підвищенні ідейно-політичних і теоретичних знань, у створенні всіх необхідних матеріально-побутових умов». Миськоми і райкоми партії мають звернути особливу увагу на з'ясування принципів національної політики КПСС і ролю російської мови «у підвищенні приєднанні трудящих до активного виробничого і суспільно-політичного життя, до духових цінностей вітчизняної і світової культури, у закріпленні соціально-політичної єдності советського суспільства». Наголос кладеться на «виховування любови до російської мови як мови братерства і дружби народів», на «форму-

вання активного зацікавлення російською розмовною і писемною мовою» тощо. В цьому контексті слід «всіма засобами полегшати молоді і населенню оволодівати російською мовою»...

Після прийняття усіх заходів для виконання цієї постанови, що їх подано в окремій прилозі, міськими і райкоми мають скласти звіти про хід здійснення їх до 1 січня 1980 року.

У реєстрі заходів, чи як їх означено, «міроприйняттях», на першому місці стоїть завдання ще в IV кварталі 1979 року «випрацювати і здійснити заходи для ступеневого переходу до навчання російської мови в дошкільних, дитячих установах республіки; творити експериментальні групи» тощо. В роках 1979-1984 «забезпечити кабінети російської мови в учбових закладах лінгвафонною апаратурою усіх типів та іншими необхідними навчально-наочними матеріалами», «збільшити випуск підручників і довідкових матеріалів для допомоги вивчення російської мови», а також «словників, самовчителів російської мови», серії брошур і інших видань.

Від 1979 року «на Тартуському університеті збільшити щорічне приймання студентів на 'російську мову і літературу' до 75 осіб, вислати кожного року поза конкурсом 35 осіб на студії російської мови і літератури в Москві, Ленінграді і інших російських університетів; організувати при Таллінському педагогічному інституті ім. Ед. Вільде факультет підвищення кваліфікацій викладачів російської мови» тощо.

Від 1980 року «збільшити мережу клас з поглибленим навчанням російської мови» і «постійно організувати для викладачів російської мови, особливо для сільських учбових закладів, ширші можливості мовної практики».

І далі: «від 1979 року сприяти творчому ростові письменників, які пишуть по-російськи», збільшити програму навчання російської мови та телебаченню, радіо, ввести додаткові спеціальні програми для вивчення російської мови, творити гуртки вивчення російської мови, підвищувати роль російської мови і літератури в культурному житті республіки і т. п., і т. д.

Цілеспрямування цієї постанови дуже виразне: впровадити двомовність, щоб опісля перейти повністю на російську мову, тобто до загальної русифікації. В такому плані російська мова є не лише засобом міжнародного спілкування, але й інструментом «зближення і злиття націй». Це відноситься до всіх неросійських народів СРСР. Сьогодні, до речі, вже несекретно говориться про певні справи і речі, які ще в 1978 році були заховані за «секретні постанови». Так, наприклад, у нас, сумнозвісний академік І. К. Білодід писав ще в 1981 році у своїй книжці п. з. «Всяк суцільний в ній язук...», що «двомовність на Україні — це той вид білінгвізму, при якому обидві мови... з однаковою широтою і однаковою мірою використовуються народом». А два інші автори — А. В. Швець і Л. Ф. Мойсєєва — пишуть в «Мовознавстві» (ч. 1, 1983), що «російська мова є засобом... єднання і співробітництва» та «будучи мовою миру і дружби, служить справі людського прогресу». І що російська мова «в українській школі і вузі виступає і як предмет вивчен-

ня і як засіб спілкування». А водночас: «однією з характерних рис, що визначають конкретні методи викладання російської мови на Україні, є врахування реального спілкування, зумовленого особливостями українсько-російської двомовності». Це, мовляв, «створює оптимальні умови оволодіння російською мовою», тим більше, що нібито «засвоєння близькоспорідненої мови полегшується подібністю систем російської та української мов, що певною мірою пов'язане з близькістю форм суспільної свідомості і культурно-історичних традицій...»

Слід також згадати, що якраз у час посиленого розгортання заходів для здійснення постанови ЦК КПСС з 1978 року «про дальше удосконалення навчання і викладання російської мови в союзних республіках», Брежнев писав у «Правді» з 22 травня 1979 року, що «вільне володіння російською мовою, добровільно обраною, як спільне історичне надбання усіма советськими людьми, сприяє дальшому зміцненню політичної, економічної і духовної єдності советського народу».

В контексті і «дусі» цієї постанови відбувалася також Ташкентська конференція 1979 року, яка детальніше випрацювала заходи для впровадження російської мови в дошкільні заклади, садочки і початкові класи шкіл.

В таксму ж сенсі говорив на зборах активу республіканської партійної організації В. В. Щербицький, перший секретар ЦК КПУ 25 березня 1983 року, стверджуючи, що «треба й далі вдосконалювати вивчення, поряд з рідною, російської мови у школі. В цьому плані життя висуває два взаємозв'язаних завдання. Перше — це необхідність поліпшити підготовку кадрів викладачів... І друге — це вдосконалення підручників і методичних посібників. Цим покликані предметно зайнятися Міносвіта і Мінвуз УССР, а також інститути педагогіки і мовознавства».

ПОСИЛЮЮТЬ РУСИФІКАЦІЮ ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ

«Радянська Україна» з 27 травня ц. р. повідомила, що на останньому черговому засіданні Політбюра ЦК КПСС в Москві обговорено «питання про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» та що «у прийнятій з цього питання постанові ЦК КПСС і Ради міністрів ССРС... намічено комплекс заходів, спрямованих на створення умов, що полегшують населенню національних республік вивчення російської мови, розширення і поліпшення підготовки вчительських кадрів, підвищення їх кваліфікацій». Зокрема, «передбачено додаткові заходи по випуску підручників, навчальних посібників, словників, методичної і художньої літератури, по великому поширенню досвіду кращих учителів, партійних і советських органів, громадських

організацій у справі задоволення прагнення молоді, що вчиться, до оволодіння російською мовою».

В контексті цілісної русифікаційної політики Москви йдеться тут про черговий посиленій і загострений лінгвіцидний наступ, спрямований проти української молоді і шкільництва взагалі, що його водночас прикривається і замазується фальшивими «твердженнями» в роді того, що, мовляв, «в результаті неухильного здійснення ленінської національної політики» впарі з «інтернаціоналізацією (читай русифікацією) всіх сторін суспільного життя», відбувається теж «взаємозбагачення і розквіт національних культур». Або, що «широкий простір для всебічного і рівноправного розвитку дістали рідна мова і література всіх націй і народностей ССРСР». З тією ж самою брехливо-обманною і камуфляжно-заспокійливою метою говориться у стосовному комунікаті про те, що, мовляв, «вільне володіння російською мовою, поряд з рідною, як правильно відзначається в листах громадян, що надходять з місць, стає об'єктивною необхідністю і потребою кожного громадянина, служить дальшому зближенню усіх націй і народностей, зокрема цього вимагає «єдиний народногосподарський комплекс», та що згадану постанову про «додаткові заходи» прийнято, як це «водиться» в Советському Союзі, «відповідно до пропозицій, що надійшли з союзних і автономних республік».

Ще перед проголошенням стосовних «додаткових заходів» для «поліпшення вивчення російської мови» надходили в останньому часі з різних місць тривожні вістки про посилення русифікації шкільництва в Україні, яке має наступити в шкільному році 1983-84. Говорилося зокрема про збільшення годин російської мови і літератури, перехід на російську мову у викладанні деяких інших предметів, перенесення і присилку «кращих учителів» для викладання російської мови, «шикарне» вивінування всякою посібною апаратурою російських клас; а що найважливіше, запрограмоване переведення ряду загально-освітніх шкіл в містах і місточках із «українськомовних», чи «мішаних», на «російськомовні». В цьому ж пляні змінено програми курсових і семінарських занять учителів, які мають відбутися літом ц. р. у Львівській, Харківській, Донецькій, Хмельницькій, Черкаській та інших областях. Згідно з цими змінами, головною темою всіх цих семінарів і курсів має бути вивчення і поширення російської мови. Вже тепер, окрему увагу звертається на те, щоб заохочувати учнів говорити між собою по-російськи теж на перервах і «поза школою», і, на жаль, деякі вчителі присікливо цього вимагають.

В обличчі цього чергового навалного наступу режиму на нашу мову і українське шкільництво, наша еміграція повинна докласти всіх зусиль, щоб в контексті допомоги народові у його боротьбі з цією новою лінгвіцидною затією, повсюдно, а головно на чужинецьких і міжнародних форумах, розкрити цей злочинний замір Москви, опротестувати його і вжити заходів для його неутримання. Зосібна слід поробити належні заходи на форумі ООН та у самому ЮНЕСКО, незалежно від

того, що під сучасну пору Москва із своїм бльоком і симпатиками з т. зв. Третього світу має в ньому великі впливи. А передовсім це питання повинно стати негайно об'єктом нарад і відповідних висновків наших центральних громадських і політичних інституцій та довести до практичних спільних акцій і заходів в цій справі нашої громади. Це дуже серйозна загроза, що виматає від нас забути тепер про наші внутрішні еміграційні пересправи та звернути всю нашу увагу на неї і на становище нашого народу на Рідних Землях взагалі.

ЗВЕРНЕННЯ СТЕФАНІЇ ПЕТРАШ-СІЧКО

На Захід продістався шляхами самвидаву розпачливий лист-скарга Стефанії Петраш-Січко до Ю. Андропова. Зміст листа говорить сам за себе. Нижче подаємо повний текст цього листа-скарги.

*

*Президії Верховної Ради СССР,
Першому секретареві ЦК КПСС тов. Андропову Ю. В.*

Копія Генеральному прокуророві

*Від гр. Петраш Стефанії Василівни, яка живе в м. Долині,
Івано-Франківської обл., вул. П. Мирного, 14.*

СКАРГА

Я не знаю, кому властиво слати цю скаргу, щоб її дійсно розглянули, а не, як завжди, прислали штаповану відповідь. Писати заставила мене крайня біда.

У моїй родині заарештовані, засуджені і відбувають покарання — троє. Чоловік — Січко Петро Васильович, 1926 р. нар., засуджений 1979 р. за ст. 187-1 КК УССР строком на три роки суворого режиму з відбуванням покарання у ВТК Ворошиловградської обл., в м. Брянка, УЛ-314/II. Залишалося до закінчення терміну 40 днів, коли 26 травня 1982 р. його знову заарештували і 19 липня того ж року засудили за зфабрикованим звинуваченням за тією ж статтею 187-1 КК УССР строком на три роки. Суворий режим замінили на суворіший. З дня арешту до дня суду його ніхто не допитував ні разу, а коли привели на суд, три свідки (мабуть, з ув'язнених), яких чоловік ніколи перед тим не бачив, посвідчили, що Січко П. В. не раз говорив, що його сини засуджені невинно, і що Січко П. В. був незадоволений адміністрацією колонії. До звинувачення приложили всі скарги, які Січко писав у наші советські вищестоячі установи. 5 липня 1982 р., в день, коли чоловіка повинні були звільнити, у моїй квартирі був зроблений обшук за постановою Ворошиловградського прокурора. У постанові зазначувалося, що потрібно знайти скарги, які чоловік писав і передавав мені під час побачень. Хочу відмітити, що коли мене пускали на побачення і назад (а це було рідко), то мене роздягали догола і прощупували весь одяг.

Всі свої заяви чи скарги чоловік посилав по через адміністрацію табору — це законом дозволено.

Після п'ятимісячного тюремного ув'язнення, чоловіка етапували в м. Херсон-32, ЮЗ-17/90. Там його призначили в інвалідну бригаду, тому що у нього відновилася туберкульоза. Крім цього, оскільки в тюрмі його тримали у якійсь спецкамері, де цілий час вила і дула вентиляція, у нього почалася короста на нервовому ґрунті.

До Херсону у ВТК ЮЗ-17/90 він прибув 31 жовтня 1982 р., а 15 листопада 1982 р. я дістала з ним короткотривале побачення і відтоді за чотири місяці мала лише 2 листи від нього.

Від чоловіка нема листів. Пишу на ім'я начальника табору — відповіді не одержую. Примушена була поїхати туди, щоб довідатися, чи живе чоловік. Але в штаб слід пройти через прохідну, а мене не пускали. Викликати будь-кого в прохідну з адміністрації дуже важко.

Я пробула там 4 дні, але начальника колонії чи заст. по режимі не докликалася. Начальник відділу Шулепов відповів мені телефоном, що чоловік перебуває у штрафному ізоляторі за невиконання норми виробітку, тому позбавлений всіх побачень, які йому належать протягом року, а також автоварки. Як могла хвора людина за 3,5 місяця стільки заробити: і штрафний ізолятор, і позбавлення побачень і автоварки. Інвалід не виконує норми, а скільки бригад в зоні сидять без діла, через це, що нема чим їх зайняти. Я письмово зверталася до херсонського прокурора, але до тепер відповіді не дістала.

Другий арештант у нашій родині — це мій найстарший син Січко Василь Петрович, 1956 р. нар., засуджений разом з батьком 1979 року за ст. 187-1 КК УССР строком на 3 роки посиленого режиму. Для відбуття покарання його відправили в м. Черкаси ВТК 82-325/62. Тут постаралися заздалегідь зфабрикувати йому другий строк — ще за півроку до закінчення першого строку. Неможливо описати той глум і знущання, яких син зазнав перед своїм другим арештом і під час суду. Ані одна звичайна людина не зможе повірити цьому, і я, мати, боюся згадувати про пережите сином, щоб не розривати незагоєної рани.

Мій син, Василь Січко, ніколи не пив алкогольних напитків, не курих, не чифірував — цього не опрокидає і адміністрація табору, а судили його за ст. 229-6-2 КК УССР («зберігання наркотичних речовин без цілі збуту»), строк йому дали 3 роки суворого режиму. Тепер він знаходиться в м. Вінниці І-13-301/86 (у Вінниці є концтабір на такій адресі: вул. Привокзальна, 30, уст. ІВ-301/86 — «Смол.»).

4 січня 1982 р. я, нічого не знаючи, повезла синові передачу. У ВТК 325/62 я попала на день суду. Мене на суд не впустили не зважаючи навіть на клопотання Черкаського обласного прокурора Бесіди, який при мені дзвонив в суд і говорив, що стаття у сина кримінальна, що суд повинен бути відкритий і родичів слід згідно з законом на суд пустити. Не лише не пустили на суд, але не дали побачення ані після суду, ані на другий день. Виявляється, що перед судом сина побили, сказавши, що бив якийсь зек. Побили так, що від синяків і опухлин не

видно було очей — це дуже розважало суддів, і вони насміхалися над сином.

В останньому листі за січень 1983 року син Василь пише, що нібито за невиконання норми виробітку його позбавили самотнього в рік особистого побачення, що кожного дня подають на нього рапорти. Майстри з зеків і старший майстер з вільнонайманих сказали синові, що такий наказ вони дістали від начальника режиму Олексієнка — писати на В. Січка рапорти так довго, поки його знову не посадять.

Як мені це розуміти? Так, що фабрикують справу на досмертний строк?

Третій арештант — мій молодший син Січко Володимир Петрович, 1960 р. нар. Виключений з Київського державного університету з механіко-математичного факультету за «гріхи» батька і брата — як заявив на своє оправдання декан факультету Завала студентам. Заарештований Володимир 6 грудня 1980 р., а 9 січня 1981 р. засуджений за ст. 72 КК УРСР на три роки загального режиму.

Не буду тут говорити про те, як «легко» даються мені побачення. Щоб дістати побачення або передати передачу, мені доводиться тричі їздити по 1000 км. і повертатися з нічим додому перед тим, як дадуть. Це вже така система.

Від січня 1983 р. режим для Володимира Січка став жорстокіший. Його без кінця і без всяких підстав викликають у штаб. Що не сталося б у зоні — все звалюють на нього. Якось у січні загін мав непорозуміння з загоновим, не пішов в їдальню на вечерю. Сина викликали в оперчастину, сказали — «ти дезорганізував відділ», тоді як син нічого в загоні не говорив. У лютому такий же епізод повторився; ніхто не пішов в їдальню вечеряти, а син пішов сам, подальше від гріха, хоч за те зeki могли його побити. На другий день викликають сина в оперчастину і знову звинувачують в тому, що він намовив загін не їти вечеряти.

Володимирові у лютому належала передача, але її не прийняли, до тепер я не знаю чому. Я повернулася додому і застала там телеграму з табору (ніким не підписану): «Посилка дозволена». А до сина прийшов хтось з адміністрації (мабуть, загоновий) і говорить: тобі прийшла посылка 5 кг. чаю — пощо вона тобі? Це безсумнівний шантаж. Крім мене, ніхто синові посилок не висилає, чаю син не п'є. Володимир сказав: ви ж знаєте, що я чаю не п'ю, не кур'ю. Пощо таке говорите — листи йдуть через цензуру, і ви добре знаєте, що я у нікого чаю не просив.

У сина — і лише у нього — роблять обшуки. Забрали адреси батька і брата під тим претекстом, що це буцімто не дозволено мати. Забрали привітальну поштівку, де я бажаю синові волі — також не дозволено. Якщо так, то чому цензура передає синові поштівку? Придираються навіть до того, що у сина в тумбочці повний порядок. Це їм також про щось говорять.

Я знаю до чого ведуть всі ці зачіпки. Син же і не підозріває, що за цим криється.

Володимир написав про все прокуророві і хотів передати заяву по-через начальника загону майора Гирю. Майор Гиря закипів і заявив: «Що ти мене лякаєш прокурором і законом, весь закон над тобою в мойому кулаці, що захочу, те й зроблю з тобою». Син у заяві дописав і ту фразу. Якраз у той день в зону прийшов прокурор (я до нього листовно зверталася у справі сина). Син вручив йому заяву. Прокурор прочитав, відповів: «Звичайно, майор Гиря не повинен був тобі це говорити у голос» — і тільки. Начальство не підпадає покаранню.

Неправдиві оббріхування і зачіпки потрібні для того, щоб вдруге судити цього чистого і чесного хлопця, який не заслуговує на жодне покарання. Невже завдання виховно-трудової колонії заключається в тому, щоб різними хитрощами добиватися поновного строку для хорошої і чесною людини?

Звичайно, якщо захочуть судити — так і засудять. Завжди знайдуться два підлі зеки, які посвідчать будь-яку брехню — а того досить, щоб невинній людині додати строк. Я уже знаю це на прикладі старшого сина і чоловіка. У Володимира зір погіршився на 50%.

Звертаюся до вас, як мати і дружина, з надією, що ви не знаєте про всі беззаконня, які чинить адміністрація таборів супроти моїх синів і чоловіка. Ви не смієте допустити більше фабрикації нових строків. Ви не смієте допустити до грубого порушення законів, і цим ви мені допоможете.

А якщо ви про все це знаєте і це робиться з вашого дозволу — тоді мені доводиться тільки вибачитися.

10. 3. 1983

С. В. Петраш

ГОЛОДІВКА Ю. БАДЗЯ І В. СТІЛЬЦЕВА

У Мордовському концтаборі ч. 3-5 українські політв'язні Ю. Бадзьо і В. Стільців (член Української Гельсінської Групи) у 60-ту річницю створення ССРСР, проголосили 30 грудня 1982 р. одноденну голодівку і вислали заяву до Верховної Ради ССРСР. У своїй заяві вони протестували проти нерівноправності становища України у складі ССРСР і намагалися, щоби становище України розглянула Верховна Рада ССРСР при участі правозахисників і політв'язнів. Рівнож вони вимагали звільнення всіх політв'язнів і зокрема засуджених за український націоналізм.

ЗВЕРНЕННЯ Й. ТЕРЕЛІ

В осені 1982 р. Й. Тереля, як голова комітету українських католиків на землях України, вислав звернення голові Центрального комітету німецьких католиків Г. Маєрові. В обширному листі Й. Тереля пише, що «ми не можемо, не маємо права жертвувати правдою заради ехид-

ного миру з комунізмом». Він пише про ув'язнення родини Січків, Гельсінські угоди («які залишилися угодами на папері»), про вбивство його брата Бориса, про нищення культурних надбань України, про нищення церков у Закарпатській Україні, про те, як Москва розпалює страх перед термоядерною війною і рівночасно веде політику нищення народів, про новий різновид російського імперіялізму, який старається вбити у кожної людини любов і всякі людські почуття. Свій лист Й. Тереля закінчує словами: «По Україні пройшла хвиля арештів, погромів, провокацій. Кожний з нас чекає своєї черги, чекаю її і я».

Черга на Й. Терелю прийшла в грудні 1982 р., коли він був заарештований.

У ЛЬВОВІ ЗАМОРДУВАЛИ МАРІЮ ШВЕД

Амстердам (УІС «Смолоскип»). Сюди дісталася вістка, що 31 вересня 1982 р. у Львові була замордована дружинниками українська монахиня *Марія ШВЕД*.

М. Швед народилася 1954 р., працювала на телевізійній фабриці, а свої релігійні обов'язки виконувала нелегально. У той вересневий день вона йшла разом з українським католицьким священиком о. П. Піріжком. Їх зупинили дружинники. Вона вирвала невеличку торбу, у якій була релігійна література і почала тікати. Її наздігнали дружинники і побили до смерті.

«Незадовго перед першою революцією в східній Європі, коли царат хилився і падав, старо- і слов'янофільську фразеологію заступила нова. Ця фраза була — «с в о б і д н а Р о с і я». Не було ніяких причин думати, що нова «свобідна Росія» буде супроти нас іншою, аніж несвобідна; ніякої причини припускати, що нові будівничі імперії будуватимуть її іншими засобами, а не залізом і кров'ю її підбитих народів, — але фраза про визвольну місію російського народу дурманила всіх на Україні, унеможливлювала всяку самостійну концепцію української політики...»

«Свобідна Росія несе нам свободу!» — вчили нас, а потім могла ця свобідна Росія скільки хотіти бомбардувати Київ, обкороювати нашу територію, заселяти її зайдами, реквірувати останні рештки майна з-під селянської стріхи, запроваджувати диктатуру чужинців, напихати тюрми, як за царських часів, мужиками, а все знаходилися Христюки, Севрюки, Лозинські, Винниченки, тощо, які кричали їй осанну, які готові були присягати, що Україна — самостійна, а советський уряд дійсно не тільки робітничий, а й селянський...»

(Д. Донцов: «В путях фрази», ЛНВ, VI, 1928)

ПОЕЗІЇ З НЕСКОРЕНОЇ УКРАЇНИ

Михайло ОСАДЧИЙ

ФАВСТОВА МИТЬ

Хоч певно знав: хвилинна лжа
В словах про віддане кохання.
Моя поранена душа —
Твої знесилені страждання.

Як аркуш слізного листа,
Тремтів я під її любов'ю...
І терпи скусані вуста —
Жоржини, закипілі кров'ю.

Я знав: утрачений коханий,
В мені шукаєш забуття.
Але... ловив момент — жаданий
Всі 26 мого життя.

... Я вкрив її від блискавиці
В дитячо милі сім чи п'ять;
І страх притис вогненні лиця,
Як зерня, в юне серце вп'явсь...

Літа текли, а зерня бухло.
Вросло у кров і кожну кліть.
... А в неї іскра рано втухла,
Якщо займалася горіть.

Пралицарські їй мрілись тіні.
Знайшла м'які вуста весна,
Знайшла... і — на моїх колінах
Немов розстріляна вона...

Я знав, що втрачений коханий,
В мені шукаєш забуття.
Але... спиняв момент, жаданий
Всі 26 мого життя.

(Із сконфіскованої, а відтак знищеної першої збірки поезій Михайла Осадчого, підготованої до друку з присвятою Павлові Головчукові)

РОДИЛЬНИЙ БУДИНОК

Усе тут

притишено-піднесене.

Білі халати — русалки натхнення —
вгамовують тихий стогін.

Величний спокій, святий спокій
бентежить мене.
Зойк! — почалися пологи . . .
Інший раз од болю обличчя перекосяться,
То задубіє польовою сокиркою,
 то зацвіте диким маком . . .
Мить! — і людина народиться,
Чуєте? — три мільярди з гаком?!
Людина у Всесвіт проникла —
 чи є музика серцю чарівніш?
Людина світом іде —
 ну як планеті з матір'ю не радіти?
Читачу мій, пробач . . .
Я ніколи не бачив, як родяться діти.
Я горів, я кричав, я радів, як мати,
 єством відчуваючи,
Як народжуються і у світ
 виряджаються вірші.

СВІТ »АВРОРОЮ« ДИШЕ

Її залпи тепер щоденні,
Хоч на вічному рейді стоїть.
Її залпи у людським натхненні,
В обертанні півкуль і століть.
Мій ровеснику, вслухайся лише, —
Де звучить її залпів альт,
Блакитніє свободою даль . . .
Світ »Авророю« дише!

ДВА КОРАБЛІ

Впали краплі останніх сліз з океану палкого кохання.
Загубивши свій курс, вгрузли збочено в мул кораблі.
Проплисти б тільки мило з океану сухого мовчання, —
Бракне двом капітанам сили волі й твердої землі.
Коли б згодом Він чи Вона із вершин пережитих літ
Хоч миттєво зирнули на збочені в юності два кораблі,
Може б, полум'я щастя тепліш обгортало світ,
Може б, більше усмішок цвіло на землі.

МАТЕРІАЛИ З ПОЛЬЩІ

З ДОБРОЮ НОВИНОЮ

*До уявлених народів Східньої Європи**(Закінчення, 2)*

Вже саме читання цієї книжки, однаково обширної і пробуючої опиратися на матеріали архівів, можливо з ціллю обняти цілість і вияснити причини польсько-українського конфлікту в південно-східніх пограничних районах, що крім цінних інформацій і поважних спроб вияснення багатьох проблем, дає конкретне знання фактичних і статистичних даних, що вможливають міт про українців-бандитів якщо не опрокинути, то в правдивий спосіб злагіднити.

По прочитанні тої, в кількох примірниках кружляючої книжки, одне видається певним, що іменно ОУН і УПА були внутрішньо зрізничковані. Ставлячись негативно до їх діяльності, пишеться одначе, що існували там відділи, які боролися проти комуністів і німців з думкою про свободу власного народу. Подібно, власне, як польська Армія Крайова, з якою вони співпрацювали, про що взагалі не говориться, а про що довідуємося із «Загальних вказівок для праці в справі переслідувань українців у Східній Малопольщі», що були подані командою АК Львівської Округи в 1943 р., та які переховувалися в Центральному Архіві.

В цих документах, м. ін., читаємо: «Подаючи точні факти переслідувань, які були широко закроєні в грудні, треба зазначити, що пануть вони на польських громадян. Не підносити, що ті репресії відносяться передусім до ОУН, ані не згадувати про те, що вони є німецькою відповіддю на спроби антинімецької акції, приготованої через ОУН... Пропаганда серед українців, ціль: злагіднення українсько-польського антагонізму, приєднання бодай частини української людности і спрямування ненависти проти німців і Росії».

Варто тут додати ще кілька даних, взятих з «Дороги до нікуди» тому, що скількість цивільної людности, яка загинула на терені рясівського і люблинського воєвідств, відбігає далеко від числа 10-120 тисяч, яке на підставі власного почуття і загальної уяви подало 28 з 30-ти запитуваних, поважних і не протиукраїнсько наставлених поляків. Отже, «цивільної польської людности загинуло в роках 1944-1947 в наслідок терору УПА — 599 осіб», — читаємо на сторінці 423, — а загальне число втрат у вояках, представниках народньої влади і цивільного населення понесених у висліді терористичної діяльності ОУН-УПА в 1944-1947 рр. виносить 2199 осіб».

Одначе «на підставі непевних даних, — читаємо на стор. 423, — втрати українських націоналістів за час від червня 1945 р. до березня

1947 р. виносять 3392 забитих. Можна припускати, що зібрання повних даних піднесло б це число до ок. 4000. Це число обіймає втрати серед членів УПА, ОУН і СКВ. Всі вони були озброєні і під час зустрічі з відділами польського війська атакували, або боронилися... Траплялися рівнож випадки, що гинули цивільні українці замішані припадково у вир боротьби».

Читаючи книжку Яна Бжози п. з. «Бескидські ночі», яку видало МОН* (напр., на стор. 13, 79, 167), можна ствердити, що внутрішня боротьба не є справою, яку можна схарактеризувати.

«На підставі приблизних обчислень тільки в самім 1945 р. полягло, — пише Бжоза (стор. 13), — в битвах, або загинуло з рук бандитів 303 офіцерів і вояків ВП*, 991 працівників УБ*, 149 державних урядників, 209 діячів демократичних товариств і 5300 цивільних осіб... Легко зрозуміти за що борються революціонери й бандерівці, але для яких цілей мордують поляки з НСЗ* і ВІН*, як також інші банди?»⁷ Під час нападу Народних Збройних Сил на село Верховини, в якому багато мешканців були членами КПП* і КПЗУ*, «забито тоді 197 осіб з немовлятами і старцями включно»⁷.

Наколи до цих зіставлень додамо ще факти, що Сталін, заки був змушений воювати проти німців, заключив договір з Гітлером, який припечатав остаточне рішення нападу гітлерівської Німеччини на Польщу, наколи пригадаємо даліше, що Сталін 17 вересня 1939 року, нав'язуючись до традицій Катерини II, взяв участь в четвертому розподілі Польщі, то належить також сказати всю правду про Варшавське повстання, коли-то війська червоної армії, «не бажаючи мішати у внутрішні справи» польських повстанців, що боролися в окупованій Варшаві зі спільним ворогом, очікували аж повстання стане придушене й не рішилися допомогти полякам. Варто в тім місці пригадати, що Сталін старався вяснити наїзд на Польщу в очах світової opinii, як поміч для zagrożених українців і білорусів (автори мають тут на увазі вересень 1939 р. — Ред. «В.Ш.»).

У змісті порушених тут питань, може видаватися дивним, що конфлікт 35-мільйонного польського народу з 49-мільйоновим українським народом, існує уже понад 30 літ тільки з цих причин, що невелика група українців, які знайшлися на дорозі до нікуди, допустилися нелюдських чинів. В кожному разі, цей конфлікт не повинен бути аж так напружений, щоб окреслення «українець», «українська мова» не могло бути вживане польськими середниками масової інформації в нормальному, позитивному, чи нейтральному значенні навіть тоді, коли

* МОН — Міністерство Народної Оборони; ВП — Військо Польське; УБ — Уряд Безпеки; НСЗ — Народові Сили Збройні; ВІН — Вільність і Непідлеглість; КПП — Комуністична Партія Польщі; КПЗУ — Комуністична Партія Західної України.

⁷ До поданих тут статистичних даних, не можна не додати ще слідуючі речення, що характеризують силу цілого руху спротиву і різного роду відділів, що їх задумував об'єднати в одну підпільну армію присланий головним командуванням з Мюнхену, поручник «Зігмунт»: «Коли б об'єднати ті всі відділи, — читаємо в Бжози, — під одною командою, постала б армія з 100 тисяч добре озброєних людей, а тоді її ударна сила могла б знищити режим... Треба також висловити думку, що ціль осягає засоби — нав'язати зв'язок з діячами Української Повстанської Армії, яка діє не погорджуючим числом 6000 людей на Ряшівщині і принайменше ще стільки в інших частинах Польщі...»

треба відзначити факт відвідин папою Іваном Павлом II української катедри у Філядельфії і виголошення частини проповіді українською мовою. Однак офіційна польська преса подала таку нотатку: «... Іван Павло II відвідав катедру греко-католицького обряду, яка знаходиться у Філядельфії. У виголошеній там проповіді Папа говорив про універсальність Церкви, яка бажає однак заховати і берегти традиції окремих помісних Церков». Але польська телевізія, інформуючи, що Папа відвідав катедру греко-католицького обряду в Філядельфії, додала: «... і тою мовою виголосив проповідь». Мабуть крім 300 тисяч українців, розсіяних після переселення по цілій Польщі, небагато поляків зрозуміло про що розходиться та й подумало про якусь дивну греко-католицьку мову. Подібно під час телевізійної передачі Архидієцкої Служби Божої 22. 10. 1978 р., розпізнано в особі Кардинала в чорній одязі якогось грека, а не українського Львівського архієпископа, якого Хрущов звільнив з каторги через поганий стан здоров'я.

Трудно було б навіть очікувати, щоб з греко-католицьким, або інакше кажучи, з уніятським віровизнанням, поляки пов'язували українців, коли ці окреслення цензуровані в середниках масової інформації, як також у католицькій пресі (за виїмком одного чи двох чисел «Тригодинка Повсехнего» з часів візити папи в Польщі). Для підтвердження цих спостережень вистачить вказати на книжку А. Пекарського п. з. «Свобода сумління і віровизнання в Польщі», Варшава 1979, видану польською агенцією «Інтерпрес» у зв'язку з вибором поляка на папу. В тій книжці можемо знайти енциклопедичні дані про 28 існуючих в Польщі віроісповідань, починаючи від 27 дієцезій і апостольських адміністрацій римокатолицької Церкви і аж до мормонів, що начисляють всього 35 осіб, але даремно будемо в ній шукати бодай одного слова на тему Української греко-католицької Церкви, яка є дуже живучою і начислює ок. 150-180 тисяч вірних. Поминення так чисельної групи в згаданій книжці є настільки промовисте, що може викликати тільки противні наслідки до задуманих намірів «Інтерпрес». Немає причин, з уваги на які поляки мали б попірати стремління влади СРСР, яка робить все, щоб української Церкви не було не тільки в засягу «советської» імперії, але й також поза її західними кордонами. В СРСР з пропагандивних мотивів є ще толерована й уже раніше підпорядкована державній владі Церква православна, рештки якої під сучасну пору просякнуті й розкладені знутри, Церква, яка є тільки фіктивно відділена від держави (коли навіть кожний душпастир мусить бути затверджений владою), є негрізна та служить тільки як потверджуючий доказ, що, мовляв, свобода сумління і віровизнання є бережені законом.

Може бути толерована й католицька Церква й інші віровизнання, які даються відносно легко опанувати тому, що вони виступають як енклава (самостійні на чужій території), чи філіяли своїх рідних заграничних Церков. Натомість не можуть власті толерувати Української греко-католицької Церкви, бо це Церква місцева, яка згуртовує значну частину українського народу і яка через свою приналежність

до християнської культури Заходу і підпорядкування Папі (а не як православна Церква підпорядкована патріярхові, який резидує (урядує) в Москві-Загорську) мала б реальні можливості принайменше частинно висмикнутися з-під контролю влади. Вистачило б, щоб вона служила справам чисто релігійним, як церковний спів і цілий Східний обряд, який є так кріпко пов'язаний з характером і душею українського народу. Через саме тільки існування на Україні, уніятська Церква сповняла б не тільки релігійну, але також і національну роль. Вона стала б одною із нечисленних установ, непідпорядкованою й неконтрольованою, де знаходили б схоронище і мали б можливість пережити до корисніших часів народні традиції. Однак при існуючій комуністичній системі це неможливе, бо вона (Церква) могла б статися остоею, до якої прямував би так довго русифікований український народ.

Не може бути привернене право на існування уніятської Церкви, бож проти неросійських народів — білорусів, литовців, латвійців, естонців, вірменів, молдаванів, а головню проти українців — стала в СРСР піднята плянова, свідомо й чимраз ширша акція винародовлення, що пригадує не тільки часи Емського Указу з 1878 року про заборону публікацій в українській мові, але рівнож на сто років раніше — часи Простакової з комедії Фонвізіна. Після пересторог, що ця героїня строго поводить ся зі своїми підданими, вона у злості висловлює таке твердження: «мое безправ'я є хоронене законом». Нічому іншому, як тільки безправ'ю, яким є русифікація усіх народів в СРСР, служать уточнення останньо впроваджені до нової української конституції, про право (а не обов'язок) на навчання і вживання української мови. Не трудно зауважити, що побіч свідомо застосовуваної русифікації і продовжування дій спрямованих на створення одного «советського народу», вимога українців відносно навчання рідної мови для своїх дітей, навіть коли таку можливість гарантує конституція, не буде розглядатися інакше, як маніфестація українського націоналізму.

Українці являються меншістю і ніхто, крім них самих, не може і не буде виступати в обороні їх власних інтересів. Це, що меншість домагається своїх прав, не впливає з націоналістичних тенденцій, а тільки з патріотизму, але воно оцінюється в СРСР інакше й тому українці не тільки не мають можливості, але й відвати, щоб заступатися за постійно топтану людську і національну тідність, як також за підставове право кожної людини і кожного народу рішати про себе і про свою долю.

Виявом протесту проти тієї акції є книжка, що появилася на Україні й була написана з марксистської точки зору, п. з. «Інтернаціоналізм, чи русифікація?» І. Дзюби, адресована і вислана до ЦК КПСС, яка одначе викликала противні наслідки. В цьому моменті доходимо до висновків, що потверджують правильність висловів Лешка Колаковського, який твердив, що: «Комуністична держава не є державою світською: неограничена влада одної партії, яка має принайменше теоре-

тично власну доктрину (незалежно від того, чи хтось її поважно трактує), не може бути нейтральною до релігійної віри і церковної організації». Ідеологічні дискримінації й переслідування Церков не є випадковим браком, чи виликувальною помилкою комунізму, тільки незмінним вислідом залогів устрою: не доктринального атеїзму, але форми влади, що прямує до вдержання усіх ділянок життя і зв'язків людини з людиною. Ідеалом комунізму є ситуація в Албанії, де всі форми релігійного культу каральні, а атеїзм є обов'язковою державною догмою. Близьким до ідеалу є Китай, а зрештою і сам Советський Союз. Засади відділення Церкви від держави не може прийняти жодна тоталітарна система, бо це означало б резигнацію з її ідеологічних претенсій».

Якщо воно так в дійсності є, то в сфері «облуди» мусять остатися надії всіх неомарксистів чи прихильників федерації, які вірять в демократію на терені держави з такими довгими централістичними і тоталітарними традиціями. І знову, котрий уже раз з черги станемо безбратними супроти «проклятих проблем», ставлячи поновно й чимраз трізнніше висловлені питання відомих творів: «Чи на Русі живеться комусь добре?», «Що робити?», «Куди прямує Радянський Союз?». Все це звучить трагічно відколи усвідомляємо собі терпіння «скривджених і пониження», що їх підносив свого часу на душі рівнож і Шевченко в псалмі: «Подражаніє Ісаї», звертаючись до вбогих:

Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива!
Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих, і воздає
Злодіям за злая...

Коли і в цьому випадку прийшлося нам покликатися на Шевченка, на символ України, то варто зазначити, що цей великий український поет-пророк не був атеїстом, але, в протиставленні твердженням усього офіційного советського шевченкознавства, був власне глибоко віруючою людиною. Можна прочитати всі листи, щоденники і твори Шевченка і не знайдеться доказів на те, що він відкидав колинебудь Бога, чи сумнівався в Його існування, або вирікався Христа. Очевидно, він бунтувався і змагався з Богом, як кожен великий романтик, як Міцкевич і Словацькі, які рівнож терпіли з приводу кривди і переслідувань свого народу. З тої самої причини і Шевченко в хвилинах найбільшого поетичного піднесення був близько до блюзнірства, запитуючи Бога, чи не радиться і змовляється з панами як правити світом.

Найбільшою помилкою і непорозумінням є твердження, що Шевченко був атеїстом, пояснюючи це в опертті на слова висказані поетом в його «Заповіті». Шевченко мріяв і просив, щоб по смерті його тлінні останки покласти до могили серед степів України, щоб звідтам було видно широкий степ і Дніпро ревучий, який понесе з України ворожу кров

до моря. А тоді все покине і полине до самого Бога. Піде туди, коли будуть сповнені його найгартячіші прагнення і перестане проливатися кров невинних людей. До того часу не хоче знати Бога — але то є більш реторичний вислів, аніж атеїстична декларація. Щойно по сповненні мрій і надій поет оставить усе земське і піде до Бога, щоб подякувати за відзискання волі України, бож вірив, що:

Колись Бог нам верне волю
Розіб'є неволю

а тоді

Восхвалимо Тебе Боже
Хваленіям всяким:
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.

Шевченко не втратив, отже, ані віри, ані надії на відзискання свободи, тимбільше, що він, подібно як і поляки, знайшов у Матері Божій найбільшу Покровительку. Жодна світська підпора не дасть такої гарантії свободи, яку відзискає народ, покладаючи надії на Тую, яку в молитві називають «Королевою Миру», а на голову уярмлені кладуть корони своїх королів. Рівнож Шевченко піддається під владу «Богородиці» в так вимовному, особливо сьогодні, »акті посвяти«:

...
Все упованіє мое
На Тебе, Мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників; подай їм силу
Твойого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!

...
Душі убогої, — убогий
Останню лепту подаю.

Громадянин тоталітарної держави з самих основ тої системи не може мати права до вибору своєї влади ані в політичному змислі, ані в змислі духовому. Як одна, так і друга є однаково накинени йому згори. Він не має впливу на формування влади, яка заступала б його інтереси. Тоталітарна система зробить все, щоб громадянинові накинати рівнож світогляд і відібрати від нього природне право до вільного вибору »влади духової«. Людина не може одначе легковажити вірою другої людини, бо хоч би навіть сам був атеїстом, то повинен принаймні пошанувати

те, що було переказане, записане, намальоване й вирізьблене та що сталося на всі часи символом для інших людей. Нищення людських вартостей є зрештою тим самознищенням, яке скоріше чи пізніше дасть про себе відчутти.

Не можна, отже, не допускати людей до джерел віри, не можна їх розганяти, коли приїжджають на відпуст (як це мало місце, напр., в Зарваниці на Україні). Не можна руйнувати рештки оцілілих церков, католицьких костьолів, компромітувати й розсаджувати знутри також при допомозі негідних душпастирів цілої інституції Церкви і в церковних будівлях, починаючи від найстаршої Київсько-Печерської Лаври, закладати музеї релігії й атеїзму.

Треба дозволити на існування християнства у всіх його варіантах. Для некатолицьких Церков, також і для православної Церкви, немає потреби поборювання, що вони «стануть поглинуті Ватиканом». Той страх розвіює хоч би проповідь виголошена 8. 1. 1979 р. Папою Іваном Павлом II в українській катедрі Непорочного Зачаття у Філадельфії. В тій проповіді, Папа у виразний спосіб говорив, м. ін., не тільки про повне право на існування Української греко-католицької Церкви, але й про обов'язок збереження рідних релігійних приписів і власної літургічної мови, як рівнож про ситуацію українського народу, співчуваючи йому і пригадуючи «давні і не такі давні» терпіння духовенства Української уніятської Церкви».

Трудно недоцінити й недоглянути заслуг православної Церкви, як також нещанувати гарячого прив'язання до своєї віри тих місіонерів, які не відступили від своєї Церкви і гинули за неї, як, напр., славний мученик старообрядовців протоієрей Авакум, що за свою невгнутість заслугує на велику пошану. Зрештою не тільки він, але й усі його прихильники, а також витривалі і незламні в своїй вірі противники старообрядовців, що стали по стороні патріарха Нікона, який в 1652 р. приступив до зреалізованню свого плану передбачаючого уподібнення обличчя російської Церкви до Церкви грецького Сходу й Київської Митрополії.

Важним є, щоб були вияснені причини схизми в православній Церкві та дійти до джерел, які doprowadили до «розколу», а пізніше, сягаючи даліше назад, наміритись вияснити й пригадати як дійшло до поділу на Західню католицьку Церкву і Східню православну Церкву.

Коли мова про першу точку, то головною причиною поділу були посталі в наслідок помилок переписувачів розбіжності між окремими церковно-слов'янськими літургічними текстами і грецькими оригіналами. Усунення цих розбіжностей утруднював характеристичний для московської релігійности обрядовий формалізм. Релігійні обряди були трактовані майже нарівні з догмами. Догми були відсувані на так далекий план, що богослуження почали бути трактовані майже як магичний ритуал, а кожна зміна чи проминення дрібниці в літургії ставало перешкодою на дорозі до спасіння.

Як дійшло натомість до поділу на Східню і Західню Церкву, то це пригадує Іван Павло II у згаданому листі до кардинала Йосифа Сліпого,

де, м. ін., читаємо: «Християнська віра прийшла на Київську Русь з Риму через Константинополь. З того власне міста перші католицькі місіонарі принесли Євангелію нашим батькам в тім часі, коли вони отримали хрищення. В тому часі Східня і Західня Церкви були ще об'єднані. Народня Церква черпала достатньо з двох різних традицій, належала до двох відмінних культур, що було для неї джерелом великого духового багатства. Щойно в XI столітті постав поділ, який був важким досвідом, причиною величезного терпіння однаково для сучасних християн, як і пізніших століть, аж до сьогоднішнього дня». Далі Папа нав'язує до Соборів в Констанці, Базелі і Собору Фльорентійського, під час яких підношено спроби в напрямі привернення єдності Церкви. Пригадує митрополита Ізидора з Києва (половина XV стол.), який був гарячим оборонцем прагненої єдності між Східньою і Західньою Церквами. Опісля приходить до релігійної Унії і ролі уніятської Церкви. «Українська уніятська Церква, — сказав Папа Іван Павло II у Філадельфії, — має відограти важну і визначну роль» і на кінець віддав українців опіці Марії Непорочного Зачаття.

Треба також запам'ятати інші слова Івана Павла II: «немає церковного імперіялізму», «треба відкрити границі», «не треба боятися». «Треба старатися, щоб досягнути зрілості до трудних зустрічей».

Важко врешті зрозуміти і те, що говорить передмова книжки, яку приготували для польських читачів В. і Д. Ліхачови п. з. «Мистецька спадщина давньої Руси і сучасність» (Варшава 1977). Треба переконатися, що «чим вища народня культура, тим багатші її зв'язки з культурами інших країн і народів, тим інтенсивніша, більш гнучка і ширша її пізнавальна активність, тим вона є льояльніша у відношенні до інших культур, тим глибше присвоює собі їх скарби, тим здібніша вона до творчого засвоювання без механічних запозичень і зовнішнього наслідування». Ці слова є тим цінніші, що їх висловили росіяни. Однак треба зазначити, що вони не встереглися перед дуже поважною помилкою, яку роблять навіть такі оборонці прав людини, як лавреат нобелівської нагороди А. Солженіцин, і які не дбачають, що вони зводять до льокальних, менше важних справ, — на їх думку — історію і проблеми неросійських народів в СРСР. Ліхачови пишуть, що «російська література приписує собі майже тисячу літ», а її початки виводять від другої половини X століття, додаючи в слідуючому реченні, що «з того довгого тисячоліття понад сімсот літ припадає на так звану староруську добу» (стор. 67).

Чейже щойно аж від часів Петра I, про що ми вже згадували, московська держава стала Росією, а культуру Руси почали уважати за культуру російську. Це відноситься передусім до письменства. Ліхачови доказують, що російська культура є не тільки нелояльною відносно інших культур, але навіть у відношенні до своєї старшої сестри — Київської Руси, якій стільки завдячує відносно культурних, релігійних і політичних традицій. Ліхачови ані разу і в жодному місці не вживають назви «Київська Русь», заступаючи її окреслення «древня Русь». Супроти древньої Руси і українців Ліхачови сплячують свою повин-

ність в слідуючому ствердженні: «Література чимраз більше віддаляється від своєї первинної єдності і невимовного неоформлення. Вона роздрібнюється в наслідок новопосталих народностей (великоросійської, української і білоруської)» (стор. 85).

Наколи б автори не додали принаймні цих трьох окреслень в дужках, то навіть Гоголь з «різницями дільниць» не знайшов би місця в запропонованій Ліхачовими уяві й по Україні не осталося б навіть сліду в формі українського фолклору, з якого так багато черпав Гоголь. Отже, трудно дивуватися, що не тільки «пересічний поляк», але й люди з вищою освітою, маючи на увазі літературу країни, яка простягається від Буга до Уралу й далше, називають одночасно літературою чи культурою російською, розрізняючи в ній евентуально старший період — тобто літературу староруську чи культуру «древньої Русі».

На Україні проявляються скрайні форми насильства над правом, включно з тим, що його гарантує Конституція, як рівнож безнастанне фальшування дійсности; при тому однаково як у фаховій літературі так і в пресі зобов'язують вказівки цензури.

Брак органу, що регулював би існуючі або дозріваючі національні конфлікти, є, як пише Богдан Осадчук в паризькій «Культурі», явищем абсурдним в умовах многонаціональної держави, але це є з розмислом, бо ж того роду безінституційний стан дозволяє на всякого роду надужиття і безправ'я. Варто б може додати недавній приклад зі Львова, що нагадує «чорний гумор» з 1977 р. в Кракові по однаково трагічній як і «загадковій» смерті студента С. Піяса, і що виявляє спосіб поступування, а рівночасно замасковує правдиве, ще більш звиродніле і в своїх наслідках більш драматичне обличчя апарату безпеки, який діє на Україні. Ходить тут про трагічну, таємничу й невияснену смерть популярного і ціненого на Україні як і поза її границями композитора В. Івасюка. Івасюк навіть не був речником оборони людських прав і не належав до опозиції, як Піяс. В. Івасюк був дуже талановитим композитором, автором багатьох настроєвих і веселих українських пісень, що є і остануться для українців чимсь більшим ніж тільки модним мотивом. Від часу їх виникнення співає їх однаково патріотично настроєна молодь на Україні (рівнож і та, яка вже не знає української мови) і українська молодь розсіяна по інших республіках СССР.

Коли Івасюк ставався чимраз більше популярним, йому неодноразово пропоновано переїхати до Ленінграду або до Москви. Він одначе волів остатися на Україні й бути вірним українській пісні й музиці. За ту вірність заплатив життям, так, як за вірність культурі українського народу заплатила життям в 1970 році Алла Горська — авторка в звироднілий спосіб знищеного вітражу у вестибюлі Київського університету ім. Т. Шевченка. Вітраж представляв грізного Шевченка в смутку над руїною України. Такі приклади можна б побільшувати, згадуючи хоч би найбільш вимовну антологію української поезії «Розстріляне відродження», яка є свідомством того пляну, що його був поставив собі до зреалізування Сталін у відношенні до української інтелігенції. Смерть Івасюка викликала загальне заворушення на цілій Україні.

Похорон перетворився у свого роду народню маніфестацію. Органи безпеки арештували найбільш активних учасників демонстрації, а преса, за старим звичаєм, причепила всім арештованим ті самі ярлики: «бандити», «ОУН-івці», «уніяти», «буржуазні націоналісти». Передруковуючи того змісту статтю з газети «Комсомольський прапор», в львівській пресі вимагано остаточної розправи з «заколотниками громадського спокою», загального добра і т. п.

Це один із сигналів, що українське питання в СРСР стає дуже напруженим, що українські справи постійно нарастають. А як можуть на подібні сигнали реагувати поляки, що також не мали легшої історії і все ще не мають легшої сучасності, які терпіли і терплять, коли хотіли бути й хочуть остатися даліше такими, якими народилися, прямо поляками. Як можуть сприймати такі сигнали як справа Івасюка поляки, яким такі кличі (яких зрештою українці навіть не вимовляють зі страху перед посудженням за найбільший націоналізм), як «хай живе самостійна» або «Ще не вмерла Україна» пригадують найдорожчі слова «Ще не вмерла Польща...». Хіба повинні поляки також зрозуміти, якою трудною є доля цих українських творців, які спричиняються до розвитку рідної культури, понижованої й унапрямованої до ролі фолкльорної особливості, і здобуваються на відвагу, щоб за протестувати проти топтання людських прав, які почуваються синами України й говорять, як того бажав Шевченко: «Україно — Мати», а не як того хочуть «великорадянські ідеологи» і перейняті їх кличами українські поети — автори збірки «Рідні обрії». Ті поети, подібно як їх попередники, що видали збірку п. з. «Ми любимо рідного Сталіна» — В. Сосюра, М. Рильський, П. Тичина, А. Малишко, Н. Забіла, П. Воронько, М. Стельмах і інші, кличуть даліше за Стельмахом до нової, вибраної матері-Росії:

Коли б не ти, Росіє — мати,
Роз'їла б свастика світи,
І нам би сонця не видати,
І роз'єднались би брати:
Одні — в ярмі, другі в могилі...

Подібно П. Воронько кінчить свій радісний гімн п. з. «Від Москви до Карпат» словами: «Слався, рідна земля, під зорею Кремля».

Все це трудно зрозуміти тимбільше, що ці поети знають напевно на цілій Україні популярний вірш-пісню Василя Симоненка «Лебеді материнства», де автор дійшов до простої правди, що:

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати,
Можна все на світі вибирати сину,
Вибрати не можна тільки батьківщину.

Так власне не хотів вибирати іншої батьківщини молодий, талановитий український композитор Івасюк, що й стало причиною його тра-

гічної смерті. На думку влади він був за дуже талановитий, щоб посвятитися «місцевим справам». Хотіли радше використати його талант для збільшення загального надбання «советського народу». Він одначе волів творити пісні в його рідній мові, а не в мові «понаднаціональній», так, як це багато його земляків зробили.

Івасюк став з досить істотної причини більш небезпечним для тоталітарної системи ніж Шевченко. Твори Шевченка можна, застосовуючи відповідну видавничу й цензурну політику, видавати в таких накладах і таких тематичних виборах (напр., головно про панщину), щоб засяг його впливу можна було максимально обмежити. З цих самих причин заборонено організування щорічних традиційних концертів присвячених Шевченкові. Зате обходиться урочисто річницю Переяславської Угоди, а останньо навіть річницю впровадження нової Конституції.

Івасюк створив одначе той рід творчості, яка могла при сьогоднішній техніці інформації бути слуханою рівночасно всіми українцями, від Львова до Владивостоку і до Тибету, всюди, де живуть мільйони козацьких нащадків.

Остається тільки побажати всім поневоленим народам, щоб кріпилися надією, щоб ніхто не тратив віри і надії на повне визволення і незалежність; щоб литовці, білоруси й українці та представники інших поневолених народів узяли собі до серця слова висловлені свого часу кардиналом Карлом Войтилою: «Слабий є люд, якщо годиться зі своєю недолею, коли забуває, що він є післаний, щоб сторожити, аж прийде його година. Години завжди повертаються на великому колесі історії».

Щоб ці слова піддержали їх на душі і помагали видержати в тяжких хвилинах. Хай не зникаються у спільній молитві за нове зіслання св. Духа на слов'янські народи. Щоб тепер дев'ять літ перед Тисячоліттям Руси «відновилося обличчя землі», охрищеної святим Володимиром, щоб знов виплинуло те життєдайне джерело віри там, «де край веселий і люд хрищений».

«Коли будуть «суєслови» закидати вам «нетолеранцію» і «незалежність», — пригадайте, що ті, які Шевченка знали, свідчать про те, що він відносився «задириливо й нетолерантно до ідеї поєднання з москалями»; що вражав не одного «хижим проявом своєї загарливої ненависти» до всього, що гнобило й душило його Україну!»

(Д. Донцов: «Заповіт Шевченка», із «Клич Доби», Лондон, 1968)

Оксана КЕРЧ

ЗУСТРІЧІ З ПОЕЗІЄЮ

IV

З поетом Тодосем Осьмачкою я познайомилася, мабуть, у перший день його прибуття до Львова під час німецької окупації в 1943 р. Він з'явився в літературному клубі, директором якого був Володимир Мартинець. Клуб мав чудове приміщення, бо це був будинок польської масонської льожі. Не багато східноукраїнських культурних діячів урятувалося від евакуації, але майже всі врятовані опинилися у Львові й були щоденними відвідувачами клубу, а особливо харчівні, яка для них там і відкрилася. У клубі була невелика театральна зала зі сценою і бібліотека. Осьмачка зразу привернув загальну увагу до своєї високої, стрункої постаті, в советській вушанці, одягнений в якусь сіру куртку, а на руках у нього були бавовняні рукавички попелястого кольору. Хтось із моїх знайомих сказав мені, що Осьмачка боїться якоїсь зарази, а тому носить рукавички. Поет був мовчазливий. Він ніколи не сідав за столик, де вже хтось сидів. Коли згаданий директор запитався його, можливо очікуючи на комплімент, як смакував обід, Осьмачка відповів одним словом: гидота! Частенько він обіду й не їв, особливо тоді, коли були січеники, до яких кухар домішував перемелені кісті. Поет обмежувався до картоплі й хліба, які запивав водою з крану, бо ні «ерзац» кави чи чаю, що подавали до обіду, ніколи не пив. З харчами було дуже важко й управа харчівні якимсь чудом отримувала приділ харчів від УЦК.

Оригінальну поведінку Тодося Осьмачки пояснювали його кількратним перебуванням у бжезів'ї, що мусіло залишити якийсь слід. Незабаром після приїзду поета до Львова, відбувся в клубі авторський вечір, який викликав у численно зібраній публіки незвичайне враження. Що він читав тоді, того моя пам'ять, на жаль, не зберегла, але досі пам'ятаю, що таких поезій і такого читання ми у Львові не чули. Захоплена авдиторія відчула, що має перед собою надзвичайного поета. Поет замешкав в домі секретаря клубу Василя Софронова-Левицького. Рівночасно УЦК робив заходи, щоб поета вислати на відпочинок до курорту в Криниці. В міжчасі Українське Видавництво, директором якого був Матчак, почало друк його творів.

Найкращий портретист цих часів Володимир Ласовський запросив поета до своєї майстерні й почав малювати з нього портрет. Осьмачка приїжджав трамваем на горішній Личаків точно кожного дня й залишався там до обіду, або й довше. В товаристві маляра, який любив і розумів поезію, Осьмачка поведився вільніше, позбуваючись підозр,

навіть вередувань щодо харчування. Він їв усе, чим частували його гостинні господарі, не лякаючись, що страви можуть бути затруєні. Позувати не було важко. Ласовський, вивчивши модель, не примушував його непорушно сидіти. Модель міг заглядати до книгозбірні зі забороненими в СРСР книжками, які Осьмачка вперше побачив. Ласовський розповідав про життя під Польщею, про Париж, культурне життя Галичини. Якось заохочений розмовами про поетів і поезію, витягнув він з кишені зошит і запитав, чи може щось перечитати вголос. Ласовський з радістю погодився послухати кілька «пісень» з поеми «Поет», яку Осьмачка тількищо почав писати. Ці пісні були такі неподібні до всього написаного відомими поетами. Вони не були піснею, а криком наболілої душі і я, що нерідко прислухалася розмові після читання (Осьмачка був найкращим мистцем слова, якого я чула), вибігала з майстерні обсушити сльози, що набігали на очі. Соромно було за жіночу слабкість, хоч поет і не звертав на мене й найменшої уваги. В наших особах він мав вдячних слухачів, проте ніколи не питався, яке враження викликають його поезії. Читав якби про себе зі записаних дрібним письмом сторінок зошиту і кожного разу вражав нас нечуваною мовою, багатством несамовитих метафор і страшним, якимсь апокаліптичним образом дійсності. Мені не треба було пояснень послужливих інформаторів про перебування Тодося Осьмачки в божевільні. Рядки тих віршів відкривали такий світ, про який ми ніколи не чули й не в силі були уявити. Читаючи Шевченкові поезії, я думала: цікаво, яким був наш великий поет в житті, як він читав свої вірші, як він співав свою «Зіронуку». Познайомившись ближче з Осьмачкою і слухаючи його читання, я спостерігала, як мінялося його ніби непритомне обличчя. Його голос ніби співав, іноді гримів. Якоюсь особливою зажурою брався той голос, коли читав сторінки нової повісти про дівчину Варку з якогось ніби неіснуючого світу. Пристрасть і страшне передчуття нездійсненого щастя, невідплатної любови, що так нагадувала Шевченкове обожнювання ідеальної Оксани. Обидва поети були платонічними обожниками жінки, хоч торіли вогнем плотського кохання і звичайного бажання одруження. Яка сила почувань! Чи мали вони практичне примінення в житті? Якось не стримавшись, я запитала поета, як це сталося, що він неодружений. Не подумавши, я запиталася і відразу зрозуміла, що допустилася нетакту. Проте поет не образився. З дивним виразом, може імпровізуючи якусь нову поезію, почав розповідати про щирий жаль над поламаним життям, та «що не могло бути інакше», він згадав про студентку медицини, від якої «неможливо було відірвати захоплених очей»... не думати про неї було неможливо... але «життя жакхливіше, як можна уявити», розв'язало проблему його кохання по своєму. Він одружився, але не прожив із нею і два роки... Я вже не порушувала тієї справи, бачачи, що не слід. Одного дня Осьмачка повідомив, що виїжджає на курорт. І справді його вислали до Криниці на відпочинок, як було з Аркадієм Любченком і іншими. У тому ж пансіоні, де був Осьмачка, відпочивала після большевицької тюрми ігуменя Угнівського монастиря Олена Вітер. Вражаючу вроду мона-

хині не змогла заховати ряса і поет, захопившись, пристав до неї спрагненою душею і незаспокоєним темпераментом. Не ховаючи своїх щирих і серйозних почувань, він освідчився їй і запропонував одруження. Вражена несподіванкою монахиня перервала свій відпочинок і негайно повернулася до Львова, до невеличкого монастиря на Личакові. Розчарований відмовою і вкрай зажурений поет повернувся і собі до Львова і прохав мене бути посередником в його непереможному бажанні зустрітись з монахиною один-однісінький раз. Знову мені пригадався Шевченко, що не міг упоратись зі своїми сердечними справами і також за посередництвом знайомих думав їх наладнати.

Чи був Осьмачка привабливий? Чи міг викликати до себе симпатію, любов? Безперечно, що міг, але лише тих, хто в рівній мірі любив поезію, хто міг би оцінити його несамовитий талант, його атракційність, хто з особливими критеріями підходив би до нього. Його миловиде обличчя, струнка фігура, гарні расові руки й очі, що декому здавалися божевільними, а були вони променисті. Погляди на життя, з якими не можна було не погодитись, глибокі думки, які висловлював у такий оригінальний спосіб — все те могло викликати відгук в такий же небуденній душі, як поетова. На жаль, таких людей в тодішньому житті Львова я не зустрічала, а можливо їх не міг зустріти й Осьмачка. Моя місія до ігумені була зовсім невдачна. Їй було тоді біля тридцяти років. Вродлива, з тонким розумінням життя і людей, вона лагідно, але рішуче мені відповіла, вислухавши моїх несміливих а й не дуже логічних аргументів.

— Перекажіть пану Осьмачці, що я ніколи не скину ряс, а особливо не скину її для нього!

Щоб не завдати болю відмовою зустрітись бодай один-однісінький раз, я промовчала її слова, а останні перекрутила, мовляв, »не скине ряс навіть для пана Осьмачки«. Вона прохала не набридати, бо вона ніколи не прийме нікого. Цього вистачило, щоб померк вогонь, який кипів в його очах.

Портрет був готовий. У сидячій позі, в природній величині, поет склав гарні руки на колінах, а обличчя було таке одуховлене, як тоді, коли він читав свої поезії, відриваючись від земних турбот. Особливо добре був зафіксований вираз променистих очей, які виявляли багато того, чого поет, будучи мовчазливою вдачею, не виявляв словами. Такі очі, мені здавалося, мав герой прегарного оповідання Валеріяна Підмогильного »Дурень«, який приїхав до Києва завойовувати місто.

Прийшов час покидати Львів й подаватись у дальшу мандрівку на Захід. Тоді згадався мені курйоз, що характеризує дивну вдачу поета. Батько Ласовського, старий учитель, полюбив Осьмачку і коли поетові прийшлося їхати до Криниці, він позичив йому добру валізку. Коли він згодом запитав чи вона ще поетові потрібна, той відповів:

— Непотрібна. Вона в мешканні пана Левицького, можете собі відібрати...

Остання зустріч з Осьмачкою у Львові також була не зі звичайних. Як кожного разу після позування, так і цим разом він вийшов на вулицю, попрощавшись біля воріт. Може через п'ять хвилин він повернувся схвильований і сказав:

— Я не можу йти, там на вулиці... вилупки...

Я виглянула на вулицю, але там як звичайно було порожньо. Ніяких «вилупків», тобто дітей, не було. Довго не думаючи, я накинула на себе хустку і провела поета до трамвайної зупинки і почекала на трамвай. Поет вже забув про вилупків і притадав, що це може наша остання розмова, бож їхали всі кудись у невідоме. І якось проречисто вимовив:

— Ми ще зустрінемося з Вами...

Осьмачка виїхав зі Львова з першою групою втікачів. Ми залишилися до останніх днів у зовсім порожньому місті. Осьмачка опинився в таборах Німеччини, звідки виїхав до Канади. Ми подалися до країни «південного хреста» і тільки після дванадцяти років прибули до Філадельфії. Небаром після приїзду довідалися, що поет Тодось Осьмачка живе в цьому місті й матиме авторський вечір в одній із українських домівок. Як же ж не побігти і не переконатись у правді його слів сказаних ще на Личакові? Поет читав «Думу про Зінька Самгородського», а його голос звучав молодю, дзвінко. На залі було дуже небагато людей. Ті, що були, це напевно були шанувальники поета і його творів, але були й такі, що зразу усвідомили мене, що Осьмачка «не може затриматись на одному місці, що він мандрує з країни в країну, що полемізує з видавцями, воює з товаришами, що він зовсім неможливий. Коли він закінчив свій піднесений виступ, публіка, поплескавши трохи в долоні, стала виходити зі залі. Я підійшла до поета без надії, що він пам'ятає мене, але він не тільки пам'ятав, він повторив свої слова висловлені там у Львові, розпитував про долю його портрету та маляра Ласовського і запитав, чи в Аргентині, де ми пробули стільки років, також «треба вистерігатися лікарів, бо їм не можна вірити?» Я не мала сили відповісти, що в Аргентині лікарі дуже добрі й що лікування безплатне, та й не було на це потреби. Він напевно не повірив би, маючи певність, що «не можна вірити». Він жив недалеко від тієї домівки, в якій тількищо виступав. Ми вийшли з ним і Галиною Журбою, з якою ми прийшли на вечір. В нашому товаристві була ще артистка галицьких театрів Евдокія Блавацька, вродлива молода жінка. Поетові очі спинилися на її фігурі й він забажав відвести її додому. Але Блавацька відмовилась і покинула нас. Поет без слова повернув у завулок до дому ЗУДАК-у, в якому жив з ласки тієї харитативної установи, але не даром. За одну кімнату в порожньому будинку він мусів платити прибиранням цього будинку. Мітла в руці великого поета нашого століття Шевченка, стала символом пословичної грубости наших снобів.

Як жив поет у Філадельфії — не записано, хоч його ім'я було часто на вустах читачів. Деяке уявлення про самотнє й гірке життя Осьмачки виявляють рядки вірша поета Володимира Біляєва, широго прихильника Осьмачки, п. з. «Тодось Осьмачка на Логан сквері»:

Розпечене повітря Давнтавну
брижиться над Логана майданом,
а він собі прохолоду уявну
шука під охлялим каштаном.

.
Напроти сліпучого-крейдяно
білють Бібліотеки і Суду фасади,
Тай до біса кварталів перейдено
в цю спеку з нудьги й досади.

.
Став лицем до води. Як у казці
очі заплющив, руки простяг — не старечі,
й оторнуло далеко, рідне, черкаське:
»Обросився по самі плечі!« . . .

Їздив він з міста до міста, з країни в країну, аж закрив втомлені повіки в Мюнхені, на лавці в парку. Скільки років минуло, скільки ювілеїв відсвяткувала охоча до святкувань громада емігрантів, але вірші Осьмачки залишилися участю не багатьох посвячених у красу поезії. Ніхто їх ніколи не читає прилюдно і не знати, чи згадує в душі емігрантських буднів поета Шевченкового масштабу, що крім оригінальної поезії залишив найкращі переклади Шекспіра (Макбет, Генрі IV), такі ж досконалі, як англійський геніяльний драматург.

(Продовження буде)

«Націоналізм — це бунт проти особистого й гуртового егоїзмів. Бунт проти ідеології, яка ставить інтереси класи над нацією, національної меншости країни над автохтонами, інтереси робітничих синдикатів, об'єднуючих два чи три мільйони, над інтересами 40- чи 50-мільйонної нації, навіть над інтересами держави. Націоналізм — це бунт проти ідеології затомізування, розпорошення суспільности; бунт в ім'я старих і вічних правд — праці, дисципліни, права, культу предків, власної крові і власної землі та її традицій, Церкви, бунт в ім'я засади організації проти засади дезорганізації . . .»

(Д. Донцов: Доба «Релігійних Війн», в «Клич Доби», Лондон, 1968)

Ганна ЧЕРІНЬ

ПАЛКЕ СОНЦЕ ІБЕРІЇ

В Лісбоні

Еспанія, Португалія, Марокко — три країни, історія яких переплетена химерними арабесками. Колись це був один континент, роз'єднаний тепер лише 44-ма кілометрами Гібральтарської протоки. Коли в 1755 році південну частину Піренейського півострова стряс нищівний землетрус, він пішов і почерез Марокко, ігноруючи водні кордони. Бойове історичне минуле залишило по собі спільну для цих трьох країн архітектуру, звичаї, темперамент. Але разом із спільними рисами, є й велика розбіжність.

Лісбон, як і Рим, красується на семи горбах правого берега Таґоса. У вересні тут самий розпал посушного літа. А ми прибули з осінньої зони, в теплих убраннях. Наші валізи ще десь подорожують, наздоганяють нас, але хто б то на них чекав? Відразу йдемо в місто — через Ботанічний сад, що трапився якраз навпроти нашого готелю. Шкода, що будемо тут тільки два дні, а то як би було приємно зранку прогулятися годину в саду, поки нас потягнуть на цікаві, але таки виснажливі екскурсії!

В ботанічному парку яскраво цвітуть високі кущі, а під ними чорно. Ніде ні травинки, бо вже два роки нема дощу; країна сохне і в'яне. Повисихали й досить великі річки, тільки дно видніється, немов велика піщана дорога. В готелях просять ощаджувати воду. Також не радять пити воду з ґрунтів, бо в них через посуху просякає забагато хемікалій. Отож, ми скрізь, як п'яниці, ходили з великими пляшками (мінеральної води).

Ми перейшли парк і опинились на головнім бульварі Лісбону — Авеніді Свободи. Це ніби паризькі Єлисейські поля, тільки, як гордо завважають лісбонці, Авеніда да Лібердаде довша. Тут справді кипить життя. Пливе гомінкий натовп різних людей — елегантно вдягнених, так собі, і бідних. В місті заборонено ходити без черевиків, але дехто йде босоніж, а зв'язані шнурками черевики висять через плече. Вздовж бульвару тече потік, обсаджений квітами, травою й кущами, а по воді плывуть гуси, білі й чорні лебеді... На лавках спочивають люди, що проходять пішки через увесь цей предовгий бульвар. Ми теж. Дехто спить.

— Це п'яниці, — інформує нас старий чоловік, від якого дуже тхне горілкою. — Вони тут ночували й іще не виспались.

За таку важливу інформацію він отримав «на чай» (градусів із 80). На його місце підсів молодик і доброю англійською мовою запропонував годинник Льонжін всього за двадцять доларів. Той годинник нас потім переслідував на кожному перехресті.

— Може б ми його таки купили? Льонжін же все таки, здається, навіть золотий...

— Аякжеж! Тут же золоті копальні, хто хоче, той і гребе... Звичайно, на цифербляті — це Льонжін, а що всередині — то вже по виїзді з Лісбону довідаєшся...

Лісбон сяяв на сонці. Початки його ховаються в тумані історії, але ймовірно, що заснували його картагенці в 250 році перед Христом. Ліс-Боа їхньою мовою означало «Гарна затока». Португальці пишуть назву своєї столиці як Lisboa, але вимовляють «Лісбон», з носовим «н». Через Португалію проходили картагенці й фінікійці, араби, еспанці, візиготи й алани. Алани — це ті, що й в Україні жили. Чи не тому щось рідне вбачалось мені в лицях португальців? А може то українська кров наших бранок, що їх араби аж сюди завезли? Португальці і виглядом, і вдачею відмінні від еспанців. Вони спокійні трудівники землі і моря, фаталісти, не задрі на багатство. Мова їхня відмінна від еспанської, хоч лінгвіст може, знаючи одну з них, розуміти другу. Подібна до португальської мова північнозахідної частини Іспанії — Галіції. Отут уже знов загадка, ще не розгадана антропологами й мовниками — чи нема тут зв'язку з нашою Галичиною? Чи справді ми — Галич, від птахів-галок, а чи від старої народности галлів? Як би там не було, в Іспанії й Португалії є «галичани».

Ось головна площа короля Педро IV, але ніхто її так не називає. Для своїх і чужих — це Россіо, себто місце, де прив'язували коней. Тепер тут паркують авта, і то так тісно, що протиснутися поміж них не можна. Переходити вулиці нелегко. Треба вважати на досить скажені авта, особливо тому, що ми не знаємо місцевих правил руху. Авта звідкись несподівано на нас наскакують. А ми, замість на авта, дивимось на брук, майстерно викладений із білого й чорного каменю. А будинки облямовані синіми «кахлями, так званими «азулейос».

Заходимо і в церкву (їх тут багато). Португальці — ревні католики, але із своїми специфічними звичаями, що мають багато спільного з поганством. В церкву не можна заходити в шортках, або в відкритій сукні. Колись можна було, але штанці все коротшали, а декольте все глибшали, так що довелося, для підтримки морального рівня, встановити обмеження. В центрі міста — Палац Корріди (бою з биками) мавританського стилю, що нагадує скорше королівський палац. А на будинках поміж коштовних азулейос — різного стилю й краси графіті. Заклик до об'єднання у профспілках, серп і молот, «Геть фашизм»...

— Це діти таке написують. Що кілька місяців стіни мийються, але їх одразу ж знову замальовують...

Потомившись, ми хотіли сісти в автобус.

Їх повно по вулицях, але де ж зупинка? Ми не любимо розпитувати, хочемо самі собі давати раду — та й не знаємо порту-

гальської мови. А от бачимо кількох осіб, що стоять і на щось чекають. Стали й ми коло них. Автобус їде — й не спиняється. А люди далі стоять. Хто зна, на що вони чекають, — але напевно не на автобус... Підходить до нас бідно вдягнена худюща жінка й тиче під ніс якісь папірці.

— Льотерія... Щастя!

Люди навколо нас охоче купують. Та й ми б купили, але — посянемо жінці як уміємо — завтра вже від'їжджаємо. Розчарована жінка одразу відходить, а ми йдемо далі шукати зупинки. І таки її знайшли. Ознакою зупинки тут є великий портрет Кларка Гейбла або Марилін Монро в розквіті сил і краси. Але по другім боці вулиці ми побачили щось інше, багато цікавіше, ніж автобус. Вулиця стрімким сторчком дерлася нагору, а по ній повз маленький фунікулер. Не питаючись куди, ми сіли й поїхали. Хоч їхати було страшно, але недалеко. Підйомка винесла нас на гору і, заворожені, стояли з півгодини та милувалися виглядом на другий горбок Риму, чи пак — Лісбону, увінчаний старим мавританським замком з XII століття, що в числі небагатьох будов вистояв землетрус 1755 року неушкодженим — землетрус, що був відчутний аж у Скандинавії!

Назад пішли пішки, дібралися до Россію й вирішили поласуватись морозивом. Перед кожним рестораном чи кафе тут є столики і люди, звичайно, їдять надворі. Для туристів це означає деякі ускладнення. Не можна просто зайти й купити морозива. Хоч би це був звичайний «конус», але ви мусите замовити його в кельнера, що підійде до вашого столика. В крамниці можна було б просто глянути й показати пальцем: «Оце». А з кельнером доводиться морочитись і взяти те, що він принесе, а не те, що хотілось би. Всі люди спокійно лизали своє морозиво, а на нас, туристів, одразу напали бідні діти, випрошуючи гроші. У нас не було дрібних, та й не вистачило б на таку ватагу. Ми пробували їм це пояснити, але вони шарпали нас за рукав і не хотіли відходити. Кінчилось тим, що ми віддали їм наше морозиво й пішли далі.

Коло Россію розташувалися дві вулиці — Золота і Срібна, де можна купити крам, відповідний до їх назв. Але ми не для цього сюди їхали, тож пішли далі. А через те, що нам не пощастило з морозивом, голод уже добре дошкуляв, і ми вирішили десь пообідати. Одне кафе виглядало привітно й ми сіли просто на вулиці за столик. Одразу з'явився кельнер.

— Американос? — запитав він, і зник у ресторані, а на його місце прибіг інший кельнер, знавець чужих мов. Він дав нам меню англійською мовою. Першою стояла славна португальська страва — окунь, запечений у морській солі. Ми про таку страву чули й

дуже дивувалися, як же риба не пересолиться? Ми забажали того окуня.

— Уже нема, — поїли.

Нема то й нема, ми й так із сіллю обережні. Замовили форелю. Кельнер тим часом поставив перед нами пречудовий португальський хліб і дуже смачний паштет, так, що поки спекли нашу рибу, ми вже наїлися.

Це був час »сієсти«, простора перерва в середині дня, від 12 до 4:30. Звичайно, всі, хто працює і має гроші, йдуть обідати до ресторану. А хто не має, купує хліб із овечим сиром і споживає це на Авеніді да Лібердаде. Крім нас, усі були місцеві. Поки вони обідали, молодий парубок охоче, і з любов'ю чистив їм черевики. Підсватувався він і до нас, але побачив, що в нас білі черевики, і скис.

Навпроти нас молода пара замовила собі якийсь банячок. Ложками вони вибирали з нього якусь дивну страву, що дуже мене заінтригувало. Я вирішила, що ми її теж покуштуємо завтра. На жаль, сьогодні ми вже наситились. Здалеку я бачила в банячку якісь мушлі, щось ніби квасоллю.

Другого дня ми таки прийшли й замовили банячок. Це називалось »Арроз і марінхом«. Як я доміркувалась, страва ця готується так: рибалка закидає сітку з берега, тягне її й сипле в баняк усе, що впіймалося. На цей раз потрапили до горщика зеленуваті мушлі, що в окропі порозкривалися, а також трохи креветок. До такої юшки досипали рижу й перцю, а замість приправ зварилися зловлені в Тагосі водорослі. З того вийшла досить смачна страва. Що там було досить піску, то це навіть корисно для шлунку, — кажуть кухарі-гурмани. А солодке печиво в Португалії також чудове. Воно досить багате на цукор і товщ (в основному з мигдалем і яечками). Португальці такі солодуни, що їдять коржики й цукерки не тільки на десерт, а й перед обідом. Добре їсти на свіжій повітрі, але ж якби воно було свіже! На жаль, повз ресторан увесь час їдуть авта й автобуси. Газоліна тут не очищена, тому тільки тут ми зрозуміли, як то добре з цим у Америці. До речі, коштує тут газоліна 3.80 доларів за гальон, отже, не варт нам нарікати. Але, хоч Португалія небагата, авт у столиці повнісінько, запарковані вони скрізь — легально й нелегально, а вулицю перейти — треба вміти.

По обіді нас повезли на першу екскурсію, якраз до того мавританського замку, який ми вже бачили здаля. Знову нам розповіли про жахливий землетрус, що вбив 14 тисяч людей і так перелякав короля, що він хотів перенести столицю в... Ріо де Жанейро! Отак упевнена була Португалія в той час, що Бразилія єдина з нею навіки. Але міністер Помбал умовив короля не робити сорому своїй країні й лишитися в місті. А сам Помбал узявся відбудовувати зруйноване місто і зробив це швидко й добре, здо-

бувши славу національного героя. Тільки боязливий король з того часу жив у дерев'янім палаці, щоб не пропасти під камінням, якщо знову трапиться землетрус.

Цікава наша провідниця Дельфіна. Вона розумна й дуже гостра. Знає історію й географію своєї країни перфектно (а хоч би й ні, то ніхто з нас не міг би її на тім зловити). В Португалії імена не скорочують. У нас кожен до смерти має «спеціальне» йменнячко: Зюзя, Тютя, Ляля, Сяся... Ні, тут є горді Александри, Ізабелли, Дельфіни, Софії... Дельфіна, безперервно розповідаючи, веде нас на стрімку гору вузенькими вуличками Альфами. Це має бути те, що в Америці називається «slum». Але який же це слям! Тут живуть рибалки. Вулиці вузюсінські, але чисті-чисті. Люди теж. Де тільки можна, там щось продають: чудові овочі, хліб, ласощі, а головне — рибу.

— Свіжа, свіжа, жива й тріпочеться! — вихваляють свій крам рибалки. Риба така свіжа, що блищить сріблом і пахне морем.

Наступна наша зупинка — Белемська Вежа. «Белем» походить, можливо, від «Вифлеєм». Звідси відпливали найславніші, найперші мореплавці-відкривачі Васко де Гама й Магеллан, що першим обплив земну кулю. На цьому місці король Мануель збудував церкву Пресвятої Діви, охоронниці мореплавців, і монастир Херонімос. Кошти були здобуті з тих цінностей, що їх попривозили мореплавці з Індії й Китаю. Разом із коштовними приправами, золотом і перлами, мореплавці попривозили розповіді й легенди про бачені й вигадані чудеса. І все це відбилося в архітектурі церкви й монастиря. Стелі пнуться вгору, як пальми й гігантська папороть, кокосові горіхи звисають щедро з кам'яних гілок.

Португалія зберігає легенду, що один із мореплавців — Альфонсо Сеншес — першим дістався до Америки (шукаючи Індії) на десять літ перед Колумбом. А повернувшись додому — мабуть, Америка йому не вподобалась — він розповів Колумбові, як туди дістатися. Колумб же, як пояснила мені Дельфіна, був сином вихрещеного жида, що оженився з португальською красунею й переселився з Італії до Португалії. Дружина народила Колумбові сина й невдовзі померла. Жадоба подорожів і відкрити не давала спокою Колумбові. Він пробував домовитися з португальським королем Яго II про подорож до Індії в західнім напрямку, але це йому не вдалося. Зате еспанська королева Ізабелла підтримала його і Колумб тричі їздив до берегів Америки, сподіваючись, що так дістанеться до Індії. Тому то й назвав «відкриті» ним острови Вест-Індськими. Із легкої руки Колумба, чи вірніше, з легкого язика, корінне населення Америки ще й досі називається індіанцями.

Відкриття принесли Португалії славу й багатство. Одна за одною були «відкриті» й привласнені численні колонії: Мадера,

Азорські острови, Бразилія, Ангола, Мозамбік, Гвінея, Макао... Навіть після втрати Бразилії, що в 1822 році здобула незалежність, площа португальських колоній багато більша від самої Португалії.

В Белемі ми побачили прецікавий і найбільший у світі музей королівських карет. Це були маленькі палаци на колесах із такими винаходами, як дірки під сидінням, щоб можна було не сходяти з воза для облегчення шлунка. Яго V мав спеціальний віз для своїх нешлюбних дітей — як видно, батьківські почуття були в королів сильні... Пишний віз маркіза де Фонтес був спеціально розрахований, щоб проїхати п'ять миль від Риму до Ватикану, здобути добре враження й здобути патріярхію для Лісбону. І патріярхію здобуто.

Тут же ми побачили тодішнє «таксі», себто чорний віз без прикрас, із маленькими віконцями. Цей віз уживали вельможні коханці, а також брав його король Філіп II, щоб часом помандрувати інкогніто. Показали нам і той пишний віз, у котрім, на превелику втіху лісбонців, їхала королева Єлисавета II під час відвідин Португалії в 1957 році.

Недалеко від цього музею стоїть палац президента. Якщо президент є там, тоді вивіщується зелений прапор. Тепер його якраз не було. А трохи оподаль стоїть збудований уже в нові часи монумент на честь португальських мореплавців (32 фігур; серед них — Генрі-Навігатор, що, правда, в жодній експедиції участі не брав, але разом із ученими й мореплавцями креслив плани й організовував рейси).

Португальці тужать за тією безповоротною героїчною величчю. Останній король династії Авіз Себастьян, який любив їздити на привезеному з Індії слоні, ще незадовго перед смертю слухав епос найбільшого поета країни, Камоенса. Камоенс у своїй поемі «Лузітанія» алегорично оспівав експедицію Васко да Гама й історичне минуле Португалії. Проте, zdeгенерований одруженням з ріднею королівський рід Авіз закінчився тоді, коли молодий Себастьян подався в Марокко воювати й там пропав без вісти. По тому Португалія перейшла під владу Еспанії й уже ніколи не піднялася до свого колишнього рівня. Португальці й досі вірять, що король Себастьян не вмер, а одного туманного ранку воскресне і з ним вернеться колишня велич. Отож, як тільки з'явиться туман, люди кажуть: «О, вже повернеться Себастьян...» Але туман розвіявся — й нічого нема.

Їдемо понад Тагосом, повз великий міст, біля якого стоїть статуя Христа з розпростертими руками, така, як у Ріо де Жанейро; цей монумент поставили португальські жінки в подяку за те, що їх країну оминула II світова війна.

В'їжджаємо в рибальське поселення Кашкайс. Нащадки давніх навігаторів тут впливають в море, ризикуючи життям. Їх жінки

й матері годинами чекають на березі повороту рибалок. Радіють, як повертаються живі й здорові, та ще й із рибою, але часом стають перед вдовою товариші і схиляють мовчки голови. А вона нічого не питає, тільки мовчки закриває своє лице чорною хусткою. Жінки тут, до речі, залюбки ходять у чорнім. А коли хочуть причепуритися, тоді накладають на чорну сукню багато разків золотого й кольорового намиста. Постійна загроза загибелі вплинула на вдачу португальців. Вони — фаталісти, не спішать веселитися, завжди готові до ударів лихої долі. Їх жалібні пісні і танці »фадо« (від слова »фатум«) розповідають про нещасливе кохання, любовну тугу, ревності.

Ми відвідали два чарівні палаці, один недалеко від другого: Квелюз і Сінтра. Палац у Квелюзі збудований французьким архітектором на зразок Версалью. У тім палаці оселився принц Педро, що одружився зі своєю небогою Марією. Таке одруження не вважалося неетичним. Розкішні залі — одна так нагадує залю з люстрами у Версалі! Далі заля Дон-Кіхота, тронна заля. Між спальнями короля й королеви — каплиця.

— Подивіться на цей портрет: правда, негарна?

Ми глянули. Витлядає як перекупка в королівським убранні.

— Оце найкраще, що могла нам подарувати Еспанія, — саркастично коментувала Гідеса Софія. — Тому то між їхніми спальнями каплиця. Королева мусіла вимолювати візити свого чоловіка...

В палацах, що ми їх бачили досі в різних закутках земної кулі, включно із США, підлогу й килими старанно охороняють від ніг туристів різними підстилками й загородами. У Квелюзі вільно ходити по всіх залах; підлога була або з чудової цегли — адже це південь, цегла додавала прохолоди — або з мармуру, або із бразилійського дерева, що протривало дотепер, витлядаючи, як нове. Уваги варта також заля для таємних державних нарад, без вікон, щоб ніхто не підстежив.

Недалеко від цього »Версалью« знаходився чарівний палац у Сінтрі. Назва походить із кельтської мови й означає »Місячні гори«. Мавританського стилю замок лежить, немов корона на горі. Збоку, вище всіх веж, два гігантські конуси.

— Що це, в той час уже мали атомові реактори?

— О ні, це просто кухонні комини. Але на той час це була техніка атомового рівня.

Ми зайшли в замок з кухні. Величезне приміщення з двома трубами, куди виходив дим і чад, з відповідного розміру начинням, з вертелом, що на нім можна було пекти одразу кілька диких кабанів — але ж крутити ті вертела мусів хібащо Геркулес!

У Сінтрі жив колись і Байрон, що називав цей закуток раєм. З гір віяв прохолодний вітер і спливали співучі джерела. Чудові камелії й буганвілії насичували сади й гаї навколо палацу. На відміну від Квелюзу, тут все було натуральне, непідстрижене. Бо

такий це був стиль. Король Хуан I у 1387 році одружився з Філіппою Лянкастер. Сінтра нагадувала їй Англію, і на втіху жінці король побудував літній палац, навколо якого поселились і дворяни, так що гора вкрилась рожевими палацями.

Всередині палацу багато простору й краси. Картини Ван-Ейка, лебеді, розмальовані на стелі... А в одній залі ще й інші цікаві птахи — сороки. З ними зв'язана ціла історія. Королі, як відомо, розважалися любовними інтригами, і наколи б королеви брали все це серйозно, то неодне подружжя розлетілось би. Але католицька Церква ще й сьогодні забороняє розводи, а в ті часи і поготів. То що мала робити бідна жінка, як не збувати все те, як жарти? Так роблять жінки й тепер, щоб не лишитися на старість самотні.

Одного разу королева Філіппа застукала свого чоловіка на гарячій: він цілував придворну даму. Але тільки цілував. Тож король уклонився своїй жінці і сказав: «*Por bem*» (португальська ідіома, що її можна перекласти на «Нічого злого» або «Це на знак пошани», або «О'кей»). Але не тільки королева бачила цей поцілунок, а й інші придворні дами. Вони розбемкали це «*Por bem*» по цілій Сінтрі. Щоб віддячитися, король наказав розмалювати стелю сороками (їх стільки, скільки було придворних дам). Кожна сорока тримає в дзьобі червону рожу Лянкастерів (це реверанс у бік королеви) і «каже»: «*Пор бем!*». Думаю, що ця відплата більш подобалася придворним дівчатам, ніж королевій Філіппі. Цей замок був улюбленою резиденцією королів аж до останнього з цієї династії короля Себастьяна, який тут слухав, як Камоенс читав йому зі своєї «Люзіади», а потім пропав у тумані.

В дорозі до Іспанії

З жалем покинули ми привітний Лісбон. В автобусі чекали довго, поки з'явилось одне подружжя з Вашингтону, надуте й заспане. Вони вчора пізно ввечері ходили на «фадо» і тепер заледве підвелися. Але в нашій зручній автобусі «Волво» можна також спати, що вони й зробили.

На зупинці ми ще забігли в «супермеркадо» й накупили більше їжі, ніж могли подужати (помічники знайшлися). Купили шмат чудового сиру за 2.30 дол. за кілограм, солодкого і хмільного як вино винограду, печива. Все дешево. Навіть американські харчі в консервах і пакунках дешевші тут, ніж у Америці!

Наш величезний автобус досить звинно викручується на поворотах, але португальські шофери не випускали нас ніяк на головну магістраль. Провідниця зійшла з автобуса й дивилася, щоб водій Карлос виїхав на шлях, не зударившись ні з ким і не буцнувши об будинок.

Переїхали через міст і прямуємо тепер через плоскогір'я, де ріденькі гаї коркового дуба чергуються з оливковими садами й пшеничними ланами. Жінці жнуть пшеницю серпами. Жінки прино-

сять збанами воду. Починають працю на світанку, але о годині 10 сонце вже так пече, що роботу припиняють. Починається сіеста.

Земля належить багатим поміщикам. Крім пшениці, оливок і соняшника, тут вирощують коней і биків (і на їжу, і для корриди, бою з биками). Крім того, після жнив тут рентують поле для полювання, не на щось велике, а на зайчиків, куріпок, голубів. Правда, останньо уряд заборонив полювання на зайців: вони оголошені «під загрозою» на вимирання, річ неймовірна.

У кам'янистім ґрунті дерева свердлять собі рівчакі для коріння, а це забирає час і силу. Тому дерева невисокі, ростуть повільно. Оливка починає родити через яких 40 літ, отож нові деревця садять для наступного покоління. Але за те оливка живе до 200 літ. Садять тут і сосни, особливо в публічних парках, а в останні часи — евкаліпти, завезені з Австралії. Вони невибагливі, ростуть швидко й дають добру сировину для целюльози, але страшенно виснажують землю, а тому більш розважливі господарі їх не бажають.

Спинаємось у прикордоннім місті Ельвас на перекуску. Ті готелі, де стають туристичні автобуси, мають спеціальні ціни, не нижчі від американських. Суп, буфет, пляшка вина на чотирьох і мінеральна вода коштують 5 доларів.

— Треба кельнерові дати 20 відсотків на чай, — виголосив турист із Вашингтону. А з'ївши, встав, дав жінці 10 доларів і більше не вернувся. На чай кельнерові дали ті, що залишилися при столі.

По середині річки — кордон. Провідниця позбирала наші пашпорти в торбу й понесла їх на перевірку. Ми в'їхали в Іспанію. Не гаючи часу, наша провідниця Александра розповіла історію Іспанії, насичену датами, подіями, королівськими іменами, що їх автобус перетрусив у наших мозках до невпізнання.

В Севілью

В п'ятницю надвечір ми в'їхали в Севілью. Іспанці вечеряють пізно, але для нас, туристів, приготували «ранне» чагування — о 8-мій годині. В Севільї чагували нас найкраще: буфет, а в нім чого тільки нема! Ходили ми до нього три рази: спершу по холодне, потім по гаряче, а тоді — по десерт. Коли пішли до гарячої їжі, накинулись на те, що виглядало нам, як грибки. А то, виявилось, були нирки, до яких ми не звикли... Зате тут ми пласували артишоками. Більшість туристів не знала, що це.

Кельнер не розумів англійської мови і я звернулась до нього, як вміла, по-іспанськи:

— Чи можна взяти цю пляшку до кімнати?

Тут же воду п'ють тільки мінеральну, бо через посуху звичайної води пити не можна. А ми з нашої літрової пляшки тільки надпили.

— Так, — промовив кельнер. І приніс мені нову пляшку з рахунком за дві.

Сніданок не смакував. Здавалось, що тут мали бути смачні помаранчі, але в помаранчевий сік немов би оцту доляли. А булочки були якісь кислі, особливо в порівнянні з чудовим португальським хлібом. Зате ввечері знову щедрий буфет. Посідали нас, щоб ще забігти перед виїздом на екскурсію до кімнати.

— Мусимо прибрати кімнату, щоб прибиральниця не перелякалась, — пояснили ми нашим непоквапним сусідам.

— А що там у вас таке? — поцікавились вони.

— Oh, the usual mess.

В автобусі я поздоровилась із туристкою, що сиділа навпроти нас.

— Як почуваетесь? — запитала її стандартно, сподіваючись також стандартного «окею».

— Препогано. Хвора з похмілля.

— А що? Ходили десь до ресторану?

— Ні, випили трохи за вечерею, а решту — в себе в кімнаті.

А її чоловік і зовсім не з'явився, цю екскурсію пропустив.

Романтична Севілья — одне з найстарших міст півострова, засноване фінікійцями. Побували в ньому картагенці, візиготи, а 800 літ в нім панували араби. Тому архітектура, в основному, мавританська, і назви арабські.

Біля нашого готелю нові шпиталі й медична школа — нецікаві, стандартні прямі лінії бетону. Так, як і в наших містах, поліцейський сповідає якогось шофера й дає йому квиток. Але поруч із цим — 2,000-річні мури міської стіни, охорона від арабів. Тут і глибокий рів, і важка брама. Мури понікуди пописані різними написами.

— Це діти! Хай собі пишуть, аби гіршого не робили. Написи можна стерти, а злочини ні, — відповідає на наші завваги готельний клерк.

В Севільї знаходиться могила Колумба. Ну що ж, кожне місто вважає своєю честю бути останнім пристановищем якоїсь великої людини. Але історія Колумбової могили досить незвичайна: його поховали спершу в Вальядоліді, потім у Севільї, потім аж у Санта-Домінго, а тоді на Кубі. А як еспанці втратили Кубу, то спересердя й свого Колумба в 1899 році забрали. Але хто знає, чи то справді він і чи щось зосталося в тій могилі? Подібна історія з могилою Васко да Гама, гробівець якого знаходиться в Белемі, в Херонімському монастирі. Але знавці кажуть, що гріб порожній, а Васко да Гама похований не знати де, бо помер в біді, покинутий всіми.

Через Севілью тече річка Гвадалквівір (арабською мовою «річка»), отже, «Річка Річка», що мала б бути стрімкою й буйною, але тепер вона пливла тихо й замріяно. Може це тому, що два роки не було дощу...

Севілья! Зв'язані з нею і «Севільський цирюльник» Россіні (пам'ятаєте «Фігаро, Фігаро!!!«?), і легендарний дон Хуан, і пристрасна циганка Кармен. Тепер ніхто не згадує, що оперу Бізе висвистали на прем'єрі за аморальність (що за стандарти були в старі часи!); а еспанці, в свою чергу, обвинувачували композитора в профанації народної еспанської музики. Замість розпачливих, роздираючих душу «фламенко», Бізе лаштував дію на фоні то грайливих, то кабарежно-маршових французьких мелодій. Тепер «Тореадор» вважається зразком «іспанської» музики, і еспанці не протестують. Навпаки, в Севільї вам покажуть і Палац Тореадорів, перед яким було вбито дона Хозе, і тютюнову фабрику, де працювала зваблива циганка. Бачили ми і балькон, де відбувалась дія «Цирюльника», і мозаїчну лавку в сквері, на якій чекала на дона Хуана закохана в нього Ельвіра. Не тільки Ельвіра, а й ми посиділи на тій лавці після відвідин крамниць із керамікою. Як і в кожному іншому місті, тут нам порадили не спокушатися на нижчі ціни й не купувати на вулицях кахлів та тарілочок, а вибрати їх у крамниці, де вона гарантовані. Еге ж, потім з-за океану ми б домагалися своїх прав.

— Два роки тому я купила мармурового слона. Все було гарантоване — і я заплатила повну ціну, а слона й досі нема...

— Доведеться вам поїхати туди й зробити скандал.

— Так я й зроблю, — досить серйозно сказала покривджена.

Дуже цікаві в Севільї павільйони, збудовані для світової виставки в 1929 році. Їх будували міцно, навічно, і тому ці прекрасні будови й тепер стоять і не дармують. Вони так само прикрашають парк Марії-Люїзи, як парк прикрашає їх. Найкращий павільйон, звичайно, іспанський. Тепер — це урядовий будинок. А які тут цвітуть джакаранди, вкриті фіялковими китицями. А над усім панує Альказар — фортеця-палац, збудована в XI ст, а потім реставрована в XIV ст. так, що мавританський стиль гармонійно сполучився з християнським.

Ми тішились прохолодою запашного саду і неухважно слухали пояснень гіда. Аж чуємо — він просто таки репетує. Чого ж це він? Чи не на нас кричить за неухважність? Ні, він сердиться на тих, що «пришиваються» до нашої групи:

— Я плачу вступ за кожного з моїх екскурсантів із свого гонорару, а ви просто таки крадете в мене гроші. Якщо хочете пояснень, давайте мені доляр.

»Чужі« перелякались і втекли. Ми взагалі помітили, що туристи, люди не такі вже бідні, часом вмішувались у нашу групу, коли нас при вступі рахували, і екскурсовод справді мусів за них платити. Вловити їх уже було годі.

— Отам, нагорі, грали для султанових жінок музиканти. Всі були сліпі.

— Їх для цього спеціально осліплювали? — злякано питаю я,

пам'ятаючи, що в гаремах за жінками наглядали євнухи, силою позбавлені своєї статі.

— Ні, здебільша це були жертви венеричних хворіб. Ліків на них тоді не знали, а сліпих було багато. А музика — це чи не єдина праця, яку міг виконувати сліпець.

— Ну що ж, немає лиха без добра...

У Севільї як ніде помітно арабську спадщину. Дівчата виглядають, як одаліски з гаремів, тільки вони тут вільно ходять вулицями і стріляють навколо своїми вогняними очима. 800 літ арабського панування, ліберального, толерантного й культурного, дало непогану мішанину. Про севільських красунь недарма кажуть, що лице у них еспанське, тіло мавританське, а серце кам'яне.

Входимо у ворота жидівського кварталу. Коли римляни вигнали жидів із Палестини, вони подалися на захід, до Марокко, а звідти, вслід за арабами — на Піренейський півострів. Проте, після Реконквісти, коли еспанці вигнали арабів, почалась нагінка на всіх нехристиян. В XV ст. жидам категорично наказали хреститися, або виїжджати. Більшість повернулася до Марокко. Навіть і тепер жидів у Севільї мало. Залишилась тільки назва їх діляниці, а живуть там еспанці, та ще й родовиті. Будинки дуже цікаві, романтичні й дорогі. А головне — вони не продаються, але переходять у спадщину із роду в рід.

— А все таки, скільки коштує такий будинок?

— Так, може з 4 мільйони пезет (40 тисяч доларів).

— Дешевше, ніж в Америці. Може я сюди переберусь на пенсію.

— Так же ж не продають...

Привели нас у крамницю кераміки. Полив'яна розмальована тарілочка, обведена 22-каратовим золотом (я далекі не знала, що таке буває), коштує 12 доларів. Великі таці багато дорожчі, а також і кахлі з гарними рослинними візерунками, лямпки, кухлики. Кожен щось придбав, а наша провідниця, безсумнівно, також дещо придбала за комісію. Далі ми оглянули найбільшу церкву Еспанії, третю в світі, збудовану в 1440 році на місці мавританської мечеті. Отож, тут ніби похований Христофор Колумб, або Крістобаль Коломб — по-еспанськи. Мені подумалось: ну, добре, хай собі спочиває, де б він не був. Але якщо він жидівського роду, з португалькою одружений і сина з нею, а не з італійкою мав, ще й другу дитину з еспанкою, коли він з молодих літ жив у Португалії, коли його еспанська королева послала на еспанські гроші в експедицію і коли він свої відкриття закріплював за Еспанією, то чому в Америці італійці, а не еспанці чи португальці святкують день Колумба як своє національне свято? Невже так багато значить, де хто народився? Молоде українська, подумай над тим! Та де вони читатимуть ці слова...

В соборі святої Марії ми побачили прекрасну картину Мурильо «Святий Антоній». Власне, найважливіша частина картини, зображення святого Антонія, було ніби приклеєне. І так справді було. Одного разу злодій вирізав святого Антонія й лишив на картині зяючу порожнечу. Кинулись на розшуки, довго-довго шукали, аж поки не знайшли дорогоцінний клапоть у антиквара в Америці. Дізнавшись, що то за малюнок, крамар відразу без винагороди повернув фрагмент, і його приклеїли на своє місце.

Напевно реставратори могли б приробити вирваний шматок так, щоб не було помітно, але чим же тоді інтригувати туристів?

Час дозволив нам побачити ввечорі славнозвісне еспанське фляменко, яке ми вже не раз бачили в Америці, а один раз навіть у Порто-Ріко у виконанні еспанських танцюристів. Тепер же ми мали нагоду побачити цю виставу в так би мовити природнім оточенні. Заля була досить тісненько заставлена грубими дерев'яними столами. Перед початком нам дали напій.

— Що хочете? Херес, малягу, віскі чи скач?

Більшість вибирали скач. Люди п'ють те, що знають. А ми — навпаки.

— Прошу для нас херес.

Херес, як і всі еспанські й португальські вина, смачний і дешевий. Тут був би рай для п'яниць із доброю пенсією.

Вийшла оркестра — три гітари. Чорно вбрані стрункі чоловіки забринькали дрібно на гітарах і заволали про якісь нещастя. Тоді вискочила танцюристка і весь час оглядаючись, чи не згубила хвіст своєї пишної спідниці, вона розпачливо заголосила й гнівно затупала ногами. Шкода, що не розуміли ми, в чім справа, не могли поспівчувати. Виходили ще й інші танцюристи, також сердиті й ображені. Тільки раз вони розвеселилися — коли танцювали фанданго. Ех, куди їм до нашого гопака!

Ми поцікавились, що означає така назва. Виявилось, що «фляменко» походить від «флямандців», що також тут побували. «Фляменко» первісно означало щось маловартісне, некультурне. Нічого спільного з Флямандією я не знайшла. Навпаки, мені вчувалась у фляменко циганська приреченість і дикість, а також і дещо від мавританських мелодій. Але, з чого б воно не зварилось, оце ж воно і є те національне есапнське фляменко.

(Продовження буде)

**НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ». НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ!
ПРИСДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!**

НАУКА І ДОСЛІДИТеодор **ТЕРЕН-ЮСЬКІВ****НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНА МОТИВАЦІЯ
ТВОРЧОСТИ С. ЛЮДКЕВИЧА***Вступне слово*

*»Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер«.*

В нас розглядано й аналізовано вже інколи творчість поетів чи письменників у напрямі конструктивних думок та ідей допоміжних, часом навіть вершинних в досягненні власної державности. Цеж бо найвищий ідеал кожного поневоленого народу. Згадати хоч би в першій мірі Шевченка, Франка чи Лесю Українку, а даліше В. Пачовського (драми), О. Олеса, Е. Маланюка, чи вкінці В. Симоненка. Проте ніхто досі не взявся за діло, щоб підійти і розробити хоч би і в загальному цю тему і в ділянці нашої музики. Статті автора цих рядків у часописі «Свобода» влітку 1979 року, в зв'язку зі смертю Людкевича, заторкували це вагоме питання мабуть уперше. Причин занедбання цієї цінної і конструктивної теми є більше, як одна. Найбільш підставовою із них — це поневолення нашого народу, яке не сприяло опрацюванні і насвітленні цієї справи і під кормигою якої там не було б Росії, ані під окупацією Польщі. Про Румунію чи Мадярщину, що теж посіли були частини України, не приходитьсь говорити, бо там замало розвинулось було наше музичне життя у цілому. Та й праця над цим завданням була б там теж небезпечна і нездійснима. Оставалась хіба Чехо-Словаччина, США й Канада, де — евентуально — можна було б робити дослідження у цьому напрямі, однак не знайшовся, на жаль, досі ніхто, як це можна ствердити, щоб узявся за це діло. Так малася справа відносно ідей у музиці про українську державність перед Першою світовою війною, так воно було між двома війнами та по Другій світовій війні, такий стан триває і до цього часу.

А в суті речі мрії, натяки, задуми, мотиви і теми про здобуття, відискання і побудову рідної, незалежної держави в нашій національній музиці — це в дійсності хребет усієї її побудови і росту. Так це діло мається головню в новітніх часах. Очевидно, що про музичні ідеї під російсько-большевицькою окупацією не приходитьсь говорити. Там бо музичний твір мусить служити побудові і розбудові ворожого українському народові комунізму і за-

недбанні чи просто нищенні всього національно-відрубного та самостійницько-державного. Там українська музика мусить служити не розбудові власної державности, а ворожій комуністичної Росії. А така музика являється для нас не тільки зайвою та змарнованою, але навіть шкідливою. Бо тільки національно волелюбні та державницькі задуми в музиці мають саме найбільшу цінність для нас. Вони бо впливають і формують у величезній мірі свідомість, наставлення і психіку загалу, виховуючи цілеспрямовано весь народ у національно-державному дусі. Іншою причиною, чому досі не розглянено і не проаналізовано музично-державницьких мотивів, особливо в творах визначніших наших композиторів, допоміжних у прямуванні до нашої незалежности, було завжди — і ще тепер є — обмаль наших людей у музикознавстві. А ще іншою причиною являється замале зацікавлення людей із музичної царини працею над такою переважливою справою, як належна і конечна оцінка музичних ідей національно-державного напрямку в творах наших композиторів.

Із проминулою уже пам'ятною датою ювілею 60-річчя Української Державности, годилося б розглянути принаймні творчість не тільки нашого найбільшого композитора, але і нашого найвизначнішого музичного подвижника національно-патріотичних ідей української самостійности в його творах, а саме Станіслава Людкевича. Одна з найбільш життєвих і будуючих тем про музично-державні намірення та ідеї у творчості Людкевича віддавна аж напрошувалась, хочай би в найголовніших обрисах, проаналізувати її. І оце буде, мабуть, перша скромна спроба розглянути музичну творчість найрепрезентативнішого носія і сіяча ідей усвідомлення українського народу своїми високомистецькими композиціями, в яких до висот видвингнена боротьба за нашу волю, відбудову омріяної державности та суверенности України.

Молоді формотворчі роки музиколога

По програнім бою під Полтавою (1709 р.) і зруйнуванні Запорізької Січі (1775 р.) занепала національна свідомість, завмер український державний дух і здавалось, що пропав поневолений і закріпачений Москвою український народ. Десять тільки серед темного люду ще животіла припиньшла рідна мова і народня пісня, що ще ледь-ледь жевріли, як іскра в попелі. Та душевний морок і національну темінь прошило, як громова блискавка, віще і героїчне Шевченкове слово. Те його життєдайне слово підхопили композитори України. В першій мірі, «батько української музики» Микола Лисенко на Східній Україні і священик Михайло Вербицький, а дещо пізніше під впливом і за вказівками Лисенка — Станіслав Людкевич на Західній Україні. І ось так, за заливом Шевченкової національно-патріотичної поезії починають загоря-

тись спроквола і в українській музиці початки самостійницько-державницьких ідей. Відкриваємо їх уперше в Лисенкових композиціях. Він бо, створюючи музику до безсмертних Шевченкових поезій, збуджує думки і почування туги за історично-світлим минулим, за боротьбою за волю та освободженням України. Найбільш запальними іскрами були його кантати і сольоспіви до поезій з «Кобзаря», національно-релігійний гимн до слів О. Кониського «Боже великий, єдиний», а пізніше «Вічний революціонер» і взагалі вся його творчість. Михайло Вербицький своєю музикою у Галичині, передусім величним Тарасовим «Заповітом» на два хори та піснею на слова Павла Чубинського, яка пізніше має честь стати гимном всеукраїнської батьківщини — «Ще не вмерла Україна», це якби безпосередній передвісник Людкевича. Ці саме музично-ідейні чинники відчинили Людкевичеві навстіж двері до творчих хмаросягів прометеївських задумів із його одноразовим талантом, почерез усеньке його довге і трудолюбиве життя.

Це просто було, якби Боже призначення, що так проречисто закарбувало найбільш на захід висунене пограниччя нашої рідної землі, як місце народження Людкевича в старому княжому городі Ярославі 24 січня, 1879 року, де його батько, директор народньої школи, разом із дружиною, себто матір'ю Станислава, учителював. Бувши ученицею М. Вербицького, музикальна мати доволі добре грала на фортепіані. Від 8-мого року життя вона почала давати лекції гри на цьому інструменті синові-одинакові (в Людкевичів була ще і дочка). Малий хлопчина «Сясько», як його звали, прислухується удома до задушевних народніх пісень, а потім в гімназії зустрічається з відомими та виконуваними вже в Галичині піснями Лисенка. Він стає диригентом і душею гімназійного хору учнів. Людкевичеву любов до України й патріотизм скріпили особливо полум'яні поезії Шевченка. Він, без обиняків, далеко пізніше заявляє щиро, що якби не Шевченкові поезії, то з нього, найправдоподібніше, ніколи не вийшов би композитор.

В тому часі Людкевич береться опрацьовувати на хор деякі з народніх пісень та пробує на 14-му році життя створити музику до Шевченкового «Гамалії» (1894 року). Зв'язавшись листовно з Лисенком, він одержує від композитора похвальну оцінку на його музичну спробу та заохоту до дальшої праці на музикотворчому полі. Варто звернути увагу на те, що вже це перше молодецьке намагання Людкевича komponувати, заключало в собі, крім романтичного, світлий героїчний елемент з історичного минулого України. Крім хорів, він пробує теж сил у сольових піснях та фортепіанових мініатюрах. І вже в цих перших музикотворчих спробах можна ствердити справжні творчі проблески молодечого адепта композиції, любов до свого поневоленого народу та зацікавлення героїкою. Ця національно-патріотична державницького напрямку героїка стане з часом грандіозним лейтмотивом його

творчости й піднебесним прапором його неповторного довголіття.

Людкевич поступає на філологічний факультет Львівського університету в 1897 році, де студіює на українському (проф. О. Колесса), на німецькому, а потім на класичному відділі філології. Підо впливом свідомого українського національного довілля, він уключається у лави борців проти поляків за український університет у Львові. Він належить до студентського товариства «Академічна громада». Свої початкові статті друкує в журналі тієї громади «Молода Україна». Саме під час його студій приходить до відомої сецесії 1901 року, де 440 українських студентів покидає Львівський університет.

Першою його статтею, якої слова стали немов моттом його діяльності, була стаття під заголовком: «Наші співаки і народна справа». В ній він каже: «І найбільших артистів ніхто не звільнив від того, щоб вони всі свої сили, все своє мистецтво присвятили своїй нації»¹. Пише це двадцятилітній студент, якого національний світогляд і політична зрілість були не тільки на ті часи, але і кожночасно, гідні подиву. В тім же журналі містить Людкевич першу музично-наукову статтю «Про основу і значення співності в поезії Тараса Шевченка». Там теж появляються його перші музичні рецензії. Його інтелігенція, талант і індивідуальність викликають признання.

І коли українська громада збирається у 1898 році влаштувати у Львові галицькому Каменяреві І. Франкові ювілей у 25-річчя його письменницької і суспільної праці, Людкевич стає саме одним із найважливіших організаторів цього свята. Він бере на себе було виконати якісь твори Франка під музику. Але на той час не було майже жодної музики до поезій поета. Лисенко обіцяв прислати дещо зі своїх сольоспівів. Самий же Людкевич узявся за komponування одноразового «Вічного революціонера» на чоловічий хор із симфонічною оркестрою. Його друг і уродженець того ж Ярослава, пізніше загально відомий адвокат Володимир Старосольський, намовляв його, щоб він узявся творити музику до Франкових «Каменярів». Однак Людкевич признається, що це ще було зарано для нього. Це завдання він виконав блискуче значно пізніше. Що «Вічний революціонер» був прекрасним вибором для підложення музики під героїчну поезію нашого Каменяра, доказує її актуальність по сьогоднішній день. Вона ж бо й досі є неугасимим смолоскипом та дороговказом українському народові до наміченої волі:

«Сила родиться й завзяття —
Не ридать, а здобувати

1) С. Людкевич: «Дослідження, статті, рецензії».

Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі».

Тією піснею-гимном, що постав у 1898 році, себто ще перед написанням музики Лисенком до цієї ж поезії, розпочав дев'ятнадцятилітній Людкевич свій високий лет найвизначнішого творця і представника української музики, якої найвищою ціллю була боротьба за визволення народу і здобуття власної державности. Цей високий лет українського композитора-патріота, який опирався на найцінніші ідеали героїчного змагу-боротьби рідного народу за суверенність, видержав Людкевич аж до кінця свого напричуд простолінійного життя, що його, немов кодою чи епілогом була теж і його остання симфонічна поема «Подвиг», сповнена героїчної наснаги. Звичайно, коли йдеться про «Вічного революціонера» як композицію, то це не був уже зовсім довершений твір молодого мистця. Тому пізніше Людкевич зредагував та поправив його, але задум твору — ідея боротьби за визволення — була і тоді зовсім повноцінна, а це його музичне кредо осталося повсякчасно тим самим і незмінним. Він бо розпочав і закінчив свою гігантську творчість героїкою борця за свободу і державність свого народу.

Освіту композиції набуває Людкевич з початку самотужки. Це ж була невідраднa традиція українського музичного життя. Тому пізніше він із таким завзяттям працює на виховно-шкільному полі, щоб покінчити з цією нікудишньою традицією. Він учає на концерти й опери, на університетські виклади історії музики та зазнайомлюється із теоретичними посібниками. Буває теж на музичних лекціях у польській музичній школі, де викладають такі композитори, як Ян Галь і Мечислав Солтис. Людкевич бере живу участь у цінному хоровому русі Галичини. В 1897 році роз'їздить він під час вакацій з хором «Руської бесіди», а в 1899 році стає членом відомого хорового товариства «Боян» у Львові, з яким працював він потім та стояв у найтіснішому зв'язку понад 40 років. І ця, власне, практика та досвід із хоровими одиницями приносить багато користи молодому композиторові в його музичних стремліннях.

В 1901 році Людкевич кінчає університетські студії і йде відбувати військову службу. Щасливим збігом обставин відбуває він її в багатій на музику столиці Австрії, у Відні. Побут у Відні дає йому нагоду познайомитись із творчістю визначніших тогочасних композиторів, як А. Брукнер, Р. Штраус, Г. Малер, а з італійських Р. Леонкавалло, П. Масканьї та ін.

По відбутті військової служби, Людкевич починає учителювати в гімназіях Львова та Перемишля. З повним розмахом молодечого запалу кидається він у вир музичного і громадського життя. В 1903 році відіграє Людкевич поважну роль у заснуванні

»Союзу співацьких і музичних товариств«. А даліше учасничить, як член управи і вчитель, у заложенні такої важливої виховно-культурної інституції, як Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка у Львові. Тоді то він пише цінну статтю «Кілька слів про потребу заснування українсько-руської консерваторії у Львові». Він бо переконується, що так українська національна свідомість, як і стан рідної музики вимагають неймовірно великих зусиль, щоб надігнати принаймні до деякої міри інші народи, які не були так довго гноблені і використовувані поневолювачами, як Україна. Молодий Людкевич просто підсвідомо бере на себе роль Франківського героя, вічного революціонера музично-суспільного та національно-патріотичного характеру.

По чотирьох літах, тобто від 1902-1906, розшифровування і редагування Людкевичем об'ємистого пісенного матеріалу, зібраного і записаного за поміччю фонографа Йосипом Роздольським, вийшов двотомник «Галицько-руських народних мелодій». Включено з лемківськими піснями, було їх там упорядкованих 1526. Роздольський записав їх уже в 1900-1902 році. Сам збірник видало Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, в відділі Етнографічної комісії, в 1906-1907 роках. Була це затяжна, але дуже корисна праця, виконана взірцево Людкевичем, — а теж Роздольським, — в ділянці української фолклористики. В своїй передмові до першого тому Людкевич слушно гордиться, що навіть Америка, себто США, видали в себе з фонографічного запису збірку індіанських пісень, виготовлених пізніше від українських, бо щойно в 1905-1906 роках. Одною з найцінніших думок Людкевича в передмові — це висловлене ним переконання, що творення українських народних пісень не зникає, як дехто твердив, бо повсякчасно повстають і творяться нові пісні. Ось його власні слова: «Серед своєї роботи я набираю чим раз то більше пересвідчення, що форми народної, музичної творчості невичерпні (хочби тому, що вони все живуть, розвиваються та переображуються)². Ця невимручість української народної пісенности немов синхронізувалась із тяглістю і безперерійністю прямуювань нашого народу різними шляхами, щоб утвердитись у своїй незалежності.

Поява цих пісень викликала дуже додатній відгомін серед українського передового світу. Особливо прихильно висловився про цей збірник Франко та відомий фолклорист Володимир Гнатюк. Бож оці пісні були, в дійсності, першою загальною науковою збіркою музичного західньоукраїнського фолклору. Містились там пісні різноманітного характеру; від стародавніх до рекрутських і міських. Осібний відділ творили цікаві лемківські пісні, які спроквола зачинали ставати відомими і популярними серед усього українського народу.

2) З передмови до «Галицько-руські народні мелодії» (XXI т. «Етнографічного збірника» НТШ), 1906 р.

Пізніше почав Людкевич працю над іншим збірником: «Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини». Та вибух Першої світової війни перервав його розпочату роботу. На щастя, збірник закінчив Філ. Колесса і він був виданий у 1916 р. Навіть по цій праці над збірниками пісень із таких частин України, особливо з Лемківщини чи Холмщини, пізнаємо той всеукраїнський, всеобіймаючий державницький характер Людкевича. До цієї його всеукраїнської сукупності належать вже пізніші хорові обрібки прекрасного циклу: «Пісні кубанських козаків». Справді ідея і праця за безсмертним моттом: «Від Кубані аж до Сяну річки — одна, нероздільна». Нікому іншому із наших композиторів не впало на думку, щоб кубанські пісні включити там, де вони в дійсності і належали, себто в українську музику.

»Не скуе душі живої
І слова живого«.

Кожночасно Людкевич заповідливо працює також і в ділянці свого передового покликання — в композиції. Ще в 1899 році, на взір народної пісні, пише він на хор ліричну «Закувала зозуленька». 1901 року постає із дотроєм фортепіану на чоловічий хор драматично-трагічний «Косар», що є одним із найбільш відомих творів нашого композитора. Обидві пісні написані до слів Шевченка. Він творить декілька сольових пісень, як ось: «Там далеко на Підгір'ю» (слова І. Гаврилюка), «Чи тямий ще?» (слова В. Старосольського) та «Черемоше, брате мій» (сл. Б. Лепкого). Остання пісня — це один із його найбільш блискучих творів малих форм, бо найбільш безпосередній. Славетний співак, оперовий тенор Модест Менцінський спопуляризував цю пісню, так на концертах, як і на платівці до легендарности. За хорову «Вечір у хаті» і саме «Черемоше», Людкевич одержує на конкурсі «Львівського Бояна» в 1903 році нагороду.

Вже в 1902 році розпочав Людкевич кропітну працю над своїм найбільшим твором — кантатою-симфонією до тексту славнозвільної Шевченкової поеми «Кавказ»³. Він вибирає із поеми найцінніші стрічки, щоб на їхній основі побудувати чотиричастинний, монументальний, оркестрово-хоровий твір. Перша частина «Кавказу» зветься «Прометей», а друга «Молитва». Цей заголовок совети змінили на «Не нам на про». Третя частина — «Хортам і гончим слава», а четверта — «Борітеся — поборете». Людкевич, як відомо, має дуже обов'язків і праці, крім компонування, тому кінчить «Кавказ» щойно в 1913 році. Дуже нісенітно читати в советських джерелах, що під впливом російської революції 1905 року створив Людкевич свій епохальний твір. Він же бо зачав його компонувати цілих три роки раніше.

3) С. Людкевич: Кантати на слова Т. Шевченка, клавир, «Музична Україна», Київ, 1980 і платівка «Кавказ», хор «Трембіта» та орк. Львівськ. філар.

В 1904 році постає з нагоди ювілею М. Павлика на мішаний хор із фортепіаном «Урочиста кантата» на власний текст, з присвятою 30-літтю літературної і громадської діяльності одного з найвизначніших наших суспільників. В своїй національно-патріотичній тематиці, що її Людкевич підбирає для таких своїх творів, як «Присяга батави» та «Останній бій», зустрічаємо неодмінно бойово-драматичні чинники мистецької побудови, «Останній бій» на чоловічий хор і симфонічну оркестру», що їх автор назвав своєю «драматичною кантатою», створений теж до тексту власного вірша, який має ще і свою своєрідну історію.

Людкевич, між іншим, мав і поетичний хист. Деякі з його віршів були опубліковані. І так у журналі «Молода Україна», в 1902 році, був надрукований один із його віршів «Гряде пора і слушний час», що появився без підпису автора. По довгих літах, бо аж у 1951 році, в п'ятитомнику Лесі Українки, цей вірш був поміщений, як один із писань поетеси. Це для Людкевича знаменитий комплімент. Але не зовсім для большевицьких товаришів-редакторів. Вони не тільки не полапалися, що це не Лесин вірш, але і не зорієнтувалися, що власне ним послужився Людкевич у 1905 році для уже згаданої композиції «Останній бій». А рівночасно це ще один доказ, як рідко виконуються твори Людкевича на Україні і як мало відомий він через протиукраїнську політику російського окупанта. В тім то патріотичнім творі автор ставить питання, хто поведе народ до бою, щоб «зламати... судьби проклін». Особливу роллю відіграють у цій композиції часто уживані унісони хору, що скріплюють драматизм твору. В тім самім році komponує Людкевич славетну і може найбільш відому і співану його хорову пісню — «Хор підземних ковалів» до слів великого і гарячого українського державника Василя Пачовського. Знов і цей твір не має жодного відношення до російської революції 1905 року, як це дехто з большевицьких пропагандистів бажав би підказувати. Коли ж йдеться про музичний характер твору, то тут можна дошукуватись далекого відлуння радше Р. Вагнера. Задум-замір композитора і поета Пачовського зродився, щоб створити рідну містерію — «Сон української ночі», куди, між іншими, мав входити цей хоровий твір. Тому і якраз навпаки, цей твір гордиться найвиразнішим протимосковським визовом:

«Україна звалить царя,
Як блисне їй свята зоря».

Крім тієї розмашно-крицевої пісні до запланованої, але не здійсненої пізніше містерії, існує ще і сольова річ релігійного характеру, т. зв. великопосна пісня «Нині миру єсть спасення». В цій стилевій, сповненій релігійного настрою пісні, співається про те, як Христос, ідучи на муки —

»Янголів післав трубіти,
Своїх вірних побудити:
Не спить люди, уставайте;
Царство Боже зустрічайте!«

Як янголи вірних, так поети і композитори мають збудити український народ до нового національного життя.

В 1905 році почав появлятися у Перемишлі, а відтак у Львові під редакцією відомого маляра Івана Труша і Людкевича цікавий журнал — «Артистичний вісник», присвячений образотворчому мистецтву і музичним справам. Найбільше радів цією подією наш музичний неофіт, самий Людкевич. Крім цікавих і актуальних статей А. Вахнянина, Філ. Колесси, І. Франка та інших, годиться звернути увагу на одну статтю Людкевича, що — як на ті часи — видається майже неймовірністю. Це ж бо часи пропагандивного повною парою соціалізму, так на Східній, як і на Західній Україні. А стаття Людкевича написана «Про націоналізм в музиці»⁴. Треба справді подивляти глибокий патріотизм не політика, не суспільного діяча, а молодого музикотворця. Він переконливо доводить, що кожен нарід намагався створити свій національний стиль у музиці та що всі великі композитори були завжди найкращими представниками своїх народів. А далі, що існують поважні різниці між українськими і російськими піснями. Наші пісні не мають російського скам'янілого діятонізму; наші пісні сприймають хроматизм, вони м'якші в рисунку мелодії та визначаються більшим симетричним складом. І цим самим вони радше наближаються до сербських, аніж до російських пісень. Оці погляди і переконання Людкевича належать до тих рішальних чинників у його творчості, які чинять її такою виїмковою у побудові і розбудові ідеї нашої державности.

В своїй «Історії української музики» з 1922 року, виданій в Києві вже під російсько-більшевицькою окупацією (перевиданою Українським музичним інститутом у Нью-Йорку, 1961 р.), наш історик музики Микола Грінченко не може висловлюватись уже про національно-патріотичні напрямні Людкевичевої музики. Тому він мусить обмежитись до заключень тільки музично-мистецьких, коли він про творчість Людкевича каже: «Гарні, оригінальні теми, їх уміле і тонко-художнє проведення в найкращій музичній одежі, де гармонійні фарби так художньо переплітаються з контрапунктичними візерунками мелодії. Це збудоване так, щоб у музиці дати рельєфне враження цілого малюнку, або навіть картини, згрупувавши для цього всі музичні засоби в стрійну кольоритну музичну форму». Проте без труду можна ствердити, вже хоч би з самих заголовків, що Людкевичеві композиції — це

4) «Артистичний вісник», 1905 р.

твори боротьби, драматизму й героїки за піднесення національної свідомости, за єдність і волю України.

Людкевич не занедбує ніколи і публіцистично-громадського сектора. Як рецензент, критик і музикознавець він виступає з рядом статей на різні національно-музичні проблеми, як ось хоч би «Про композиції до слів Шевченка», «*Ruskie pieśni ludowe*» — Я. Галля, «Відродження бандури» і т. д., а рівночасно пише оцінки на різні музичні концерти і виступи. Він продовжує цю широко закроєну працю залюбки аж до 1939 року, себто аж до приходу большевиків.

Людкевич, як молодий композитор відчуває потребу поглибити своє музично-теоретичне знання і тому 1907 року виїздить на дальші студії до одного із найбільших музичних центрів світу — до столиці Австрії, до Відня. Він студіює композицію в О. Цемлінського, в якого — до речі — вчився і А. Шенберг, а контрапункт у Г. Греденера. На музикознавчому факультеті Віденського університету слухає він викладів відомого історика музики Г. Адлера. З музикології зумів Людкевич, в короткому часі написати дисертацію на тему програмової музики під заголовком «Дві проблеми звукозображальности», якою він здобув звання доктора музикознавства Віденського університету в 1908 році. В цілому Советському Союзу був Людкевич, найправдоподібніше, одинокою людиною із докторатом музикознавства цього престижного університету. Та про це ніхто з дослідників його творчости по той бік залізної куртини не відважиться і натякнути. Наш метушливий і жадний знання молодечий Людкевич їде ще і до Мюнхену та Ляйпцігу, щоб послухати викладів славного німецького музиколога Г. Рімана. І хоча подався він туди для поглиблення студій уже сформульованим композитором з ясно вирішеними засадами творчости, то проте його мистецька індивідуальність значно скріпилася поширенням набутого знання у світових музично-культурних осередках.

На музичній і громадській ниві

Повернувшись до Львова, Людкевич перестає учителювати в Академічній гімназії і віддається всеціло музичній творчості та національно-громадській праці. Може він дещо і забагато тієї праці жертвував для суспільної потреби, через що композиторська творчість, а за тим і українська культура, втрачали, безсумніву, не один цінний музичний твір. Та цього вимагали від нього як суспільника невідрадни обставини і незаступима конечність культурно-освітнього поступу рідного громадського життя, пов'язаного з музичним званням. Бо як мало хто, він глибоко розуміє справу культурного поступу і музичної освіти для розвитку ук-

раїнської культури. Тому він пише статті про konieczність заложення власної музичної школи. А по відчиненні Вищого Муз. інст. ім. Лисенка у Львові і праці кількох літ, Людкевич знову підносить свій важливий голос у напрямі внесення деяких реформ у пляни навчання, щоб піднести рівень науки в цій школі. Його стаття «Кілька заміток до реформи у Вищій музичній інституції ім. Лисенка у Львові»⁵ точно заподає потреби школи. Він був не тільки за професіоналізацію музики, але він розумів і знав добре, які саме реформи зближують нас до державних народів.

Багато часу віддає Людкевич тоді диригентурі та продовжує композиторську творчість. Він виготовляє сольові пісні в 1910 році — такі, як «Я не жалую» (слова А. Кримського), «Піду від вас» (сл. П. Карманського); це лірично-задумливі пісні особистих почувань, які так рідкісно появляються у його композиціях, бо на них не було просто в нього часу. Зате «Ой вербо, вербо» до поезії В. Пачовського своєю народнопісенною інтонацією із глибоким проникненням у людські почування про поневолення України потрапить зворушити глибоко серце кожного. І акомпаньямент, що своїм фортепіяновим построєнням стоїть між арфою і бандурою, поглиблює драматично-зворушливе враження.

Людкевич кожночасно працював і над обрібками наших народних пісень. З тих часів походить історична «За Дорошенка нашого пана» і одна з його найкращих — «Ой Морозе, Морозенку» на мішаний хор із фортепіяном. Пізніше, по Першій світовій війні, опрацював він цю пісню на чоловічий хор, як похоронний марш, що його залюбки виконувано у Львові на Зелені свята, в дорозі на могили упавших за волю України.

В століття народження поета М. Шашкевича він створює хорові пісні; лірико-епічну «Підлисса», суспільно патріотичну «Дайте руки юні друзі» та на триголосий жіночий хор «Дністрованку» в 1911 році. Всі три пісні на слова поета; перша — на мішаний хор, друга — на чоловічий. По цих піснях зауважимо пошану нашого композитора не лише до Шевченка і Франка, але до священика-пробудителя Галицької землі. «Дайте руки юні друзі» завзиває до єдності і праці для народу.

Українська суспільність Галичини відчула і пережила болючо втрату М. Лисенка, який помер у Києві 1912 року. Людкевич жалеться у своїх писаннях, що він ніколи не мав щастя зустрінутись особисто разом із Лисенком, хоч і переписувались вони. Він зорганізував делегацію і на її чолі поїхав до Києва на похорони Лисенка. Так то найповажніший музичний представник Західної України репрезентував гідно її народ на похоронах Батька української музики.

5) «Діло», ч. 173, 1910 р.

Степан ТКАЧУК

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В РУМУНІЇ

Звіку-споковіку — так присудила доля! — на території Румунії, в дружбі і взаємопорозумінні з румунським народом та всіма іншими національними меншостями, живе й українське населення.

Українське населення живе переважно на селах, а саме в Сучавському, Мараморошському, Караш-Северінському і Тулчанському повітах. Українці, що проживають з діда-прадіда в Сучавському, Мараморошському і Караш-Северінському повітах — це нащадки переселенців з Північної Буковини, Галичини, Покуття, Закарпаття, Лемківщини, Волині тощо, а українці, що живуть в Тулчанському повіті — це нащадки запорожців, які після розгрому і скасування Козацької Січі переселилися в гирло Дунаю і на румунській землі заснували нову Козацьку Січ і перші українські вогнища, зберігаючи з роду в рід, як зіницю ока, прадідівську віру і звичаї. В честь і на увічнення нової Козацької Січі Гулак-Артемівський написав прекрасну оперу і назвав її »Запорожець за Дунаєм«. Треба згадати, що дуже багато українців живуть і у великих румунських містах — в Бухаресті, Сіреті, Сучаві, Тімішоарі, Клуж-Напоці, Бая Маре, Тулчі, Сереті, Радівці, Кимпулуні тощо. Також з гордістю повідомляємо наших братів і сестер з усіх усюд, що перше сучасне українське село Румунії — Рускова на Мараморщині — сповнило вже 707 років, а найбільше румунське село, що нараховує понад 14000 душ — це теж українське село, розташоване на Мараморщині і з незвіді часів зветься Поляни.

На протязі віків між Україною і Румунськими Королівствами (Молдавією і Царя Роменяске), після їх воз'єднання в єдину і самостійну державу — Румунію існували тривкі та всебічні зв'язки. Молдавський воевода Степан Великий був одружений з київською княгинею Євдокією, Тимур Хмельницький, син славного гетьмана Богдана Хмельницького, був зятем Молдавського воеводи Васіле Лупу і помер під мурами древньої кріпості Сучави (тодішня молдавська столиця), борючись хоробро на чолі своїх козаків з турецькими навалами, а митрополит Петро Могила вірно служив українському та румунському народам. Історія українсько-румунських відносин невичерпна на чудові факти, а різні джерела ототожнюють та висвітлюють їх у всій повноті.

В Румунії, як відомо, в місті Гура Гуморулуй, Сучавського повіту, Південна Буковина, народилася письменниця Ольга Кобилянська. Також в Румунії жили і творили письменники Юрій Федькович, Ісидор Воробкевич, Сильвестр Яричевський, Микола Устиянович, який, до речі, і похований на центральному цвинтарі міста Сучави. Часто-густо приходила в гості до Румунії, а саме до

Ольги Кобилянської, Леся Українка, яка й написала добру низку віршів про чудові краєвиди відвіданих околиць.

Кілька років підряд під час Другої світової війни в Бухаресті жив і видавав різні журнали Дмитро Донцов, а в місті Галаці похований гетьман Іван Мазепа. Нині в цьому великому місті один з найкращих кварталів зветься Мазепа. Це наявно свідчить, що румунський народ має велику повагу і вшановує усіх тих, що боролися за незалежність і свободу своїх поневолених країн.

1875 року в Румунії побачили світ «Катерина» і «Заповіт» Тараса Шевченка у перекладі відомого румунського письменника і культурного діяча Луки Арборе. Згідно з літературними джерелами — це були майже перші чужомовні друковані переклади із безсмертної поетичної спадщини Прометея і Титана українського слова і чуття Тараса Шевченка. Також мусимо донести до відома всім українцям, що донині вся творча спадщина Тараса Шевченка перекладена і надрукована тільки в Румунії. Над Кобзарем працював понад 25 років відомий румунський поет і перекладач Віктор Тулбуре. І дотепер він зазнав 10 видань.

Втім до Другої світової війни єдиним духовним центром і відомим вогнищем української культури в Румунії було місто Чернівці. Після Другої світової війни в Румунії уперше українцям були визнані національні права, а нова конституція забезпечила рівність усіх громадян. Водночас держава почала щедро фінансувати, між іншим, і духовне відродження українського населення. Таким чином по селах заснувалися початкові школи на рідній мові, а 1949 року почала друкуватись в Бухаресті перша газета українською мовою, що й донині зветься «Новий Вік».

Паралельно з газетою почав появлятися й «Культурний порадник», який пізніше був перетворений в літературний журнал «Обрії», справжню кузню появи й гарту молодих талантів.

Згодом заснувалися українські ліцеї та педагогічні школи в містах Сігет, Сучава, Серет і Тулча. Також при Бухарестському університеті почав діяти український відділ філологічного факультету.

Завдяки тій політиці Румунії щодо національних меншостей, із гущі українського населення вийшли інженери, лікарі, економісти, професори, учителі, художники, композитори, письменники, попи тощо. Одним словом, народилася українська свідомо інтелігенція, що стала провідною і рушійною силою духовного розвитку і розцвіту свого народу. Українська інтелігенція, що розгортає свою всебічну та наполегливу діяльність у різних містах Румунії чи на селах, не забуває ніколи та нізащо свої отчі дома, свої рідні ватри, свою рідну мову і прадідівські обичаї. Також наша українська інтелігенція вже давно і добре усвідомила, що й вона — невід'ємна частка всього героїчного та безсмертного українського народу, що і їй приречено долею і часом працювати всіма силами

та в різних ділянках для нашої загальної, спільної та вирішальної справи, що всі українці Румунії будь-коли та в будь-яких умовах готові принести свою данину на жертвовник цілковитого відродження українського народу та прокласти, звісно, в міру своїх конкретних можливостей, надійні кладки, мости і віядуки до тих українців, що з колиски до гробової дошки кохають та увічнюють прикладними ділами свою рідну неньку-Україну. І ми, як і всі чесні та свідомі українці, вивчаємо славу та непомерклу минувшину нашого українського народу, якого можна вважати, без жодних вагань, єдиною сторожовою жар-птицею нашої доброї Планети-Землі, глибоко замислюємося над його трагічним сьогоденням, думаєм-гадаєм про його завтрашній день і накреслюємо великими надіями його далекосяжні контури, молимося Пресвятому, щоб нам і нашим нащадкам повернув усе, що час заборонив, а доля забрала, щоб нашим предкам віддав належну шану і прощав усі їх мимовільні блуди.

Український народ — це велет. А, як добре відомо, велети ніколи не гинуть, ніколи їх не долають пригодницькі бурі та вітри, навіть закуті в кайданах не забувають про свій край та про своїх братів і сестер, плекають з роду в рід святу надію, що власними силами треба здобути все, що є наше й тільки наше та про що говорять на повний голос зводи і літописи, що нам суджено бути *Нами* й тільки *Нами*, супроти того, що часи нас розвіяли, як липове клин, по всьому світі.

Нам предки залишили у спадок одну з найкращих та наймиліших мов, Дніпро і Карпати, блакить сумирного неба, золоті плодючих степів і Божу трійцю заповітів: бути українцями і тільки українцями повсякчас та повсюди, народжуватись та спотулювати очі з образом неньки-України в душах, захищати, як зіницю ока, нашу колиску і наш самобутній побут. Тож будьмо тими, ким нам треба бути навіть тоді, коли земля посувається з-під наших ніг і азарт діє тільки не на нашу користь.

Ми з покоління в покоління були, є і будемо вірними та мудрими синами і донями українського народу, а наші батьки тільки в цьому дусі нас виховують, наперекір відстаням і штучним перепонам, що не завжди нам дозволяють стояти всім за одним столом і пити живу воду тільки з криниці, якої буйні джерела б'ють-вирують з української землі, спивши всі гіркі сльози пролиті нашими предками на протязі віків. Ми кланяємося до землі перед минулим України, тлумачим як слід її сьогодення і мрієм-гадаємо про її золоте майбутнє. Також уперто віримо, що наша зірниця долі не меркне, а щодоби засвічує все нові та нові сузір'я на тому небі, в якого лазурне свічадо глядів Тарас Шевченко і під яким ведуть постійний діалог з рідною землею тіні наших забутих Предків та прахи їх розпорошених курганів.

Газета «Новий Вік» стала першим пробним каменем українського Ренесансу в Румунії, на її сторінках започаткувалась україн-

ська література на румунському ґрунті. Навколо цієї газети згуртувалися всі ті, кому були милі рідне слово і свій народ. Тому-то ми з піетизмом згадаємо імена ктиторів української літератури на румунській землі.

Це були перші наші просвітителі, перші наші письменники, а саме: Денис Онищук, Орест Масикевич, Оксана Мельничук, Гаврило Клемпуш, Юрій Ракоча, Марія Балан, Євген Сав'юк, Микола Коцар, Василь Білівський, Валерій Кордун, Сильвестр Загородний та інші.

Друкування творів вищезгаданих письменників на сторінках газети «Новий Вік», існування українських шкіл і можливість читати твори класиків української літератури народили в серцях молодих читачів пристрасну любов до рідної мови і священну повагу до пера та його ворожбитів. Тому-то невдовзі на сторінках «Нового Віку» почали друкувати свої перші літературні спроби учні та студенти Василь Марущак, Микола Малярчук, Груя Стеліян Яцентюк, Іван Федько, Юрій Павліш, Степан Ткачук, Корнелій Ірод, Корнелій Регуш, Іван Непогода, Василь Клим, Павло Шовкалюк, Іван Юрашук, Михайло Волощук, Михайло Михайлюк, Євген Мигайчук, а пізніше Іван Ковач, Микола Корсюк, Михайло Небеляк, Павло Романюк, Іван Онужик, Юрій Лукан, Іван Арделян, Іван Шмуляк, Іван Негрюк, Іван Ребошапка, Іван Робчук. З упливом часу існуюча когорта письменників-українців Румунії поповнилась новими яскравими та багатообіцяючими іменами, як: Марта Бота, Василь Цаповец, Олена Ністор, Ян Кід, Василь Семенюк, Дана Малиш, Олекса Бекса тощо. Під привітним і блакитним румунським небом багато вітрил було піднято, але, так би мовити, не всім аргонавтам пощастило доплисти до наміченої гавані, написати слухні твори і закарбувати свої імена на душах читачів. Багато із нас стукали у ворота безсмертя, але перед надто мало із нас вони причинились на часинку чи надовго...

Першими друкованими томами українських письменників на території Румунії були спільні літературні збірники «Серпень» і «Ліричні струни», редаговані критиком Євгеном Мигайчуком, і власні збірки: «Полин і мед» Дениса Онищука, «Цвіте земля скарбами» Оксани Мельничук, «У праці, у пісні, в любові» Юрія Павліша і «По новому шляху» Івана Федька. Це, так би мовити, «ціхи», як сказав би Іван Франко, нашої літератури.

Вирішальною подією для поточного і багатожанрового розквіту української літератури в Румунії було заснування видавництва Критеріон, яке видає тільки твори письменників, що належать національним меншостям Румунії: мадьяри, німці, українці, сербохорвати, словаки, жиди, татари тощо. Від заснування видавництва Критеріон (1969 р.) до кінця 1981 року побачили світ понад 140 заголовків, себто поезії, прози, поезії і прози для дітей й про дітей, фолкльору тощо. Невдовзі побачить світ і том критики про наш літературний ужинок і перспективи.

Велику послугу і для українських шкіл робить видавництво Критеріон, видаючи в колекції «Мала бібліотека» твори класиків української літератури. Дотепер побачили світ в цій колекції вибрані твори Тараса Шевченка, Василя Стефаника, Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Марка Черемшини, Степана Васильченка, Павла Тичини і др. В цій колекції побачить світ все, що має найкраще класична й сучасна українська література. Не поважаємося надрукувати і слушні твори українських письменників, що живуть за рубежами України.

Починаючи з 1979 року газета «Новий Вік» виходить з місячним літературним додатком, справжня творча лабораторія всіх наших існуючих творчих сил. Того ж року появилось й перше число літературного журналу «Обрії». Тимчасово він виходить тільки раз на рік, але в близькому майбутті він стане місячним журналом. Маємо всі забезпечені умови і можливості, тобто письменницькі сили і фінансування державою.

Між 1950-1981 роками в Румунії побачили світ українською мовою багато томів із класичної та сучасної румунської літератури у перекладах Сильвестра Загородного. Також були надруковані українською мовою кілька румунських п'єс одноактівки для самодіяльних театральних гуртків і шкіл у перекладах Івана Непогоди, Сильвестра Загородного і Степана Ткачука.

Часто-густо на сторінках газети «Новий Вік» друкувались і друкуються переклади із класичної та сучасної румунської літератури. Багато зусиль присвятили перекладам пок. Денис Онищук і Орест Масикевич. Добрих результатів у жанрі перекладу добилися Оксана Мельничук, Микола Корсюк, Іван Ковач, Михайло Михайлюк, Степан Ткачук, Павло Романюк, Юрій Павліш і др. Також перекладають на румунську мову класичну і сучасну українську літературу Євген Мигайчук, Дан Хорія Мазілу, Стеліян Груя Яцентюк, Степан Ткачук.

Треба пригадати, що українські письменники Румунії перекладають на українську мову твори побратимів по перу, себто мадярів, німців, сербо-хорватів, жидів, словаків тощо. Цю похвальну і дуже корисну справу роблять і наші вищезгадані побратими по перу. Таким чином і твори українських письменників Румунії доходять до читачів усіх національних меншостей Румунії, чи таки ген, далеко, за її границями. І це, на нашу думку, неабияке завоювання, — тим більше, що про українців Румунії замало знається навіть в українських колах. В Україні про нас пишеться тільки те, що проходить крізь пальці, а на Заході покищо про нас дуже мало або й нічого не знається. Плекаємо святу надію, що вереск нашої української крові не залишиться без відгону в душах наших братів і сестер з усього світу. І скажемо чесно та відкрито, що їх моральна підтримка для нас означала б те, що означають вода і повітря. Без їх багатогранної підтримки ми за-

лишимося й надалі Робінсонами Крузо на острові мовчання й серед гущі байдужості.

Мусимо чесно признати і визнати, що Румунія для нас робила і робить все, але питаємося з горем на душі чому й українці майже нічого не роблять для нас? Про мадярів Румунії турбуються Угорщина і мадяри усього світу, про німців турбуються, та ще як турбуються, дві Німеччині, Австрія, про сербо-хорватів турбуються Югославія, про жидів турбуються весь світ, а про нас українців, виходить, подеколи ніхто й не хоче чути. А все-таки ми існуємо в Румунії вже понад 7 століть, плекаємо рідну мову, пишемо рідною мовою і у певній мірі навіть множимо, бодай задумами, її скарбницю.

Українська література в Румунії досі зазнала три головні етапи свого розвитку і розквіту, а саме: заснування її старшими поколіннями письменників, поява нових і оригінальних талантів, які продовжили і поширили започатковану традицію, але водночас проторили нашій літературі нові русла, накреслили нові обрії, відкрили нові світи. Сьогоденним етапом можна вважати: диверсифікація жанрів і стилів. І, звісно, відкриття нових талантів на які, слава Богу, наша національність зовсім не бідна.

Радісним є той факт, що люди похилого віку як Степан Левинський, Кирило Куцок-Кочинський, Микола Лясевиц, Богдан Гедимін (Івашко), Ірина Левинська, Віра Дмитрівна взялися серйозно за перо і надрукували цілі томи чи окремі твори, які справили добре враження нашим читачам.

Українську літературу в Румунії, як, мабуть, всюди, започаткувала Богиня-поезія. І довгий час вона була її альфою та омегою. Пізніше, повільно, але напористо, проза почала займати своє належне місце в загальному контексті нашої літератури. Останнім часом і критика почала, так би мовити, вибиватися в люди та розкладає пастки навколо кожного твору. Плідно працюють на ниві критики і добились вагомих здобутків Магдаліна Ласло-Куцок, Михайло Михайлюк, Михайло Бодня, Євген Мигайчук, Ігор Лемній і др.

Бездоганним сейсмографом для розкриття і плекання молодих талантів являється Українська Літстудія, що діє в Бухаресті під безпосередньою опікою Спілки Письменників Румунії. На чергових засіданнях нашої літстудії читають свої твори письменники, що живуть у різних околицях Румунії, не зважаючи, що вони початківці чи автори багатьох друкованих творів. Також групи наших відомих письменників відвідують рідні села, школи, місцевості, де живуть українці і таким надійним шляхом утримують постійний духовний діалог з своїми читачами та шанувальниками рідного слова. І завжди наші читачі чекають наших письменників не тільки з розпростертими руками, але й відкритими душами. І це для нас являється одухотворенням і спонудою, гарантією, що

наші палкі почуття і стрімкозлетні мислі вселяють надію і радість у душі наших читачів.

Українська література в Румунії народилася недавно і поїться цілющими соками та опромінюється живодайними сонцями двох великих та самобутніх літератур: української та румунської. Також вагомий вклад для розвитку нашої літератури мали, мають і це для нас являється одухотворенням і спонукою, гарантією, що румунську мови, чи в оригіналах. Духовними батьками наших письменників являються поети Тарас Шевченко і Міхаїл Емінеску, прозаїки Василь Стефаник і Міхаїл Садов'яну. Але нашим письменникам милі та відомі і твори Шекспіра, Данте, Петрарки, Едгара По, Бодлера, Пушкіна, Гете, Гамсуна, Ліни Костенко, Василя Симоненка, Уласа Самчука і Остапа Тарнавського, Віри Вовк і Дмитра Нитченка (Чуба) тощо. Наші письменники черпають своє надхнення з сучасних дійсностей Румунії та України та з усіх їм, правда, ще досить мало доступних скарбниць світової літератури. А в цій кардинальній справі могли б нам допомогти так, як ми й самі бажаємо, відомі українські культурні діячі та українські установи Заходу. І сподіваємося, що й так воно буде!

Твори українських письменників Румунії друкуються і читаються в Польщі, Чехо-Словаччині, Югославії і, звісно, в Україні. Також останнім часом томи підписані нашими письменниками читаються в українських осередках Канади, США, Австралії, Італії, Англії, Німеччини, Франції, Бразилії тощо.

Як видно, наша література народилася в щасливій порі і претяся-напинається завоювати серця своїх читачів з усіх-усюд.

Тишком-нишком, без галасу і без підтримки з чужих боків, але поривчасто і безперестанку наша література домагається своїми найкращими здобутками на право існування, заворожує душі багатьох українців, стала повсякденним насущним і живою водицею українців Румунії, стала мотивом замислення і протверезіння багатьох категорій читачів.

Незаперечним доказом, що наша література існує, росте і розвивається, що твори наших письменників, хоча ще не можна їх вважати шедеврами, оцінені, як слід, читачами і критикою являється і те, що дотепер 7 наших письменників були удостоєні преміями Спілки Письменників Румунії.

Великі премії одержали письменники:

1. Орест Масикевич за збірку поезій «На місячних перехрестях» (1972 р.).
 2. Степан Ткачук за збірку поезій «Посміх Світу» (1978 р.).
 3. Юрій Павліш за збірку поезій «Сходи» (1980 р.).
- Дебютні премії одержали письменники:
4. Микола Корсюк за збірку новель «Роздоріжжя» (1973 р.).
 5. Махайло Небеляк за роман «Лорана» (1975 р.).

6. Іван Ковач за роман «Чуга» (1977 р.).
7. Василь Клим за роман «Гора» (1979 р.).

Ми упевнені, що і в майбутті українська література в Румунії завоює ще не одну премію, що вона стане надбанням усього об'єднаного українського народу, що стане одним з найкращих вікон загальної української культури, в яке заглядатиме з подивом і хвилюванням не один мандрик

Дотепер стали членами Спілки Письменників Румунії слідуючі українські письменники: Іван Ковач, Микола Корсюк, Сильвестр Загородний, Юрій Павліш, Михайло Небеляк, Василь Клим, Іван Непогода, Павло Романюк, Іван Шмуляк, Михайло Михайлюк, Євген Мигайчук і Степан Ткачук, який на останньому з'їзді Письменників Румунії таємним голосуванням був вибраний членом Правління Спілки Письменників Румунії. Як видно, наші ряди ростуть, сили множаться і кожний новий письменник зрячими буквами, а, може, й золотими, карбує на скрижалі нашої літератури своє ім'я.

Ми, українські письменники Румунії, захищаємо, як зіницю ока, наші завоювання, згуртовуємо наші ряди, шукаємо з свічкою в руках молодих талантів, утримуємо дружні творчі стосунки з румунськими та іншими письменниками, наполягаємо, щоб наш духовний ріст був забезпечений і надалі.

Надзвичайним вкладом для поточного розвитку нашої літератури були б наші тривкі зв'язки з культурними українськими заповідниками Заходу, присуджувались нашим письменникам премії та стипендії, улаштовувались подорожі у світ великий. І ми не сумніваємось, що незабаром дочекаємось й цього провісного дня, наперекір, що не одна рогатка спускається то тут, то там.

Народження української літератури в Румунії, її буйний ріст і багатобарвний розквіт, існування шкіл та церков на рідній мові наявно доказують, що в Румунії всі громадяни рівні перед законом, що національним меншостям забезпечено творити свої матеріальні і духовні цінності, що в Румунії, дійсно, немає жодної дискримінації, що талант і сумлінна праця являються єдиними критеріями оцінення і успіху кожного громадянина.

Паралельно з друкуванням оригінальних творів видавництво Критеріон надрукувало дотепер і 8 томів українського фолкльору Румунії. Таким чином і коштовні намиста нашої усної творчості, яка шліфувалась віками і передавалася з роду в рід, милують душі наших читачів. Ці збірники фолкльору хвилюють, вражають і дивують своєю невимовною красою, оригінальністю і дотепністю.

Збірники фолкльору «Народні Співанки» (1969 р.), «Оленський цвіт» (1978) і «Ой у саду-винограду» (1971) були зібрані і упорядковані Іваном Рибошапкою, «Співаночки мої любі» (1977 р.) і «Ой кувала Зозулечка» (1974 р.) були зібрані і упорядковані Мирославою Шандро, «На високій полонині» (1979) і «Червона ружа»

(1981 р.) були зібрані і упорядковані Олексою Бевкою, а «Ой Дунаю, Дунаю...» (1980 р.) том зібраний і упорядкований Віргілієм Ріцько. Це перший том із фолклёру нащадків Запорозжців за Дунаєм...

На нашу скромну, непретенсійну, думку головним і відрадним є те, що на румунському ґрунті народилась українська література, що її русла проторюють обдаровані письменники, що кожний наш письменник знайшов творче «Я» і визначився в тому чи іншому жанрі, що кожний наш письменник силкується-старається виробити свій, і лиш йому притаманний, стиль, має вже добре окреслену свою індивідуальність, що врешті-решт ніхто не схожий один на одного. Це не значить, що в нас все курсує «як по маслі...», що в наших творах немає жодних вад, що наші твори не хворіють на схематизм, що наші мрії мають тільки журавлині крила, а слова ще не видзвонюють порожнечу душі і бідність духу. Все-таки ми не здаємося і настоюємо, звісно, в міру своїх конкретних можливостей, писати вартісні твори. Час діє на нашу користь, а наші письменники не шкодують жодних зусиль, навіть подекуди й зайвих, щоб і наші здобутки в літературі були на висоті вимог українського відродження, щоб і наші пера стали, якщо не досвітніми вогнями, то бодай каганцями всюди там, де вирішується і кується доля нашого народу і де сузір'яється нові сузір'я нашого духовного безсмертя.

Про нашу літературу можна б написати набагато більше. А саме — докладніше. Тим більше говорити. Наша література досить цікаве явище... І надіємось, що колись авторизовані фахівці посилкуються це дуже потрібне і невідкладне діло зробити. Дочекаємось — побачимо!

Ці нотатки бажають тільки одне: звернути увагу всім українцям з усіх-усюд, що існують українці і в Румунії, що й вони плекають рідну мову, що й їм милі та святі традиції нашого преславного та безсмертного народу, що й вони вважаються з колиски до гробу, і навіть в гробі, тими, ким їм приречено бути, що й вони числяться нащадками козацького роду, — якому нема переводу.

Закінчимо наші коротенькі дані і поверхові штрихи про українську літературу в Румунії, однією із наших поезій присвячених Рідній мові, тій мові, що з незвіді віків дарує світла Божого нашим очам, наструнює мелодіями степів і співами рік наші серця, прищеплює нам гіркі усміхи наших заспраглих та овітрених уст провісні «добриранки», нав'язує в тривкі наміста перлин сльози забутих предків, щоразу нагадує їх нащадкам, що Україна ще не вмерла, хоча не одна стихія з карти світу її святе ім'я стерла, наминає часові і долі, що вона була, є і буде доти, доки будуть земля та небо.

Наша українська мова
На землі тій народилась,
Що із віку-споконвіку
Предкам і нащадкам снилась.

Наша українська мова
Здніприлась з блакиті й світла
Та світами плачу й сміху
Заревом надій розквітла.

Наша українська мова, —
Це намисто те коштовне,
Що очам дарує радість,
Душам рівноправ'я повне.

Наша українська мова
»Добриранком« лине світом,
Плодоносить, мов калина,
І зимою, як і літом.

Наша українська мова,
Хоч усяких доль зазнала,
Жодні перли не купила,
Жодний образ не продала.

Наша українська мова, —
Мова Тараса Шевченка;
З нею на устах у вічність
Козакують батько й ненька.

Наша українська мова, —
Мова та який у спадок
Подарив Василь Стефаник
Скарб безсмертя і загадок

Наша українська мова
Рухає планети й зорі
І тоді, коли не чути
Голосу її в просторі.

Наша українська мова —
Квітка ніжностей й кохання,
Що не висохне ніколи
В змінних лаврах сподівання.

Наша українська мова,
(Так присуджено, далєбі!)
Розсузіритись спроможна
Навіть на чужому небі.

Наша українська мова
І на волі, і в неволі, —
Це молитва Зевса-Часу,
Колискова Феї-Долі.

Наша українська мова —
Таїна. І це не мало!
А з її скарбниць у безвість
Жодне слово ще не впало.

Бухарест, 20 грудня 1981 року

*»Такої геройської доби
взагалі не знає історія людства...«*

»Бійці й командири УПА! Ви, що сьогодні у військових відділах боретеся проти большевиків, і Ви, що поповнили ряди революційно-визвольного підпілля, будьте свідомі, що п'ятирічна героїчна боротьба УПА і визвольно-революційного підпілля — це найбільш героїчна доба в історії України. Знайте, що такої геройської доби взагалі не знає історія людства. В тінь пішли прославлені Термопілі. На героїзмі УПА і визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління. Боець УПА, український революціонер — заступить місце мужнього спартанця в історії людства...«

(З наказу ген. Т. Чупринки 14-го жовтня 1947 року)

З ГАЛЕРІЇ ТВОРЧОСТИ НАШИХ ПОЕТІВ

Леонід ПОЛТАВА

ІЗ ЗБІРКИ «СМАК СОНЦЯ»
(В підготові до друку)

Моему Другові, письменникові, маляреві,
мандрівникові — ескімосові на Алясці
Robert-ovi Mayokok-ovi

Коли з азійських далечин
Пливли човни услід прибою
До заворожених вершин, —
Ти був собою.

Коли в лісах росли боги
І плавав дух попід водою,
І море їло береги, —
Ти був собою.

Коли у бубна бив шаман
І обертась в оленя, в хвою,
В моржа, у хвижу, у туман, —
Ти був собою.

Коли мережила пісні
Твоя матуся про героя,
Коли топивсь від крові сніг, —
Ти був собою.

Будь ним і за мільйони літ,
Минай сучасности калюжі,
Щоб вічно жив твій славний рід!
Будь ескімосом, рідний Друже,
Будь Мужем, Друже!

Нью-Йорк, 19. 7. 1980

СМАК СОНЦЯ

Тут ніч піврічна, ніч одвічна,
Крицево-сиза мерзлотá,
Тут календар спинивсь на січні,
Хоч і сто літ числи до ста.

Як дивні віяла, над нами
Полярне сяйво вгору, вниз,
Переливається вогнями,
Неначе поли дивних риз.

Гіркосолоні риби стоси.
Покоси догорілих свіч.
В іглу — веселі ескімоси,
А за іглою — мертва ніч.

Мандрівче із землі дуліба,
Аж тут пізнаєш допуття
Красу і розкіш скибки хліба:
Смак Сонця —
Смак життя!

ПІЛОТАМ АЛЯСКИ Alaska Airlines

Летимо, хоч не бачимо крил,
Гримимо, хоч куди? — не знаєм.
Тисячі потайних могил
Порозкидані по цім краї.

На годиннику — ранок, десята,
За віконцем — липкий туман,
Лиш мотор крилато, завзято
Вибиває в гучний барабан.

Серед гір, у туманній слизоті,
Де на кожній милі шпилі,
Ці шляхи знають тільки пілоти,
Що родились на цій землі.

Кладемо вам життя у руки
І вперед! Хай кружля Земля!..

Десь оленька, налякана грюком,
Передчасно родила маля...

*Після небезпечного перелету
від Вальдесу до Якутату*

SITKA

У Сітці — дощ крізь ситко,
Покручена земля.
Назверх — полтавська свитка,
А лапті — москаля.

Ковбойської натури
Тут люди і дощі.
»Російської« культури —
Вареники й борщі . . .

Барановські замашки
Живуть і досі зря,
Аж виють »нараспашку«
Про батюшку-царя . . .

На красні »сарафани«
Тут ловлять »маладцоф«, —
Та йдуть американі,
Байдужі до »дельцоф«:

Накраденого краму
Тут не беруть ніяк,
І я в помийну яму
Вкидаю »царський знак«.

»Коли прийдуть до вас учені професори і принесуть ніби як нашу правду, — »сміття з помела« московських підбрехачів під назвою »прогресу«, соціалізму, колективізму, або »модерну«, »найновішу« філософію життя з кльоак відфранцуженого й »зінтернаціоналізованого« Парижу (»сартризм«!), — пригадайте, що й за Шевченка приносили сучасники »з чужого поля в Україну великих слів велику силу«; що тим хотіли дурихвіти Україну »просвітити сучасними вогнями, повести за віком«! Пригадайте тим дурихвітам і відповідь Шевченка: »спасибі за раду лукаву! Теплий кожух, тільки шкода, не на мене шитий, а розумне ваше слово брехнею підбите!«

(Д. Донцов: »Заповіт Шевченка« із »Клич Доби«, Лондон, 1968 р.)

СПОГАДИ З ПЕРЕЖИТОГО*Богдан ЛІВЧАК*

ЗІ ШКІЛЬНОЇ ЛАВКИ

(Спогади очевидця про 1930 роки)

Мені важко сказати про моє місце народження: яка це місцевість, чи радше село? Вправді, я там народився й перебув там свої перші наймолодші роки життя. Але оскільки доля кидала мого батька з одного місця на друге, в мене не могло виробитися внутрішнє почуття особливого прив'язання до одного родинного дому.

Народився я 24-го лютого 1913 року в родині вчителя, як третя й наймолодша дитина. Коли мені було півтора року, почалася Перша світова війна, а мій батько, будучи змобілізованим, пішов боронити «найяснішого» цісаря. Я тоді ходив іще на «чвораках» і батька не пам'ятав. Аж у 1921 році він прийшов із неволі, деś із Азії, з Ташкенту-Бухари. Там він перебув від самого початку війни, потрапивши в московський полон під Перемишлем.

Коли він знаходився в полоні, до нас доходили досить скупі вістки. Писав лише короткі поштові картки. Та за царських часів там було ще можливе життя. Але коли прийшли до влади московські комуністи, то життя ставало щораз більше нестерпним, полонені боялися, що з ними станеться, бо кружляли різні несотворені вістки. Та й із харчами було важко. Таке нам батько розказував, як приїхав додому.

А що було у нас вдома? Наша мати із другими жінками-сусідками «викликала духів». Запитаний дух, що наш батько робить, відповів: «Воші б'є!» Так і казав батько, що в тому часі була велика біда. Ще додаю, що викликаний дух сказав, що чоловік нашої сусідки прийде в той і той день з італійського полону додому, й так сталося.

Перше, що я вже сам запам'ятав, це була вістка про смерть австрійського цісаря Франца Йосифа 1-го жовтня 1916 року. Пам'ятаю, як моя вже покійна мати шила з якоїсь старої парасолі чорну жалібну хоругов, яку один чоловік вивісив на дашку шкільного дзвінка. Вона там довго висіла, аж поки вітри й дощі її не пошматували.

Хочеться згадати дещо з тих років, про які сам не пам'ятаю, але знаю з оповідань батька й мами. Коли читаю тепер усякі спогади, то довідуюся, що вся Галицька Земля потопала в безодні пияцтва. Тож і те село, де я народився, було в жахливому стані. Як не раз оповідав мій батько, у ньому діялось щось неймовірне, бо дослівно всі мокли в алкоголі. В тижні були два дні — понеділок і четвер, так звані торгові дні. Люди із села їхали до міста, везли щось на продаж. Уже там, у місті, пропивали все те, що продали, а, повернувшись до села, далі пили у двох корчмах, що стояли на роздоріжжі, одна напроти другої. А побіч тих корчем на третьому розі знаходилася школа, в якій мій батько був учителем. Вечорами, коли старші люди верталися з міста, на дорозі коло тих корчем стояли громадками шкільні

діти, ждучи на своїх родичів, а тоді разом із ними заходили до корчми й там хляли горілку, яку їм жиди-корчмарі щедро підливали й давали на кредит або за шматок поля. Це не була справжня горілка: жиди мали в одних бочках розроблену водою горілку, а в других горілка була змішана з водою і вапном. Коли люди, вже підпиті, тратили смак, тоді їм жиди-корчмарі підливали тієї з вапном, щоб вони тільки чули, що їх щось у роті пече, нібито горілка. . .

Мій батько рішився зліквідувати те страшне пияцтво. Найгірше стояла справа із шкільними дітьми. Він уживав різних засобів, включно з фізичною карою. Ця боротьба була майже безнадійна, але при рішучій і наполегливій праці впродовж кількох років, батькові таки вдалося зліквідувати, а решту довершила Перша світова війна. Мужчини пішли на війну, а жінки вже не пили, бо й горілка зникла. Потім не раз люди згадували про ті часи й були вдячні батькові за те, що викоренив те лихо. Але в тих роках, коли пияцтво тривало, то були й такі, які погрожували, що уб'ють батька, тому він для безпеки, коли лягав спати, клав побіч себе сокиру.

Іншою справою були польські колоністи. В тому селі був колись польський двір, як у всій Галичині. Наприкінці XIX ст. цей двір, як і сусідні, розпарцелювали. Як знаємо, поляки, хоч утратили свою державу (стару шляхетську Польщу), то владу над українським населенням далі мали й що хотіли, те й робили. Отож на ті двірські землі вони спровадили мазурів із корінної Польщі, а наші селяни душилися на своїх малих клатпиках землі, хіба тим собі помагали, що виїздили на сезонів роботи, як то казали, «до Прус» (Німеччина). Ще з часів, коли існував двір, усяку двірську службу пани різними способами старалися перетягнути на латинський обряд, і подекуди це вдавалося: було в селі кілька родин тих латинників, які і слова не вміли сказати по-польськи. Коли двір розпарцелювали й навезли мазурів, то для них побудували костюл у сусідньому селі.

«Одного разу, — сповідав батько, — до школи приїхав польський ксьондз і заявив, що в ній є латинники й що він хоче їх учити релігії». Батько погодився, але під умовою, щоб усіх наших дітей вивести на подвір'я в тій годині, коли ксьондз буде своїх учити релігії. Ксьондз сказав: «Хай усі діти сидять!» Батько на це не погодився, вийшов із кляси й пішов до помешкання, але став під дверима і слухав, що там буде. Довго не треба було ждати. Ксьондз сказав усім дітям всетати, хреститися й молитися. Та й почав: «В Імен Ойца і Сина і Свентего Духа . Наші діти хрестяться по-нашому, а ксьондз учить їх по-своєму й говорить «В Імен Ойца і Сина і Сина ку окну» (Сина до вікна), а це він так казав тому, що від фронтової стіни вікна були по лівій стороні, тож він їм казав переносити руку від чола — «В Імен Ойца» (в Ім'я Отця) на ліве рам'я, а воно є по стороні вікон, тобто й «Сина ку окну» (до вікна) — до лівого рамени, так, як хрестяться латинники. І промовив: «Вшиоци (усі) хрестяться й усі і Сина ку окну». Батько все це вислухав, нічого йому не сказав, але

зараз же повідомив нашого священика, щоб він приїхав на лекцію релігії у той сам час. Так і сталося: один учив свої вівці, а другий — свої «овечкі».

З тих малих чи, шак, найменших літ осталося в моїй пам'яті багато з усяких обрядових і весільних вірувань та пересудів. Часто ми, маленькі, йшли в поле, де сільські діти пасли худобу. Там чули ми багато різних казок про вужів із золотими коронами на головах, про різних чародіїв, мавок і відьом і про «того», що сидить у кущі бузини. Найбільше втіялися в пам'ять ті поговори про «того», якого мали два найбагатші господарі в селі. Отож, цей господар був цілком залежний від «того». Якщо він забув щонебудь сказати чи зарядити своїй жінці-господині, тоді все йшло коміть-головою.

Наприклад, поїхав господар до міста й забув жінці пригадати, щоб вона при варенні їжі пам'ятала й не сипала соли до страви. Коли то-подиня це забула й таки насипала соли, тоді «той» починав виробляти страшні речі. В коморі «він» перемішував усе збіжжя — пшеницю зі житом, ячменем, вівсом й усім іншим зерном. У stodолі всяке немолочене збіжжя також перемішував із сіном та конюшиною, а у стайні худобу перевертав у жолоби і всякі інші пакості робив.

Коли ввечорі господар вертався з міста, господиня мусіла готувати свіжу їжу, але вже несолену. «Той», попоївши несоленої страви, починав «порядкувати» в коморі, у stodолі, у стайні. У другого господаря було таке саме, ба щобільше, він чомусь уже як старша людина ходив ціле літо в чоботях. По селі пустили чутку, що він має нелюдські ноги зі стопами й пальцями, а ратички, ніби як у корови, бо він записав свою душу «тому»...

Пішов батько на війну та й у московський полон потрапив, а ми із мамою якось живемо. Пройшли чотири воєнні роки. Прийшов 1918 рік. Почалися зміни. Розвалилася Австрія, а раніше не стало й царської тюрми народів. Поневолені народи почали творити своє самостійне життя. Небагато я ще міг збагнути із того, що творилося, але таки багато дечого в голові залишилося. Це тому, може, що через наше село йшла головна «цісарська» дорога із повітового міста Самбора у сторону на Крокиничі, Судову Вишню, Мостиська. Дуже часто українське військо переїжджало туди із Самбора, або до Самбора, а ми, малі діти, мали змогу дивитися на нього. Пам'ятаю навіть, як їхали козаки із Придніпрянської України отамана Долуда в напрямі польсько-українського фронту, який тягнувся на нашій відтинку між Хирівом і Мостиськами.

Пригадую собі ті довгі осінні й зимові вечори, коли ми з нашою покійною тепер мамою сиділи в куточку, грілися коло печі і не світили навіть нафтової лампи, бо трудно було нафту дістати, так що кожен мусів її ощаджувати. Хіба вже як мама нам подавала вечерю і клала спати, тоді засвічувала лампу. Отож, у присмерку довгих вечорів наша мама розказувала про створення української держави. Вчила нас співати український національний гімн. Ми співали «Вже воскресла

Україна і слава, і воля». Мати вчила нас опівати також »Не пора, не пора москалеві, ляхові служити« і »Ми, гайдамаки, ми всі однакі«.

Перейшла пізня осінь, проминула зима, почалася перша весна по стільки віках неволі із українською державною владою. На Великодні Свята, які були при кінці квітня, вся природа гей би раділа разом із українським народом: по садах дерева цвіли, поля зеленіли, а діти й молодь мали на подвір'ї коло своєї старенької церковці всякого роду забави. В селі були три сотні українського війська на відпочинку. Вони мали стояти три тижні. Та не довелося довго їм бути. Одного ранку зчинився рух, військо дістало наказ збиратися і йти на фронт, бо прийшло повідомлення, що поляки прорвали фронт на відтинку між Хирівом та Мостиськами й наступають. Почався відступ нашого війська. Ніби сьогодні бачу, як українська гармата стояла на городі між школою і церквою й обстрілювала поляків, що наступали. Це була польська армія ген. Галлера, яку озброїла Франція і яку поляки мали вжити проти московських комуністів, а вони післали її на Галицьку Землю. Цілий день та гармата стримувала польський наступ, та встоятись не було сили. Поляки почали щораз то більше натискати й обстрілювати із своїх гармат наше село. У шкільному будинку в клясі була весь час українська міліція, а потім, як стояло військо, то вояки зайняли клясу. Польська розвідка про це знала і тому спеціально поляки обстрілювали школу. Кілька стрілен впали на полях за селом дуже близько біля школи, у сусіднім подвір'ї польський гарматний набій влучив у корову в стайні, цілком відірвавши їй голову. Нині вже годі подати опис тієї цілоденної фронтової стрілянини.

У трьох — мати, брат і я — сиділи ми в кухні за пекарською піччю. Ніби здоровий розум підказував так сховатися. Ми мали за собою три різні стіни, як захорону від усяких кулеметних чи інших куль. Та про те, що гарматний набій може влучити в хату, чомусь ніхто й не думав. Ще поки ми поховалися за цю піч, то всі троє заглядали через вікно заднього покою й бачили, як поляки прокрадалися із сусіднього села до головної дороги. Наші вояки обстрілювали їх із скорострілу та поранили польського вояка, який їхав на коні; кінь також був поранений, ледве кульгав на ногу, а мазур таки дійшов до головної дороги. Сильний град польських куль загнав нас за пекарську піч. Під час стрілянини та вибухів стрілен, які падали в найближчій віддалі від хати, в однім моменті почули ми сильний гук, уся хата задрижала, а згодом усе затихло. Від часу-до-часу український старшина входив до нас до кухні й мама питала його, що то за гук був. Але він нічого не міг пояснити. Чи дійсно він не був зорієнтований, чи може не хотів нас злякати? Поволі стрілянина почала втихати. Українське військо відступило в напрямі Самбора. Як зараз читаю в різних оподах, ці відділи українського війська перейшли через Карпати до Чехо-Словаччини.

Пізнім вечором, а властиво вночі почало входити польське військо в село і займати квартири для старшин і вояків. Зайняли й наше

мешкання, дві кімнати, а ми опинилися в кухні. Та все приходили нові вояки й шукали квартири. Наша мама їм каже, що всі кімнати зайняті, хіба ще у клясі можуть спати. Бере лямпу і йде з вояком до кляси, відчиняє двері, а там світу не видно! Щойно тоді виявилось, що то був за гук, який ми чули під час стрілянини. Стрільно з польської гармати вдарило в стіну кляси й мало полетіти в напрямі стіни, за якою ми собі зробили сховище та чомусь не пішло до нас, а змінило напрям, пішло у стелю й на горищі нерозірване лежало! На другий день польські вояки його з горища забрали й поклали на подвір'ї. Не раз роздумую над тим усім і не можу зрозуміти, яка причина, що те стрільно не пішло прямо на нас, а змінило напрям? Може це навіть сталося чудо, бо на стіні в кухні висів образ Богоматері з Ісусом на руках. Якщо б стрільно пішло просто, то мусіло б влучити в образ Богоматері з Ісусом, а нас було б розшарпало на шматочки. Отже так, як співаємо про Почаївську Матір Божу, що »кулі вертала, монастир врятувала«, так і цей набій завернула і нас врятувала.

Зимою ще за української влади стався такий дуже пригноблюючий випадок. Їхали українські вояки дорогою зі Самбора на Мостиська. Десь дістали горілки й добре собі попили. Поводилися не надто по-вояцькому. В одному селі, де вони переїздили, була станиця військової жандармерії. Її комендант наказав дати їм по 25 буків. Коли вони в'їхали в наше село, то натрапили на першу хату, оту жидівську корчму, про яку я вже писав. Ті п'яні вояки хотіли зайти до середини, та жид боявся впустити їх. У нього також совість не була чиста, бо під час війни ще за Австрії він покинув шинквас і зголосився до військової австрійської жандармерії. Через нього не один потерпів, бо арештував людей під закидом москвофільства. Він не хотів відчинити дверей і почав втікати задніми дверима, городом, до найближчого сусіда, а один вояк стрілив за ним, як за зайцем, видно, щоб йому нагнати страху, бо не псцілив. Тоді той самий вояк зайшов до нас до хати й виматав якоїсь їжі, а передусім доброго м'яса. Мама відповіла йому, що м'яса немає, показала йому галушки з бараболі, але він не хотів їх їсти. На стіні висіла велика спільна фотографія. Він спитав нашу маму, хто то є на ній. Мама сказала, що це вчителі. Далі він спитав, чи є тут також і К., себто той комендант жандармерії, який казав їм дати по двадцять п'ять. Коли мама потвердила, що так, він відразу гей би отверезів і чимскорше вийшов із хати. Не подаю прізвища того вчителя, бо не знаю де він зараз перебуває. Тоді він був у Чехії.

Варто ще згадати, як та польська »валечна« армія поводитися із місцевим селянським населенням. Точно вже не пригадую, скільки днів вони квартирували в нашому селі. Пам'ятаю, що польська гармата стояла на городі за корчмою і обстрілювала околиці Самбора. В нас у хаті квартирували вищі стажем старшини, бо їхній кухар цілими днями не робив нічого іншого, а тільки приготровляв страви, а в пекарській печі випікав для них усякі присмаки, забираючи для того

потрібне в селян: кури, яйця, молоко, масло, м'ясо, й не платили за це ні зламаною «цента». Так само й військо горнуло зі села все, що попало, і для себе, і для коней, а не платило нічого та ще й над людьми збиткувалося. Одним словом, ціле село виглядало справді, як у війну. Селом по дорозі порозкидувана солома, сіно, а це ж весна, люди самі вже багато не мали. А скільки всяких харчів змарновано! Це ж була пора весняних робіт. Селяни старалися придбати собі усяких запасів, щоб мати що їсти під час праці на полі. Але та мазурня, як справжня дич, знищувала людям харчі. Цілі діжки сиру розсипали по подвір'ю коло школи. Забрали в одного господаря молоду корову. Він прийшов до школи, хотів просити старшин, щоб йому віддали цю телицю, але вояки стягнули із нього кожух, а тоді казали йому надягати його на себе; він пхає руку, а мазурська дич б'є його нагаєм по руці! Вже гіршу сволоту тоді собі уявити, як того кухаря-мазура, який виварював і випікав для старшин. Він уже тоді ворожив, що за двадцять п'ять літ, — як він висловлювався, — «русін запомні же бил русінем» (русин забуде, що він був русином). Тож і не диво, що пізніше з'явився Станіслав Грабскі, який був страшним україножером. Це він у роках 1923-36 був міністром освіти у Варшаві. Він знищив українське шкільництво на Західноукраїнських землях. Він був автором т. зв. «лекс Грабскі» з 31. 7. 1924 року.

Коли батько приїхав із полону після війни, то перейшов 1922 року на друге село вчити. Крім батька, вчила ще одна вчителька, полька. Полька по матері, бо її батько був українець, але так підпав під режим жінки-польки, що навіть сини стали поляками (один служив в одному із легіонів Пілсудського). По наших селах поляки завели двомовне навчання, так що деякі предмети викладалися обов'язково тільки польською мовою. При тім навчанні траплялись дуже часто всякі сміховинки.

Сидимо, моя мама і я, в кімнаті, за дверима є кляса. Учителька вчить історію Польщі. Історії України взагалі не вільно було вчити. Тут мушу зазначити, що багато учителів-українців тайкома таки вчили дітей історію України. Отож, учителька питає одного учня щось про польського гетьмана Станіслава Жулкевського. Учень душиться, мнеться й не може вимовити, чи не знає, як той гетьман називається. Душиться та й мнеться, а вчителька хоче йому нібито допомогти та й каже: «Ну, видусь» (по-нашому: «Ну, видуши»), а цей у добрій вірі повторює: «Станіслав Видусь». Тоді було дуже багато таких справжніх сміховинок, про що писали наші газети. Для прикладу подам кілька таких, які вбилися в пам'ять. Казали наші люди: «Тісний чобіт давить ногу», а це по-польськи виходило: «Тісні бут, давай ноги». Або ще такий польський зворот: «В полове ліпца мами упали» (в половині липня маємо спеку), що по-українськи могло б звучати: «В половину лізли мами і впали». Або по-польськи: «Волами до Бога» (звертаємося до Бога) можна перефразувати по-українськи: «Волами їдемо до Бога» і т. д.

Найсильніше мені вбилася в пам'ять масакра, яку зробили наші хлопці мазурам-колоністам. Мазурня увесь час була бутна та чванлива, а вже за панської Польщі, то годі було витримати. Протягом довгих років велися всякі суперечки між мазурами й нашими людьми. Дійшло навіть до того, що одного року під час Великодніх свят мазурня стала перешкоджати нашим дівчатам виводити гагілки й всякі забави біля церкви. Один мазур увігнався навіть до церкви з револьвером в руці й бігав поза престолом за одним нашим хлопцем. Та врешті терпець увірвався. 1924 року, в перших днях липня, в неділю, почала мазурня розбивати забаву наших хлопців та дівчат. Коли наші рушили на них, то мазури не знали куди втікати. Трьох мазурів таки зловили в житі, де були сховалися, і там одного трупом поклали, а двох так «змагуляли», що їм уже відхотілося робити якінебудь галабурди. Хоч коротко переповім цю ексекуюцію. Діялося це напроти шкільного будинку десь коло 11-ої години вечора, як наші допалися до них. Чути було тільки якийсь приглушений тупіт. А то наші хлопці приходили й тих мазурів колами обкладали. Потім при секції тіла лікар заявив, що ще в житті не бачив такої змасакрованої людини. Убитий — це був власне той, котрий бігав із револьвером поза престолом у церкві за нашим хлопцем. Один із тих, що вилизався з ран, мав сказати: «На цале жице бенде мял руском гвяздем» (на все життя матиму руську зірку), мав він добре розбите чоло. Кільканадцять наших хлопців заарештували, вони сиділи у слідстві майже рік, але ні один не признався котрий перший почав бити, так справа й затихла. Польська поліція хотіла її пов'язати з акцією УВО, яка тоді вже діяла. Однак я думаю, що це був тільки місцевий відрух, реакція на мазурську бутність, яка відтоді притихла.

Коли Рада амбасадорів у березні 1923 р. признала Галичину Польщі, постало страшне обурення серед українського населення в Галичині. Почалися всякі протести. В Самборі в гімназії стався такий випадок. При кінці науки учні вийшли із клас, а хтось крейдою на таблиці написав: «Смерть лягам». Це викликало страшну лютю із сторони поляків. Та без жодного доказу шкільна влада не могла нічого зробити, не могла нікого безпідставно покарати й викинути із школи. У тій державній гімназії були учні: поляки, українці й жиди. Я тоді ще не був учнем тієї школи, але знаю це з оповідань. Прийшло слідство із Львова від Шкільної Кураторії, а може і з самої Варшави, точно не можу пригадати. Приїхали спеціалісти, які мали виявити, хто саме це написав. Одного дня під час однієї лекції наказали учням по всіх класах написати на спеціальних картках ті слова: «Смерть лягам». По докладній перевірці з'ясувалося, що це написав учень-жид, не пригадую собі в котрій класі він був. Його за це викинули з гімназії. Вже відразу сама ортографія вказувала на те, що це не писав українець, бож українець написав би «ляхам». Під цим оглядом і нині є плутанина у поляків: вони пишуть «хата», а читають «гата». А жиди, які себе признавали до «народовосьці польскей», ішли й мовно разом із поляками.

Тоді вже діяла Українська Військова Організація, УВО, під проводом полк. Євгена Коновальця, але я, як дев'ятилітній хлопчина, небагато розумів, хоч цілком добре пригадую, як польські опричники у Львові в тюрмі на Бригідках закатували в місяці лютому 1924 року Ольгу Басарабову. Не збираюсь наświetлювати цю справу, бо вона відома. Подам лише те, що я чув тоді, коли ще не були відомі усі подробиці рафінованого польського опричництва. Мої родичі приїхали з міста, і я чув як вони оповідали про це все у хаті, тому, відтоді в мене, малого хлопчини, залишилася в пам'яті свідомість про жорстокість польських катів на все життя. Родичі говорили про ті міхурі, які поробилися на голім тілі Ольги Басарабової, що свідчило про нелюдське катування цієї Жінки-Героїні польськими займанцями.

1925 року я почав ходити до гімназії в Самборі. Це була польська державна гімназія, про яку ішла мова вище. Найбільше було учнів-поляків, на другому місці були українці, а тоді жиди. Польська мова була викладовою мовою. Ми, українці, мали ще й українську мову, як предмет, три години на тиждень, і дві години релігії. При школі для учнів-українців діяли релігійне товариство «Марійська Дружина» і «Літературний Гурток». В обидвох товариствах були бібліотеки, з яких учні позичали книжки. Опікувався «Марійською Дружиною» наш катехит, сл. пам. о. Стефан Білинський, а «Літературним Гуртком» прсф. д-р Антін Княжинський.

Тут треба підкреслити, що фонди на купівлю книжок давала дирекція школи. У «Марійській Дружині» книжки були в першій мірі релігійного змісту. В бібліотеці «Літературного Гуртка» була белетристика, а останніми роками під пильним доглядом сл. пам. проф. А. Княжинського, і також нас, учнів старших клас, багато було закуплено історичних повістей із княжої і козацької діб української державности. Таким способом, хоч історії України не можна було вчити на годинах української мови, дуже багато учні-українці могли вивчити з тих історичних повістей. Крім того, багато учнів під час літніх ваканцій доповняли знання з історії України з різних підручників. Я сам кожних літніх ваканцій вивчав «Малу Історію України» Михайла Грушевського.

Постараюся дещо сказати про цю польську гімназію в Самборі і про обставини у ній для учнів-українців. Думаю, що не зашкодить дещо пригадати, а декому таки вияснити, що діялося тому 50 і більше років під польським окупаційним режимом там, на нашій Батьківщині, коли люди жили серед нестерпних умовин. Дуже часто чую, а то й читаю різні зауваження у сторону тих, які так само, як я й усі інші, тоді вчилися там у польських державних школах.

У Самборі не вдалося українцям виторгувати української гімназії для хлопців чи дівчат ні за Австрії, ані тим більше за Польщі. Тож багато хлопців ходило до двох державних гімназій та польської державної учительської семінарії. Для дівчат була тільки семінарія Українського Педагогічного Товариства «Рідна Школа». Небагато учениць-українок ходили до приватної польської гімназії ТСЛ.

Ми вчилися в польській школі, зате виховувалися в українських родинях, в українському середовищі, тому для нас не було жодною проблемою якою мовою говорити з товаришем однокласником-українцем навіть тоді, коли нас було менше. Ми знали, що мусимо говорити по-польському, коли відповідаємо професорові, але ніхто з нас не промовив ані одного польського слова в розмові з товаришами під час перерви чи навіть під час лекції. Тому цілком безпідставними є твердження, мовляв, ті люди, котрі закінчили польські школи — менше-вартісний елемент.

Поляки, хотіли чи не хотіли, але мусіли це толерувати і, хоч інколи їм не ставало терпцю й починали «кабанувати», себто прозивати — «Ти кабане», — то такі витівки сумно для них кінчалися чи бували вони у клясі, чи в інших частинах школи, бо тоді наші п'ястуки йшли в рух.

Пригадую, як ми, учні другої кляси, мусіли вислухувати кпини з уст польського професора, великого україножера. Він належав до т. зв. ендеків (народових демократів), які загально не любили українців. Саме його прізвище насувало якесь дивне почуття. Називався він Валігура. Ми шукали порятунку в нашого катехита о. С. Білінського, який був господарем нашої кляси. Доходило до того, що цей професор, коли о 8-ій годині ученя-українець починав молитву, верещав: «Іле рази бендзеш сен жеґнал» (Скільки разів будеш хреститись), бо це так його немилосердно кололо. Ось одна сцена. Той україножер-професор зійшов на тему граматики, а саме відміну дієслова «я є, ти є...» Коли було «вони суть», а потім ця форма змінилася на «вони є». І немов би бачу сьогодні, як той грубий, опецькуватий чоловік бігав по клясі, заклавши руки за камізельку, реготався й верещав: «Ми є, ви є!», а це його «ви є» вимовляв так, ніби якась собака вие, — учні-поляки йому вторували й собі реготалися.

В четвертій клясі, коли ми читали обов'язкову лектуру Г. Сенкевіча «Огнем і мечем» («Огнем і мечем»), то проф. Валігура, на спілку із Сенкевічем, опльовував усе, що українське: чернь, козаків, а головню козацьку провідну верству на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким.

Вершком його безличности було те, що коли у п'ятій клясі ми почали читати також обов'язкову лектуру «Пана Тадеуша» Адама Міцкевіча, тоді той Валігура домовився до того, що ставити Міцкевіча побіч Тараса Шевченка взагалі не можливо, бо Шевченко не то Міцкевічеві, але навіть Кохановському не доріс по коліна! (У поляків Кохановський розцінюється так, як в українців Котляревський).

Це вже настав час, що муки, кров і смерть Ольги Басарабової й інших, які каралися по польських катівнях, не йшли намарне. Ми, молоді юнаки, чули про це все, ми пам'ятали, що існувала вже Українська Держава, яка впала в нерівному бою, ми набирали щораз то більше гарту духу, а брудні шовіністичні витівки польських заволок, отих Валігур, ще більше скріплювали нашу національну свідомість.

Школа своєю програмою «паньствового виховання» (державного виховання) старалася впоювати у нас, якщо вже не любов, то все ж таки лояльність до польської держави. Відбувалися різноманітні державні свята. Однак, коли нам говорили про 11-го листопада — відновлення польської державности, то ми вже раніше відсвяткували свій Перший Листопад. Вчили нас про січневе польське повстання минулого століття, а ми вже відсвяткували свої січневі роковини Самостійности й Соборности. Коли казали нам співати про легіони Пілсудського, то ми співали: «Вернуться ще тії Стрільці Січовії...»

Ні школа взагалі, ані вчителі зокрема не досягнули своєї цілі — не змогли збудити в нас, молоді, почуття меншевартости. Це підтверджує ось такий приклад. В одній клясі, здається шостій, або сьомій, де був мій брат, професор переводив облік присутности учнів. На його заклик, щоб устали всі «русіні», встало всього два, а решта сиділа. Питається він, де решта «русінув», та ніхто нічого не каже. Тоді він почав цілий виклад на тему назви «русінув», мовляв, така є урядово затверджена і прийнята назва. Щойно тоді встала решта, а було їх чотирнадцять, так задемонструвавши своє наставлення до цього державного виховання. До сказаного ще треба додати, що той професор сам був перекинчиком, саме його прізвище зраджувало: називався Ян Білик, а душа у нього була чорна.

Моя восьма кляса начисляла 40 учнів: 20 українців, 14 поляків і 6 жидів, а один жид ішов разом із нами, так що ми мали більшість і вибрали свого клясового війта і більшість членів клясової ради. Цей жид пізніше по maturі виїхав до Палестини, з чого видно, що був сіоністом. Напруження у клясі було велике. Про це знали всі професори, включно з директором, також перекинчиком. Найгірше почував себе господар кляси, суспендований священик-москвофіл, який учив історію Польщі. Коли наближався вже кінець року і треба було приготуватися до спільного табльо, то він, як господар кляси, присвятив цілу годину на розмову «про співжиття». Та коли закінчив, один учень-українець устав і заявив в імені нас українців, що ми українці, не бажаємо собі спільного табльо. Це подіяло на професора й польських учнів, як грім з ясного неба. Казали: «Так ми не знали яких колегів ми мали». В додатку до того, за якийсь короткий час приїхав представник із кураторії і робив знімки по всіх клясах. До нашої кляси прийшов він у товаристві директора школи. Польські учні запрошували директора, щоб ставав разом до фотографії. У нього аж вогні від люті стали в очах як він вимахував рукою та повторював «Ні! Ні!» натакаючи на нашу відмову створити спільне табльо. Все таки спільне табльо ми таки були змушені створити під натиском, мовляв, maturи не поздаєте. Особливо натискали на незаможних учнів. Не знаю про інших, чи забрали вони свої табльо при роздачі матуральних дипломів, але я не взяв. Тоді коли була роздача матуральних дипломів, ми втріох пішли на прогулянку, на гору Маківку, щоб там віддати поклін упавшим борцям за волю України. Там були похоронені Українські Січові

Стрільці. В першу неділю липня щороку на тій горі відбувалося традиційне свято Маківки. Того року польська влада не допустила до влаштування цього свята. Ще й природа чомусь не сприяла нам усім, які зібралися масово біля підніжжя Маківки, в мальовничому селі Гребеневі, де відправлялася в цю неділю торжественна Служба Божа в наміренні борців, що загинули за волю України. Однак, у понеділок невеликий гурт нас екскурсантів таки вийшов на гору Маківку, і там ми помолилися за їхні душі.

Як я вже згадав, у школі було найбільше поляків, а українці займали друге місце. Те, що наша восьма класа мала найбільше українців, це був єдиний випадок впродовж всього існування гімназії за тодішньої Польщі. Поляків це сильно кололо, та вони не могли нічого вдіяти. Також та класа, до якої ходив мій брат, начисляла 16 учнів-українців. Поляки старалися шпигувати за нами, українцями, й коли щось почули, то доносили директорові школи, який був також перекинчиком на ім'я Пискозуб (Піскозуб). Ми знали про цю систему доношування і старалися бути якнайбільш обережними.

Хочу тут також згадати ще і про тих учнів, що раніше ходили до тієї самої гімназії. Коли я був у першій класі, то пригадую, що трьох українців здавали матуру, але прізвищ їх, на жаль, не можу пригадати. На другий рік п'ять українців здавали матуру, а саме: Роман Савицький — згодом професор музики і піаніст, який помер в Америці, у Філядельфії, в 1953 р.; Богдан П'юрко — пізніше професор музики, також уже помер в Америці; Маркусь (ім'я вже забув) — згодом інженер-механік, який загинув на головному залізничному дворі у Львові під час налету московсько-большевицьких літаків 1-го травня 1944 р.; Василь Ступницький — пізніше магістер філософії, але де він якраз тепер не пригадую. Це були два найздібніші учні на всю школу. П'ятим був Літинський, та вже не пам'ятаю, що він саме студіював. До визначніших учнів належав Михайло Романишин, шкільний товариш мого найстаршого брата, визначний шахіст, який був прикрасою нашої школи, а потім під час студій у Львові гідно репрезентував українців у світі шахістів. Тепер його син є визначним шахістом в околиці Самбора. Про багатьох інших випускників я вже забув. Та все таки треба згадати Т. Сілецького, який перегодом став правником і культурно-освітнім діячем, а також — організатором націоналістичного активу, як серед студентів, так і загалу молоді в околицях міста Самбора і повіту. Рівнож не можна забути Адама Гординського, який був правником, шахістом і посадником міста Самбора в 1941-1944 рр. Багатьох вже й між живими немає: померли вони природною смертю абож погинули з рук окупантів під час Другої світової війни.

Щоб ліпше насвітлити обставини у школах Самбора, чим та українська молодь, що так скажу, дихала, які ідеї нуртували серед неї, чи дійсно вона сліпо могла йти за Винниченківськими ідолами, як дехто твердить, — хочу подати трохи «вивротового» (підривного) матеріалу,

як то загально поляки називали. Нині це вже не таємниця, що в 1930-их роках на політичну арену виступила новозорганізована політична сила, ОУН. Так і в Самборі молодь — хлопці та дівчата — була охоплена організаційною сіткою Юнацтва ОУН.

ОУН — це безпосередній переємник дій УВО, але ще ширшого засягу. Тому зрозуміло, що ОУН, як політична організація, мусіла шукати для себе, так би мовити, ширшої бази для свого росту. Чинники, завданням яких було дбати про ріст Організації, старалися приєднувати для неї і дорослих, і молодших членів.

По наших програмах Визвольних Змаганнях їхні чільні діячі рішили не скласти зброї, а продовжувати далі боротьбу із наїзником. Створили вони підпільну організацію УВО. Без сумніву їхні акції мали вплив на нас, тоді цілком ще молоденьких. Я вже згадував про жорстоке вбивство Ольги Басарабової. У двадцятих роках відбувалися різні акції УВО, в тому й напади на пошти чи скарбові уряди, щоб роздобути гроші на ведення й розбудову Організації. У пресі про це писали дуже докладно, також багато розмовляли про дії цієї військової організації, а ми, хоча ще такі малі, дещо роздумували над тим, і це все десь там, у глибині душі, в наших молодих серцях таки лишало свої сліди. Такі очайдушні напади бойовиків мали свій вплив на психіку нас, молоденьких. Траплялося, що польська поліція впадала на слід Організації та заарештовувала деяких бойовиків. Відбувалися судові процеси, а це, у свою чергу надавало розголосу, що існують люди, які не можуть погодитися із станом поневолення, і зі зброєю в руках борються проти окупанта. Не буду тут вичисляти усіх дій УВО в тих роках, але одне тільки стверджу, що як би там не було, то вже сам факт існування УВО для нас був незбитим доказом, що українська справа мусить набирати дедалі то більшого значення. А до того коли відбувалися політичні процеси бойовиків з УВО, а наші адвокати-оборонці у своїх промовах висували як аргумент, що недавно поляки самі провадили таку підпільну роботу, то це нас, молоденьких, іще більше настроювало до того, щоб тих наших бойовиків з УВО виносити на вершини героїства. Всім нам було відомо, що на чолі УВО стоїть недавній борець за самостійну Україну, полк. Є. Коновалець, що він мусить переховуватись, жити за кордоном, що його життя постійно в небезпеці. Як багато ми, малі хлопчаки, переживали, щоб йому, полк. Коновальцеві, нічого злого не трапилося, або тим, котрі з ним співпрацювали!

Який великий жаль огорнув нас усіх — і дорослих, і молодь — коли 25-го травня 1926 р. покотилася громом вістка, що на вулиці Парижу від куль московського висланника загинув Головний Отаман Симон Петлюра. Це усіх, а молодь зокрема, зобов'язувало до більшої чуйності, до ще більшої рішучості. Ми мали вже десь невдовзі стати в ряди тих, які вже борються, а можуть кожної хвилини впасти на шляху визволення із кайданів неволі нашої Батьківщини-України. Це був дійсний підсвідомий, стихійний гін, який робив своє. З року в рік

лави борців не меншали, а поступово збільшувались. Було це цілком самозрозуміле, бо одні боролися зі зброєю в руках, а другі, так як тепер т. зв. реалітетники, хотіли легальним способом здобувати різні полегші від окупанта. Та марна це була справа. »Лиш боротись — значить жити«, писав І. Франко, і це нам, хоч іще малим, більше промовляло до наших душ і сердець, аніж охляле »Русин просить не много«, яке повторювали тогочасні легальні провідники народу.

Отож, упав на шляху до визволення України Головний Отаман Симон Петлюра. Міжнародня зграя брехунів хотіла вбити його, щоб і цілу визвольну, а тим більше підпільну, революційну боротьбу знівечити, та так не сталося.

Відбувся процес проти вбивці, який сам віддався в руки поліції і заявив, що він це зробив, щоб пімститися за погроми жидів в Україні. Вже тоді ми малі, роздумували над тим. Самі ми бачили серед нас скрізь по наших селах і містах жидів, і годі було зрозуміти, чому цей нарід шукає пімсти над нашими визначними людьми. А ще більше годі було зрозуміти, коли відбувся суд над цим вбивцею і суд звільнив його від кари, а жида бігали від хати до хати, від склепу до склепу й радісно голосили: »Шварцбард іст бефрайт« (»Шварцбард є звільнений«). Це я особисто чув і бачив, як старий згорблений жид бігав, відчиняв двері до склепу й це з радістю вигукував. Жида робили й загальну грошеву збірку на проведення того, сумної слави процесу.

Ось серед таких обставин на своїй Рідній Землі, але в чужій школі, проходили наші роки під натиском польського окупанта, який старався влити в наші душі отруту зневіри, а ще більше шпирив підшепти зради й капітулянтства. Та, із другої сторони, вміло ведена роз'яснювальна дія спрямовувала нас, молодих, на правильний шлях — шлях боротьби за визволення з-під ярма окупанта. Нам ставили за зразок героїв із наших недавніх Визвольних Змагань, нам ставили перед очі молодих Крутянських Героїв, які зі зброєю в руках ішли боронити столицю України від московсько-большевицької навали. Щоб защепити в наші серця, в наші душі культ посвяти Батьківщині, нам припоручено виробляти в собі силу волі, а також фізичну витривалість.

Так прийшлося нам, учням шостої класи, відзначити перший раз у житті пам'ять Крутянських Героїв. Основним відзначенням їхньої пам'яті на терені класу була голодівка. Вона тривала увесь день без жодної їжі, і при шестигодинній шкільній науці.

У всіх нас, юнаків — якісь зарум'янілі обличчя, блискучі очі. Дивимося один одному у вічі, і в кожного та сама думка — це за тих, що там далеко, на широких степах України, склали свої буйні молоді голови в обороні України.

Бо як пише поет:

»Зродились ми великої години
З пожеж війни, із полум'я вогнів,
Плакав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнет і гнів на ворогів«.

Це слова з маршу Українських Націоналістів, який написав поет Олесь Бабій. Ми знаємо, що мусимо бути міцні, тверді, незламні, мов граніт. Ми знаємо, що маємо бути вірні Батьківщині до загибелі. Для нас найвищий закон та приказ: Самостійна Соборна Українська Держава (УССД).

Так рік-річно ми святкували Крути.

Після матури, я поїхав до Львова на студії, де поринув усім своїм еством у вир студентського життя. Тут продовжувалися традиції, запроваджені перед літами. У день Крут зобов'язувала далі та постановою, що студентська і взагалі націоналістична молодь відзначала день Крут голодівкою. Того дня студентські харчівні були цілком нечинні, а заощаджені гроші треба було скласти на добродійну ціль, у комітеті допомоги політичним в'язням. Ось так у короткім нарисі можна схопити 1930-ті роки на Західніх Українських Землях. Вже із цього бачимо, чи дійсно молодь могла тоді сліпо йти за Винниченківськими ідолами...

А ось що пише о. Діонісій Кульчицький («Правда», 1-2, 1973 р., стор. 6): «У тридцятих роках був я ще в гімназії і бачив, як ученики хвалилися тим, що читали книжки Винниченка. На жаль, ніхто зі старших наших громадян не перестеріг нашу молодь перед читанням таких книжок. У тих роках ходив я до польської гімназії в Самборі, де вчителем української мови був порядний (подумайте, що за комплімент!) чоловік проф. Княжинський, але й він не остерігав учеників перед читанням книжок Винниченка. Очевидно, дурна молодь не розуміла цього, що вона читала. Навіть старші не розуміли».

Смію твердити, що за дуже малими винятками, тодішня молодь не тільки Самбора, чи Самбірщини йшла за кличем «Для нас найвищий закон і приказ: Соборна Українська Держава» і всіх нас «плекав біль по втраті України і кормив нас гнет і гнів на ворогів». Можу із спокійною совістю заявити, що таких, які зачитувалися творами Винниченка, було дуже мало, а це просто тому, що уся ідеологічна й політична діяльність новоствореної ОУН була якраз спрямована проти тих, які в більшій, чи меншій мірі спричинилися до упадку Української Держави, а проти Винниченка була ведена найгостріша акція.

Поставмо собі запитання, наскільки в тих обставинах мав, чи міг мати вплив покійний проф. д-р Антін Княжинський на шкільну молодь у самбірській гімназії? Скажу, що проф. Княжинський любив, нас шкільну молодь. Він старався нам, учням, якнайосновніше передати знання української мови й літератури, але він здавав собі справу, що його впливи на шкільну молодь обмежені. Він сам був гетьманцем і знав наставлення нас, молодих. Дуже добре пам'ятаю, як наприкінці навчання у восьмій класі в 1933 р. він у дуже чутливій формі старався нас переконати, щоб ми не пішли за тими «радикальними кличами», які, звісно, походили від ОУН. Він хотів нас вмовити, щоб ми не віддавалися власне тим радикальним кличам, щоб ми не пішли, як

тоді це називали — «дорогою самоспалювання», та його слова, хоч щирі, на нас не діяли.

І сьогодні, коли лину думками в ті молоді літа, переходжу в пам'яті всіх товаришів. Їх уже багатьох немає між нами. Одних знищила і згноїла рука московського молоха по всяких катівнях. Інші принесли своє життя в жертві за Україну в рядах УПА чи Першої Української Дивізії, а про інших слід сам пропав. Сам проф. Княжинський, хоч як перестерігав нас, молоденьких загорільців, пройшов власними ногами Сибір неісходимий, де перестраждав цілих десять довгих років, і знищений, зруйнований хіба чудом оминув страшної смерті десь там у Караганді. Коли в 1960 р. прийшла чутка, що проф. Княжинський є тут, між нами, прямо не хотілося вірити. А коли прийшла нагода побачити його, то жаль і розпука огортали, що сталося із цією людиною, колись здоровою і повною енергії! Недовго втішався той страдник вільним життям. Зруйнований організм не витримав і серце перестало битись.

Увага!

Увага!

ЦІННЕ ВИДАННЯ

Роки тотального терору в ССРСР, а зокрема в УССР, увійшли в історію під назвою Єжовщини.

З нагоди 30-річчя тієї кривавої доби (1937-1967) Українська Видавнича Спілка в Лондоні (УВС) вшановує пам'ять тих мільйонів українців, що загинули смертю мучеників-рабів, виданням двотомової документальної повісті О. Звичайної та М. Млакового під назвою

«ВОРОГ НАРОДУ»

Це широко розгорнене полотно і щодо часу, і щодо просторів (Україна, Сибір, Далека Північ ССРСР, советська «воля», в'язниці, етапи морями й суходолом і... Колима — планета див), і щодо кількості рельєфно змальованих дійових осіб, які вирвалися живими з тогочасної дійсності. Хоч зміст твору не з веселих, але «споживається» він легко, бо побудовано його за принципом кінофільму.

В грудні 1967 р. повість «Ворог народу» на конкурсі Українського Літературного Фонду ім. І. Франка в Чикаго (США) відзначено першою нагородою. Повість має 939 стор. малої вісімки в обох томах; віньєти роботи мистця М. Дмитренка.

Ціна за 2 томи: £6.00, або 15 американських доларів.

Замовлення разом із готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd
200, Liverpool Road,
London, N1 4LF, Great Britain.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Софія НАУМОВИЧ

Я, ОЛЕКСІЙ, ПРА-ПРАВНУК ЦАРЯ*

Такий заголовок книжки Олексія Довгорукого, яка появилася рівночасно еспанською і французькою мовами. Князь Олексій Довгорукий виступив був перед кількома роками у нашій пресі з маніфестом «Я — українець», а тому назва його книжки зразу насторожила українського читача, якому такий родовід аж ніяк не імпонує. Проте, терпеливий читач знайде у цій книжці деякі позитиви, зокрема ж у початкових розділах. Ось вони:

1. Зразу ж у «Хронології подій 1899-1980» автор правильно подає правильну назву України, Києва, Львова та інших міст, як теж важливі історичні дати, зокрема проголошення незалежності України у Києві, Хусті й у Львові.

2. Автор чітко розмежовує дві династії: українську Довгоруких, які походять від Рюриковичів, і московську Романових, яка почала свій рід від «Кобили» та «солдатської дівки» Катерини Скаврушевої. Слідують описи злочинів цієї дикунської і скритовбивчої «династії» (стор. 50-62).

3. Дальші розділи вияснюють, як через одруження царевої доньки Марії Романової із Великим князем України Миколою Довгоруким його внук Олексій став правнуком московського царя Миколи II, — звідси й «сенсаційний» заголовок книжки.

4. З наступних розділів (стор. 119-122) довідуємося, що після революції 1917 р., цариця й її доньки, в тому й Марія, переховувалися у Манастирі Сестер Василіанок у Львові при вул. Потоцького, під опікою Митрополита Шептицького та за відомом папського нунція Пачелі за Пія XII. Оця Марія, переїхавши згодом до Румунії, жила з українським паспортом в українській амбасаді у Букарешті, де й одружилася з Миколою Довгоруким, у приявності короля Фердинанда, у королівській палаті. І автор зазначає, що Микола Довгорукий «замаркував різницю між українською та московською династіями тим, що прийняв українську форму прізвища Довгорукий, замість московської «Долгоруки». Перед смертю він зредагував своє завіщання українською мовою і підтвердив його своїм підписом: «Довгорукий Микола» (стор. 120).

5. Чергові розділи говорять про переслідування царської родини Романових московськими більшовиками, та про їхнє перебування у Києві у часі Української Держави, де маршалом Української армії мав бути Олександр Довгорукий (батько Миколи, який одружився у Румунії з Марією Романовою. 14. 12. 1918 р.). Олександр Довгорукий став «Володарем України» після абдикації Гетьмана Павла Скоропадського — про що говорить у нотаріальному свідченні інж. Андрій Швець, капітан козаків, у Мюнхені 13. 3. 1980 р. (стор. 185-187).

*) S.A.R. le prince Alexis d'Anjou, duc de Durazzo: *Moi, Alexis, arrière — patit-fils du Tsar*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1982, p. 380.

6. У розділі *«Україна, мої предки і роля українських Довгоруких»*, автор покликається на статтю Гю Кутан де Сесваля *«Вірна Україна»* (у монархічній французькій *«Ревю універсаль»* з жовтня 1979 р.), в якій цей французький автор подає родовід князів Рюриковичів-Довгоруких аж до повалення Гетьманату 1918 р. і Директорії Симона Петлюри «вбитого в Парижі 25. 5. 1926 советським агентом Шварцбардом» (стор. 228-231). Далі йде мова про споріднення Довгоруких з українською шляхтою, зокрема князями Розумовськими.

7. Дальші події: під час президентури монс. Августина Волошина, мало б відбутися проголошення 1938 р. Миколи Довгорукого як «Володаря України» (стор. 236), після того, як 1918 р. «Мій батько Василь д'Анжу працював для Українського визвольного комітету та допоміг українському урядові Петлюри призначити графа Тишкевича амбасадором України для Ватикану» (стор. 255). І ще згадка про Ярослава Стецька при проголошенні Державности України 30. 6. 1941 р. (стор. 238).

8. У 16-му розділі автор широко розповідає історію роду Анжу-Дюрацо, а навіть сягає до французьких капетингів, — звідки мав походити його батько Василь д'Анжу, одружений з донькою Марії і Миколи, Довгоруких, Ольгою-Беатою, матір'ю Олексія. Вона, задля своєї краси і темпераменту, мала деякі «романтичні» пригоди (стор. 249), то й недовго жила з Василем д'Анжу-Дюрацо, бо незабаром одружилася з Ігорем Довгорукиком із Криму, який, як пише автор, «став моїм батьком» (стор. 265).

9. І врешті, в останніх розділах своєї книжки князь Олексій широко документує (окремий розділ з копіями документів у кінці книжки) всілякі погрози, шикани, шантажі, пресові кампанії тощо, що їх стосують супроти нього москалі Романові. Проте він, замість раз на завжди порвати з ними, як це належало б поступити українцеві, намагається підкреслити своє споріднення з ними, через бабусю Марію шукає зустрічей з ними і називає себе «правнуком царя», або цезаревичем» (у неправильній французькій транскрипції: «чечаревич»). При чому, не зважаючи на свою нищівну критику роду Романових у перших розділах, величає їх такими титулами, як «сереніссімі», і це для французів, які звикли своїх королів називати просто числами: «Люї 14, 15, 16»...! Щобільше, автор хвалиться тим, що президент польської Речі-посполитої в екзилі визнав його не як українського володаря, а як «царя в екзилі», та ще й наділив його «орденом білого орла». А сам він, пра-правнук царя, бажав би здійснити мрію своєї бабусі: «погодити справжню Польщу зі справжньою Москвою»... і вже ніяких згадок про Українську Державу!..

Оцих кілька цитат із книжки *«Я, Олексій, — пра-правнук царя»* подані тут і для читачів, і для автора, щоб указати йому на непрощенну помилку: ця книжка, написана дуже хаотично, з безчисленними повтореннями та забіганням то назад, то наперед, і з сотнями прізвищ і титулів, була б дуже виграла, коли б Шановний Автор, — на кількакратні домагання українських монархістів, дав був її прочитати перед

дружком тим, які йому морально і матеріально помагали. Бо так як вона виглядає сьогодні — вона не може задоволити ні москалів (хоча б згадками про українську династію і проголошення незалежної України), ні українців, які не бажають мати нічого спільного з москалями ні з червоними, ані з білими, хоча б які вони були «сереніссімі»...

Петро РОЄНКО

»РОЗДУМИ« О. ТИХОГО

Олексій Тихий: РОЗДУМИ, статті, документи, спогади. В-во «Смолоскип», Балтимор—Торонто, 1982, стор. 79.

Обороняти українську культуру в країні «диктатури пролетаріату» — це справжній героїзм. Найновішими героями нашого народу стали шестидесятники, члени Української Гельсінської Групи та ті, імена яких нам невідомі. Більше знаємо про тих, твори яких стали відомі у вільному світі. Майже п'ять років був редактором «Лемківських вістей» й завжди писав про цих сучасних лицарів, хоч часом дехто з видавців недолюблював цього мого вчинку.

Прізвище О. Тихого відоме читачам того часопису та журналу «Любисток». Його «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» пригадують часи, коли я жив у тій частині України й був свідком тамошнього русифікаційного курсу. Від того часу становище українців у Донбасі ще більше погіршилося — «злиття народів» набрало жахливого стану. Та знайшлися відважні мешканці цієї частини нашої батьківщини (М. Руденко, І. Світличний, його сестра, О. Тихий й інші), які почали робити все можливе в умовах СРСР, щоб рятувати культуру свого народу.

Олексій Тихий народився 27 січня 1927 р. в Іржавці на Донеччині. Закінчивши середню школу, вчився в інститутах (транспорт і сільське господарство), а згодом закінчив успішно університет в Москві. Повернувшись на свою батьківщину і був завпедом середньої школи... 15 лютого 1957 р. його заарештували й покарали на 7 років ув'язнення і 5 років позбавлення прав за «націоналізм» і «антирадянську пропаганду». Відбув кару й 1964 року повернувся на батьківщину, де працював робітником. Та в СРСР за українцями стежать і не дають їм вільно жити. О. Тихого переслідували, а 15 травня 1976 р. КГБ зробило у нього обшук і забрало праці з української мови. Дня 9 листопада він став членом Гельсінської групи, а 4 лютого 1977 р., разом з її головою М. Руденком, був заарештований і покараний на 10 р. ув'язнення і 5 років заслання. В 1978 р. Міжнародна Амністія стала в його обороні, бо він довго голодував, а відтак стало хворіє. Кару відбував спершу в концтаборі Мордовії, а потім в Пермі. Його становище дуже погане.

До обговорюваної книжки ввійшли: «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», «Вільний час трудящих», «Суд над Олексієм Тихим», Ігор Александров — «О. І. Тихий», Сергій Пирогов — «До дня народження Олексі Тихого», Надія Світлична — «Єретик Олекса Тихий», «Нотатки до біографії Олексі Тихого».

Зупинимось лише на першій його праці «Роздуми...». Автор подав історію Донбасу, починаючи від Київської Руси... Після революції

українці в Донбасі »одержали рівні права з росіянами«, появились »українські школи, театри, газети, клуби, читальні, хори, драмгуртки тощо«. У час »культу особи... відчутні були репресії проти діячів української культури, вчителів, письменників«. В Донецькій області живе близько 5 мільйонів, з них половина українці, а решта »нацмени«, більша група із них — росіяни (близько 2-ох мільйонів). Національні меншини (нацмени) говорять російською мовою. Всі театри російські, кінотеатри також. В багатьох містах нема ані однієї школи з українською викладавкою мовою. Українці Донбасу »дивляться кінофільми і телепередачі, читають книги та газети російською мовою, вчать дітей в шкільних закладах: школах та вузах чужою їм мовою«.

Сьогодні дуже багато людей без сорому кажуть: »Які ми там українці, ми — перевертні, »хахли«... »Зі знищенням мови знищуються всі культурні надбання народу, потенціальні уми, таланти, генії. І хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті гальмування розвитку мови«?

»Сьогодні українська мова в Донецькій області є другорядною, нижчою, необов'язковою для вивчення, приреченою на злиття«... »А що ж буде через 20-30 літ? Невже наші діти та внуки під час переписів будуть записувати себе: »Національність — советский, украинского происхождения, родной язык — донбаский?«

Багато українців живе в Краснодарському краю, в Росії (Курська, Білгородська, Волгоградська області), Алтайському краю і інших частинах Росії. Всі вони майже повністю асимілювалися, залишилися українськими лише прізвища.

»З точки зору американця чи француза, який не знає, що є там деє якісь українці чи білоруси, для якого весь Радянський Союз — Росія і, нарешті, для росіянина, що є тільки ходячим шлунком, байдуже те, що асимілювалось кілька мільйонів українців«... »Сьогоднішнє становище в галузі культури та освіти в Донецькій області веде до асиміляції українського населення«...

О. Тихий подає декілька думок щодо поборювання асиміляції та вказує на причини, які спричинили ту трагічну ситуацію... З наміром надрукувати обговорювану статтю, він поїхав до Дружківки. »Висить об'ява »Машинописные работы«... »Пожалуста: 12-13 коп. за страницу«. А коли сказав, що українською мовою, заявила: »Что Вы, у меня русская машинка«... »Таке ж саме мені сказали в »Бюрі добрих послуг« в м. Краматорську. У Слов'янську мене майже звинуватили в тому, що я так »чисто« говорю по-українськи (»Здесь никто так не говорит«). Машиністка сказала: »Зачем мне это нужно. По-русски я написала бы за час, а по-украински... за три часа. Поезжайте в Москву, там и напечатают«. У редакції »Комуніст« лише одна машиністка і навіть для себе не встигає друкувати. Порадили піти в педінститут. »Там подивились на мене, як на іноземця, і сказали: »Что Вы? На украинском не печатаем«.

З нагоди відкриття електрівні влаштували пропагандивний мітинг. »Я, як монтажник, був (там). Виступали керівники будівництва, партійні керівники, передовики виробництва і жоден не сказав жодного слова українською мовою. Ніби це відбувалося не на Україні, а деє в Росії«. Так було і перед війною. Тепер ще гірше! Отже, русифікація на наших землях провадиться пляново й безперерійно.

У ДІТРОЙТІ ПОМЕР ІЛЬКО РОЖАК

В суботу 28 травня, 1983 р., під час направи до дому стався трагічний випадок, в якому смертельно побився довголітній представник «Визвольного Шляху» Ілько Рожак. У дуже критичному стані сусіди відвезли його до лічниці св. Івана в Дітройті, де він прожив ще 12 годин.

В три години по трагічному випадку підписаний д-р М. Климишин прийшов до нього й застав його в непритомному стані, але ще живим. Перед тим у нього був о. В. Панчук, ЧСВВ, і уділив елеопомазання.

В неділю, о год. 3-ій рано Ілько Рожак закінчив своє трудолюбиве життя. Похорон відбувся у четвер 2 червня при участі великого числа друзів і знайомих. Покійний був широко знаним у громаді. Він був щирим працівником у багатьох суспільних організаціях і дуже пильним читачем української преси та дуже живо реагував на світові події, що могли мати вплив на нашу визвольну боротьбу. Він був членом ОУН ще в Україні, а під час боротьби УПА Покійний неустрашимо працював як господарський референт, доставляючи відділам УПА все, чого вони потребували. Головно дбав про їх одягу, бо він був по фаху кравець і ніс упівцям неоціненну поміч. В селі всі його знали й поважали, як провідного діяча читальні «Просвіти».

Покійний пережив першу большевицьку окупацію, а тому, коли заходилося на поновну, він знав, що йому буде неможливо залишатися в Краю. Мав гарну господарку, жінку і сина, але все те мусів покинути і йти в світ на невідоме. Він мусів, але його жінка, яка була зв'язана зі своєю родиною, не мусіла, тому й лишилася в Краю. Це стало причиною трагічної розлуки на ціле життя. Як він це пережив, найкраще можна пізнати по тому, що він передчасно посивів.

Він легко подолав усі труднощі емігрантського життя так в Німеччині у таборах, як і в Америці. Його фах давав йому можливість в кожних умовах знайти собі вигідну працю, що вповні вистачала на прожиток. Зате він включився у працю Організації Визвольного Фронту й був дуже прикладним членом і трудовиком. Сл. п. Ілько Рожак дуже совісно сповнював свої обов'язки й тому можна його ставити за приклад для інших. Всі його вкладки були завжди заплачені на початку кожного року, а всі збіркові листи на добровільні цілі нотували його як першого жертводавця. Він був дуже радий, коли міг кому-будь допомогти. Завжди, коли було потрібно охотника, він був перший. Як тільки почув, що в Нью-Йорку збираються купувати Дім Українського Визвольного Фронту, він перший післав свій гойний даток.

За свою постійну працю вибрав собі представництво «Визвольного Шляху», яку він виконував довгі роки дуже совісно, хоч мав через те багато неприємностей, а то й видатків.

Помер трагічно. Міг ще довго жити й багато добра творити, бо був ще сильний і здоровий. Так, як прикладно жив, так і прикладно помер, упорядкувавши завчасу всі свої справи, списавши все, як належить, і віддав там, де уважав за найкраще. Знав, що він сам одинокий і йому треба подбати самому про себе, щоб ніхто не мав клопоту з його справами після смерті, що варто підкреслити для прикладу іншим.

Тому громада похоронила його з великою пошаною, бажаючи сповнення його найкращого бажання — постанови УССД.

Микола Климишин

Редакція і Адміністрація «Визвольного Шляху»